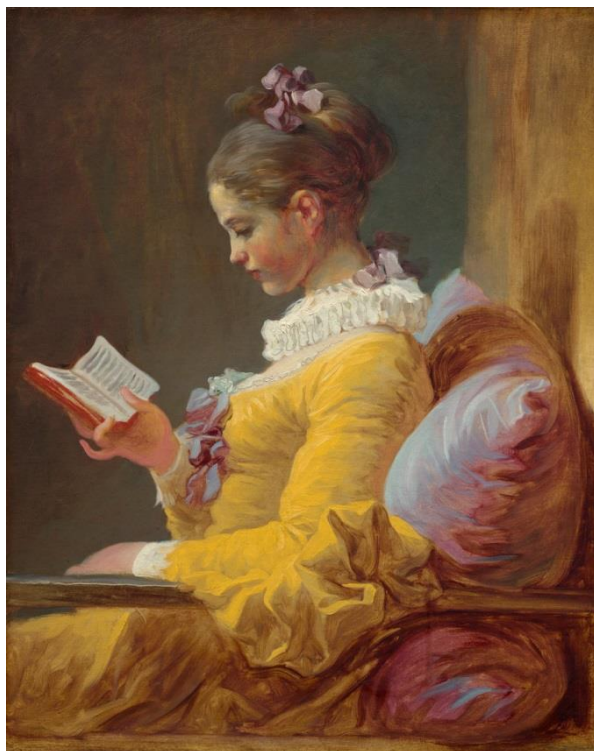

Underholdning, opplysning og moral

Litterære interesser ved bibliotekene i Christiania i 1790-årene

Karoline Wessel Johnsen

Masteroppgave i historie ved institutt for arkeologi,
konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2013

Forsideillustrasjon:

Jean-Honoré Fragonard, *La Liseuse*, ca. 1770.

The National Gallery of Art, Washington DC

Underholdning, opplysning og moral

Litterære interesser ved bibliotekene i Christiania i 1790-årene

© Karoline Wessel Johnsen

2013

Underholdning, opplysning og moral. Litterære interesser ved bibliotekene i Christiania i 1790-årene.

Karoline Wessel Johnsen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg leserinteressene i 1700-tallets Norge. Jeg har tatt utgangspunkt i to ulike typer biblioteker i Christiania i 1790-årene; Deichmanske bibliotek, som var et gratis lånebibliotek, og det kommersielle leiebiblioteket til Andreas Diurendahl. Opplysningstidens ånd preget også lesningen, og det oppstod en ny litterær offentlighet i perioden.

Leseferdighetene var i utvikling og stadig flere nye institusjoner tilknyttet bøker og lesning ble etablert. Jeg har undersøkt innholdet i bøkene som var til utlån ved disse to bibliotekene i Christiania, og har sett på hvordan periodens tendenser ble reflektert i lesningen. Lesernes interesser og holdninger har vist seg gjennom ulike emner i litteraturen, og vi finner både underholdende bøker til tidsfordriv så vel som moralske og nyttige verk til opplysning.

Forord

Arbeidet med denne oppgaven har gitt meg muligheten til å fordype meg på to felt som interesserer meg; historie og litteratur. Da 1700-tallets lesning ble foreslått som tema for masteroppgavene, bestemte jeg meg raskt for at dette skulle bli min oppgave. Utfordringen ble heller hvilken retning jeg skulle ta innenfor dette store feltet, og jeg var innom flere ulike problemstillinger før jeg fant ut at Christianias biblioteker skulle bli mitt tema.

Under skrivingen av oppgaven har jeg hatt mange gode støttespillere. Først og fremst vil jeg takke veilederen min Hilde Sandvik for gode råd og fantastisk oppfølging. Jeg har satt stor pris på ditt oppriktige engasjement og dyktige veiledning. Jeg vil også takke kollokviegruppa for gode tilbakemeldinger og inspirerende møter. Samlingene våre har vært helt uvurderlig for arbeidet mitt.

Til slutt vil jeg rette en takk til familien min som alltid stiller opp, og som har bidratt med både moralsk og økonomisk støtte gjennom hele studietiden.

Innhold

Sammendrag	5
Forord	7
1 – Innledning.....	11
Tema og problemstilling.....	11
Tidligere forskning	12
Avgrensninger	15
Kilder og metode	16
Struktur	17
2 – Bakgrunn	19
Leseferdigheter	19
Det opplyste eneveldet.....	24
Tilgjengeligheten i Norge	30
Oppsummering	33
3 – Deichmanske bibliotek	35
Kanselliråd Carl Deichman og lånebiblioteket i Christiania	35
Boksamlingen og utlånstoppen.....	36
Underholdning	37
Historie – fiksjon eller vitenskap?	42
Reiselitteratur.....	49
Andre sjangre.....	50
Oppsummering	52
4 – Diurendahls leiebibliotek	55
Katalogen fra 1797	56
Folkebøker	57
Eventyr og fortellinger.....	60
Romaner og klassikere.....	62
Reiselitteratur.....	66
Historisk litteratur.....	68
Opplysning og moral	71
Religiøs litteratur	75
Andre sjangre.....	75

Oppsummering	76
5 – Lesning i Christiania	77
Bibliotekene	77
Bøkene	78
Underholdning, tidsfordriv og forlystelse	79
Den opplyste leseren	83
Patriotiske følelser og eksotiske interesser	86
Lesning for fruentimmer	88
Oppsummering	89
6 – Litterære interesser i perspektiv	91
Lånebibliotek	91
Leiebibliotekene	98
Leseselskapene	103
Bøndernes, embetsstanden og borgerskapets bøker	107
Likheter og forskjeller	111
Oppsummering	113
7 – Konklusjon	115
Oppsummering	115
Lesning – et speil på samfunnet?	116
Hva avgjør lesningen?	117
Konklusjon	118
Litteratur og kilder	121
Litteratur	121
Digitale kilder	125
Trykte kilder	128
Vedlegg 1	135
Utlånstopper i 1790-årene ved Deichmanske bibliotek	135

1 – Innledning

Tema og problemstilling

På 1700-tallet var bokproduksjonen i sterk vekst i Danmark-Norge, og bokmassen økte både på markedet og i de private hjem. Utbredelsen av leseferdigheter førte med seg et større antall potensielle lesere, og det ble opprettet en rekke nye institusjoner som gjorde bøkene mer tilgjengelig for lesning. Dette kan knyttes til tidens opplysningsånd og den nye offentligheten som vokste frem. Litteraturforsker Elisabeth S. Eide hevder at litteratur og lesevaner kan speile andre utviklingstrekk i perioden, og mener at utviklingstrekk som sekularisering, informasjonstrang og ønske om underholdning kunne vise seg gjennom lesningen, mens historiker Ruth Hemstad mener at bibliotekene kan brukes som et uttrykk for opplysningstidens mentaliteter.¹ Litterære institusjoner og leseinteresser kan altså gi informasjon om interesser, holdninger og tendenser i perioden.

Temaet for denne oppgaven er lesningen i 1700-tallets Norge. Det har i liten grad blitt sett på selve innholdet i lesningen og bøkene ved de nye institusjonene, og jeg vil derfor ta for meg to biblioteker i Christiania og utlånene der. Jeg har valgt Diurendahls leiebibliotek og Deichmanske bibliotek som utgangspunkt for oppgaven, og skal se på hva slags leserinteresser som fantes der og hvilke tanker og ideer som ble formidlet gjennom litteraturen. Fokuset i oppgaven vil være på selve *bøkene*, og jeg vil legge vekt på om lesningen var til nytte, opplysning eller underholdning. I oppgaven vil også disse bibliotekene i Christiania bli plassert i en større kontekst med andre litterære institusjonene fra Norge og Skandinavia i perioden. Ved å sammenligne med andre samtidige boksamlinger kan jeg undersøke om det var regionale forskjeller i lesningen, eller om leseinteressene først og fremst var knyttet til type institusjon. Det vil også være interessant å finne ut om det var leserne selv eller grunnleggerne av de litterære institusjonene som hadde størst innflytelse på tilbudet av bøker. Problemstillingen for oppgaven er som følger:

Hva kjennetegnet lesningen ved bibliotekene i Christiania i 1790-årene, og hva kan dette fortelle om interesser og holdninger i perioden?

I tillegg vil tre aktuelle oppfølgingsspørsmål være:

¹ Elisabeth S. Eide, «Reading Societies and Lending Libraries in Nineteenth-Century Norway», i *Library & Information History*, 26, 2, (Leeds: Maney Publishing, 2010), s. 121; Ruth Hemstad, red., *Opplysning, vitenskap og nasjon. Bidrag til norsk bibliotekhistorie*, (Oslo: Novus forlag, 2011), s. 11

- *Hvor representative var boksamlingene hos Diurendahl og Deichmanske i forhold til andre samtidige litterære institusjoner?*
- *Hvilke aktører hadde innflytelse for hva slags litteratur som ble tilbudt ved de ulike litterære institusjonene?*
- *Hvilke andre utviklingstrekk ved perioden ble reflektert i lesningen?*

Tidligere forskning

Forskningen på 1700-tallslesning har i stor grad dreid seg om utvikling og utbredelse av leseferdigheter, og da særlig på bygdene. Utdanningshistoriker Knut Tveit har f.eks. sett på visitasprotokoller² i sitt arbeid, mens litteraturforsker Jostein Fet og kirkehistoriker Oddvar Johan Jensen har brukt sjeleregistre³ som utgangspunkt for sin forskning.⁴ Jostein Fet brukte også skifteprotokoller for å kartlegge bokbestanden på bygdene i Møre, Romsdal og Telemark, mens litteraturhistoriker Francis Bull har undersøkt hvilke forfattere og titler som var utbredt i skiftene etter embetsmenn og bønder.⁵ Privateide bøker har også historiker Lis Byberg sett på i sin doktorgradsavhandling om bokauksjoner etter 1750.⁶ Byberg har spesialisert seg på lesning og bok- og bibliotekshistorie, og har en rekke utgivelser bak seg; både om bokauksjoner, leseelskaper og annen bokhistorie. Mange av bøkene som ble lest i Norge var av utenlandske forfattere, og lesningen hang sammen med en europeisk kulturell utvikling. I min oppgave har jeg bl.a. valgt å bruke *Verdens litteraturhistorie* fordi dette er et verk som ikke bare har et skandinavisk perspektiv, men som tar for seg den globale litteraturhistorien, og som derfor dekker utenlandske titler og sjangre som ble lest i Norge.⁷

I dag finner vi også en nyere vitenskapelig sjanger – bokhistorie. Litteraturviter Tore Rem forklarer bokhistorie som et krysningspunkt mellom litteraturvitenskap, historie, sosiologi og bibliotekfag.⁸ I boken *Bokhistorie* diskuteres det hva som er bøkernes historie, og i kapittelet

² Visitasprotokoller er rapporter skrevet av biskopen etter å ha kontrollert ungdommens kunnskapsnivå og leseferdigheter.

³ Sjeleregistre er personregistre der bl.a. leseferdigheter ble notert, i tillegg til antall bøker i hjemmet.

⁴ Knut Tveit, «Leseferdigheter og undervisning før folkeskolevesenet,» i *Ur nordisk kulturhistoria. Mötesrapport/XVIII Nordiska historikermötet, Jyväskylä 1981. Bind 3: Läskunninghet och folkbildning före folkskolevesenet*. Red. Mauno Jokipii og Ilkka Nummela, (Jyväskylä: Jyväskylä yliopisto, 1981); Jostein Fet, *Lesende bønder. Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. (Oslo: Universitetsforlaget, 1995); Oddvar Johan Jensen, ««...lære deres Børn selv, ligesom de vare lærte.» Sjeleregistret som kilde til allmuens kunnskapsnivå før opprettelsen av allmueskolen,» i *Heimen*, 2, (1995)

⁵ Francis Bull, *Fra Holberg til Nordahl Brun: Studier i norsk aandshistorie*, (Kristiania: Aschehoug, 1916)

⁶ Lis Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde: Bokauksjonen i den norske litterære offentlighet 1750-1815*, (Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2007)

⁷ Hans Boll-Johansen og Kurt Johannesson, *Verdens litteraturhistorie, Bind 3: 1450-1720*, red. Hans Hertel, (Oslo: Gyldendal, 1986); Kjell Heggelund, *Verdens litteraturhistorie, Bind 4: 1720-1830*, red. Hans Hertel, (Oslo: Gyldendal, 1987)

⁸ Tore Rem, *Bokhistorie*, (Trondheim: Gyldendal Norsk Forlag, 2003)

«På sporet av 1700-tallets lesere» gjør Lis Byberg rede for omfanget av bøker i samfunnet i perioden.⁹ På verdensbasis har det tradisjonelt vært to retninger innenfor bokhistorie. Den eldste er den anglo-amerikanske bibliografiske tilnærmingen som setter boken som kulturgjenstand i fokus. I Frankrike finner vi en mer analytisk og statistisk forskningstradisjon som vektlegger bokens rolle i samfunnet.¹⁰ Det er den sistnevnte tradisjonen som har vært mest utbredt i norsk bokhistorie, og som også vil omfatte min oppgave. Denne retningen har vært opptatt av vanlige menneskers bøker, og ikke bare sjeldne utgaver og dyre eksemplarer.¹¹ Samtidig påvirker trekk fra den bibliografiske tradisjonen oppgaven min, f.eks. fokuset på samfunnets innflytelse på boken, og ikke bokens innflytelse på samfunnet.¹²

Tekstforsker Kjell Lars Berge tar for seg sakprosa fra 1700-tallet i boka *Å beskrive og forandre verden*.¹³ Selv om boka er en samling sakprosattekster fra 1700-tallet, gir han også en redegjørelse av Danmark-Norges litterære offentlighet på denne tiden. Han tar opp temaer som opplysning, sensur og tekstkultur, og han gjennomgår en rekke populære emner i datidens litteratur. Berge mener at det skjedde en utvikling i litteraturen ved at et *publikum* ble utviklet, og dermed ble det opprettet trykkerier og forlag som for alvor rettet seg mot kjøperne. Videre skriver han at det mot slutten av århundret ble utviklet det vi i dag kaller «den borgerlige offentligheten». Som representanter for dansk bokhistorie finner vi Henrik Horstbøll og Charlotte Appel blant de fremste på området. Appel har bl.a. forsket på lesning og bokmarked i 1600-tallets Danmark,¹⁴ mens Horstbøll har skrevet et omfattende verk om bokens utvikling i Danmark fra boktrykkerkunstens begynnelse til midten av 1800-tallet, og han tar for seg «hvordan det trykte ord ble en del av dagligdagen i Danmark.»¹⁵

Når det gjelder de ulike litterære institusjonene er det stort sett bibliotek og bokhandel som har vært populære områder for forskning. Den norske bokhandelens historie blir gjort rede for av Harald L. Tveterås, mens Aleksander Frøland undersøker den danske bokhandelens utvikling.¹⁶ Arne Kildal tar for seg norsk bibliotekhistorie i *Norske folkeboksamlinger*, mens

⁹ Lis Byberg, «På sporet av 1700-tallets lesere,» i *Bokhistorie*, red. Tore Rem, (Trondheim: Gyldendal Norsk Forlag, 2003)

¹⁰ Lis Byberg, «Den nye bokhistorien,» i *Norsk Tidsskrift for Bibliotekforskning*, 15 (2001), s. 50

¹¹ Byberg, «Den nye bokhistorien,» s. 52

¹² Byberg, «Den nye bokhistorien,» s. 58

¹³ Kjell Lars Berge. *Å beskrive og forandre verden: En antologi tekster fra 1700-tallets dansk-norske tekstkultur*, (Oslo: Norsk forskningsråd, 1998)

¹⁴ Charlotte Appel, *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, (København: Museum Tusulanum, 2001)

¹⁵ Henrik Horstbøll, *Menigmands medie: Det folkelige boktrykk i Danmark 1500-1840: En kulturhistorisk undersøgelse*, (København: Museum Tusulanum, 1999), s. 5

¹⁶ Harald L. Tveterås, *Den norske bokhandels historie. Bind 1. Forlag og bokhandel inntil 1850. Med et bidrag av Valborg Sønstervold*, (Oslo: Norsk bokhandler.medhjelper-forening, 1987); Aleksander Frøland, *Dansk*

Helge Nielsen skriver om bibliotekene på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet i Danmark i boken *Folkebibliotekernes forgængere*.¹⁷ Dessuten har historiker Ruth Hemstad redigert et verk om de første bibliotekene og boksamlingene i Norge, med særlig vekt på Christiania.¹⁸ I tillegg finner vi forfattere som undersøker spesifikke biblioteker og deres historie. Nils Johan Ringdal tar for seg historien til Deichmanske bibliotek, og han ser på konkurrerende virksomheter som leseselskap og leiebiblioteker, mens Sivert Aarflots frie lånebibliotek i Ørsta blir gjennomgått av flere ulike forfattere, blant annet Johan Leif Olaisen og Arne Apelseth.¹⁹

Det finnes ingen egne verk om leiebibliotekene i Norge. I stedet blir deres historie inkludert i andre bibliotek- eller bokhistoriske verk, f.eks. Haakon Fiskaas «De gamle leiebibliotekene» i boken om Damms 100-årsjubileum.²⁰ Helge Nielsen har også sett på noen danske leiebiblioteker, men det mest omfattende verket om leiebiblioteker er det svenske Margareta Björkman som står for med sin doktoravhandling om leiebibliotekene i Stockholm.²¹ Leseselskapenes historie blir først og fremst dekket enkeltvis. Haakon Fiskaa tar kort for seg Christiania Læse-Selskab i en artikkel, mens Lis Byberg retter oppmerksomheten mot leseselskapene i Kristiansands stift i sin hovedoppgave *Biskopen, bøndene og bøkene*.²² En forfatter som skriver om både biblioteker og leseselskap er Elisabeth S. Eide. Hennes artikkel, «Reading Societies and Lending Libraries in Nineteenth-Century Norway,» tar for seg boksamlinger i biblioteker, leiebiblioteker og leseselskaper, men med størst vekt på 1800-tallet.²³ Hun skriver om norske leserinteresser og -vaner uttrykt gjennom bøkene i katalogene, og hun prøver å vise at dette også speiler andre sosiale utviklingstrekk i perioden.

boghandels historie 1482 til 1945. Med et kapittel om bogen i oldtid og middelalder, (København: Gyldendal, 1974)

¹⁷ Arne Kildal, *Norske folkeboksamlinger. Fra leseselskapenes tid til bibliotekreformen av 1902. Utarbeidet på grunnlag av bibliotekksulent Karl Fischers etterlatte papirer*, (Oslo: Aschehoug, 1949); Helge Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere. Oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834*, (København: Dansk bibliografisk kontor, 1960).

¹⁸ Hemstad, *Opplysning, vitenskap og nasjon*.

¹⁹ Nils Johan Ringdal, *By, bok og borger. Deichmanske bibliotek gjennom 200 år*. (Oslo: Aschehoug, 1985); Johan Leif Olaisen, *Volda folkebibliotek 1797-1900: Lokal kulturhistorisk sammenheng, organisasjon, økonomi, bokbestans og utlån*, (Universitet i Trondheim, 1978); Arne Apelseth, «Sivert Aarflots lånebibliotek frå 1797,» i *Bok og bibliotek*, 65, 1, (1998), s. 17-25

²⁰ Haakon Fiskaa, «De gamle leiebibliotekene,» i *100 år N.W. Damm & Søn 1843-1943. Et firmas historie*, red. Carl Just, (Oslo, Damm, 1947), s. 126-140

²¹ Margareta Björkman. *Läsarnas nöje. Kommersiella lånbibliotek i Stockholm 1783-1809*, (Uppsala: Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, 1992)

²² Haakon Fiskaa, «Christiania læse-selskab i det norske og tydske sprog. Et 150-års minne,» i *St. Hallvard. Illustrert tidsskrift for byhistorie, miljø og debatt*, (Oslo: Selskabet for Oslo Byes vel, 1934), s. 37-44; Lis Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene. Leseselskapene i Kristiansands stift 1798-1804*, (Høgskolen i Oslo, 1998)

²³ Eide, «Reading Societies and Lending Libraries»

Historieforskningen på 1700-tallslesning har til nå lagt vekt på utvikling av leseferdigheter og omfanget av bøker i folks hjem. I tillegg har det blitt sett på hvilke sjangre vi finner ved ulike litterære institusjoner. Gjennom forskningen får vi dermed et bilde av hvem som eide bøker og hvordan litteraturen ble distribuert på denne tiden. Litteraturhistoriske verk tar i større grad for seg bøkernes innhold, mens bok- og bibliotekhistorien gir oss den historiske konteksten for lesningen. Min oppgave vil derfor hente trekk fra begge tradisjoner, noe som gjør at jeg også fyller et tomrom i forskningen. Mange av de som har undersøkt boksamlinger har tatt utgangspunkt i titlene, mens min oppgave skiller seg ut ved at jeg også har lest bøkene. Fet f.eks. har identifisert og kategorisert bøker fra skifter, bokkataloger og andre kilder, mens Eide sammenligner ulike boksamlinger, men ingen går noe særlig mer i dybden enn dette. Det mangler altså forskning som ser nærmere på innholdet i bøkene som har blitt identifisert, noe jeg vil bruke til å undersøke hvilke litterære interesser som fantes på dette tidspunktet.

Avgrensninger

Jeg har valgt å avgrense undersøkelsen til Christiania. Her skal jeg se på to biblioteker som kan representere lesningen i byen; ett kommersielt leiebibliotek og ett gratis lånebibliotek. Jeg har valgt ut to forskjellige typer biblioteker for å se om dette har noe betydning for lesningens karakter. Valget av Diurendahls leiebibliotek kan også begrunnes med at dette var en type institusjon som ikke slo gjennom for fullt i Norge før på 1800-tallet, og det kan derfor være interessant å se om også lesningen der var forut for sin tid. I tillegg vil jeg se på boksamlinger fra andre steder i Norge for å sammenligne med lesningen i Christiania, og jeg vil trekke inn funn fra Sverige og Danmark der det er nødvendig. Andre litterære institusjoner vil derfor være med for å gi et sammenlikningsgrunnlag og et by- og bygdperspektiv. Tidsmessig har jeg satt undersøkelsen av bibliotekene til 1790-årene fordi det er disse årene kildematerialet fra Diurendahls leiebibliotek og Deichmanske bibliotek dekker. For å få en større helhet og bedre sammenlikningsgrunnlag vil jeg allikevel utvide avgrensningene til siste halvdel av 1700-tallet, og eventuelt de første årene av 1800-tallet der det er behov for det. Det er på slutten av århundret at de nye litterære institusjonene dukker opp, dessuten kan det være interessant å se om vi finner tendenser til 1800-tallets leseinteresser allerede på slutten av 1700-tallet.

På grunn av tiden jeg har til rådighet vil det være mest hensiktsmessig å bruke den forskningen som allerede finnes på dette emnet som et grunnlag. Det vil si den identifiseringen av bøker og eiere som allerede har blitt gjort. Dette er en svært tidkrevende prosess, og jeg har blitt anbefalt å unngå noe omfattende arbeid med dette. Tidligere har det

bl.a. blitt sett på bokkataloger, skifteprotokoller og bokauksjoner, og det har blitt identifisert flere bøker og personer som derfor kan være svært aktuelt å bruke i mitt sammenligningsarbeid. En utfordring med å bruke tidligere forskning i arbeidet er at forfatterne ofte bruker ulike former for kategorisering og emnefordeling av litteraturen. Noen bruker Deweys desimalklassifikasjon, mens andre bruker inndelinger fra 1700-tallet, f.eks. Landhuusholdningsselskapets eller bibliotekenes egne inndelinger. Siden de ulike kategoriene ikke er direkte overførbare, kan sammenligningsarbeidet bli vanskelig. En fordel i mitt arbeid er derfor at jeg ser nærmere på innholdet i bøkene, og ikke bare sjangrene. På det grunnlaget kan jeg lettere ta stilling til andres kategoriseringer, og kan løse problemet med at forskere har kategorisert ulikt. Når jeg ser på andres forskning vil jeg bruke den klassifiseringen av bøkene som allerede finnes, men for å kunne sammenligne vil jeg fokusere på om bøkene f.eks. er underholdende, nyttig eller opplysende. Jeg vil se på hva slags interesser dette tyder på hos leseren, og ikke bare hvilken sjanger det havner inn under.

Kilder og metode

Jeg har valgt å se på bøkene som var til utlån ved Diurendahls leiebibliotek og Deichmanske bibliotek. For Diurendahls leiebibliotek finnes det en fortegnelse fra 1797 over hvilke bøker som var til utlån. Denne listen består av 241 nummer, og enda flere titler. Dette er min hovedkilde til utlånet ved Diurendahls leiebibliotek, og dermed utgangspunktet for undersøkelsen av lesningen der. Antallet titler er for stort til å gjennomgå fullstendig i oppgaven, og jeg har derfor valgt å gjøre et representativt utvalgt basert på emner og sjangre i samlingen. Ved Deichmanske bibliotek fantes det flere tusen titler, og jeg ønsker derfor å gjøre et utvalg basert på hvilke bøker som faktisk ble lånt ut. Siden det ikke har lyktes meg i å få tak i utlånsprotokollen fra Deichmanske for den aktuelle perioden, har jeg valgt å ta utgangspunkt i Nils Johan Ringdals oversikt over de 23 mest populære titlene i utlånet.²⁴

I tillegg til bokfortegnelsene har jeg brukt sekundærlitteratur som skildrer samlingenes karakter, og jeg har sett på noen bokkataloger for de ulike institusjonene der det eksisterer. Når det gjelder de utvalgte bøkene har jeg prøvd å finne utgaver fra 1700-tallet, men jeg har også blitt nødt til å bruke senere utgaver. Det finnes dessuten moderne utgaver av flere av bøkene, noe jeg har benyttet meg av ved enkelte lengre verk for å lette lesningen og arbeidet. De utvalgte bøkene, bokfortegnelsene og sekundærlitteraturen jeg har sett på er å finne på Nasjonalbiblioteket, Universitetsbiblioteket i Oslo og Det Kongelige Bibliotek i København.

²⁴ Se vedlegg 1

Mye av denne litteraturen har dessuten blitt digitalisert noe som har gjort arbeidet betraktelig lettere. Ved Det Kongelige Bibliotek i København har de et prosjekt som heter *Digitalisering on Demand* der man kan bestille digitale utgaver av 1700- og 1800-tallsbøker på pdf-fil gratis. Dette tilbudet har vært helt avgjørende for min tilgang på kilder, men en studietur til København og Det Kongelige Bibliotek var også svært nyttig. Noen av bøkene har jeg lest fullstendig, mens med andre har jeg sett på et bind, kapittel eller utdrag for å få tak på hovedessensen. Dessuten gir fortalen i verkene ofte verdifulle opplysninger om f.eks. formålet med boken. Informasjon fra sekundærlitteratur har også vært svært nyttig flere steder, og det finnes i tillegg bokanmeldelser fra perioden som kan gi et større perspektiv på lesningen.

Jeg har brukt en kvantitativ metode med tanke på emne- og sjangerfordelingene i de ulike samlingene, men jeg har også gjort kvalitative undersøkelser ved tolkningen av bøkens innhold. Jeg har altså valgt en bred tilnærming, med noen dybdedykk. Jeg kunne ha gått enda dypere i de ulike titlene og bøkene, men dette ville da gått utover tiden og mulighetene til å sammenligne med andre litterære institusjoner. En komparativ metode er altså en viktig del av oppgaven. En utfordring med å forske på lesning er at det kan være vanskelig å avgjøre om bøkene faktisk ble lest. Dette har særlig vært diskutert med tanke på utviklingen av leseferdigheter, noe jeg skal forklare nærmere i neste kapittel. Selv om bøkene fantes hjemme hos folk eller i andre boksamlinger betyr det ikke nødvendigvis at de ble lest. Ved bibliotekutlån er det stor sannsynlighet for at bøkene ble lest, og det er derfor en av grunnene til at jeg valgte å ta utgangspunkt i 1700-tallets biblioteker.

Struktur

Opgaven består av syv kapitler. Etter dette innledningskapittelet kommer et bakgrunnskapittel der jeg skal gjøre rede for leseferdigheter og litterære virksomheter på 1700-tallet. Kapittel tre skal handle om Deichmanskens bibliotek, og jeg skal se på innholdet i bøkene som ble lånt ut der. Jeg vil gjøre tilsvarende med Diurendahls leiebibliotek i kapittel fire. I kapittel fem skal jeg sammenligne funnene og se på hvilke leserinteresser som kan tolkes ut i fra innholdet i bøkene, mens i kapittel seks setter jeg Deichmanske og Diurendahls i sammenheng med andre boksamlinger fra perioden. Kapittel syv er et kort konklusjonskapittel der jeg vil oppsummere og drøfte funnene.

2 – Bakgrunn

I dette kapittelet skal jeg se på den historiske konteksten for lesningen på 1700-tallet. Hvordan så bokmarkedet ut og hvor tilgjengelig var litteraturen? Først vil jeg se på hvordan det stod til med nordmenns leseferdighetene i perioden, før jeg går over til bokmarkedet og den litterære offentligheten i Danmark-Norge. Deretter vil jeg gjøre rede for hvordan bøker ble distribuert gjennom de ulike litterære institusjonene som vokste frem på denne tiden. Til slutt skal jeg komme med en konklusjon på spørsmålet om hvor tilgjengelig litteraturen var på slutten av 1700-tallet.

Leseferdigheter

I følge Francis Bull var det en vekselvirkning mellom voksende leselyst og økende leseevne.²⁵ Det er derfor interessant å se på hvordan det stod til med leseferdighetene i Norge på 1700-tallet. Det er stor uenighet om *når* nordmenn lærte å lese. For geistligheten har det alltid vært en selvfølge, og for embetsstanden ble det også tidlig et krav, og på 1500- og 1600-tallet var det forventet at unge menn i velstående slekter kunne lese.²⁶ I Christiania ble leseferdighetene utbredt i siste del av det 18. århundre, men når det gjelder bondebefolkningens leseferdigheter er meningene delte.²⁷ En særlig del av denne diskusjonen er knyttet til betydningen av innføringen av allmueskolen i 1739. Det kan være mange årsaker til at det finnes ulike oppfatninger om når folket lærte å lese. For det første kan det være utfordrende å definere hva leseferdigheter er, og for det andre er det ikke direkte målbart. Vi vet heller ikke om begrepet betyr det samme i dag som for to-tre hundre år siden. Leseferdigheter setter dessuten få spor, og har derfor en begrenset empiri. I tillegg spriker kildene så mye at man kan trekke ulike konklusjoner ut i fra dem, forteller litteraturviter Trygve Riiser Gundersen.²⁸

Lesningens former

Årsaken til oppfatningen om at allmuen ikke leste kan henge sammen med hva som legges i begrepet leseferdighet. Når vi snakker om leseferdigheter på 1700-tallet, inkluderer ikke dette skrivekunnskaper. Jostein Fet nevner at mange var semianalfabeter til langt ut på 1800-tallet,

²⁵ Francis Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun. Studier til norsk aandshistorie*, (Kristiania: Aschehoug, 1916), s. 19

²⁶ Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun*, (Kristiania: Aschehoug, 1916), s. 21

²⁷ Synnøve Veinan Hellerud og Jan Messel, *Oslo. Tusen års historie*, (Oslo: Aschehoug, 2000), s. 145

²⁸ Trygve Riiser Gundersen, «Den enfoldige leseren: Folkelesningens former på 1700-tallet,» i *Arr. Idéhistorisk tidsskrift*, 15,1, (2003), s. 48

dvs. at de kunne lese, men ikke skrive. Hortsbøll understreker også at leseferdigheter og skriveferdigheter er to forskjellige ting, og at leseferdigheter godt kunne tilegnes uten skriveferdigheter.²⁹ Skriveferdigheter var ikke like viktig, og derfor var det bare de som virkelig hadde bruk for det som lærte seg å skrive. Tidligere har det vært hevdet at det var 90 prosent analfabetisme, og dermed lite lesning blant de bredere lag av befolkningen, mens Jostein Fet har funnet det motsatte i sine undersøkelser.³⁰ Disse ulike funnene kan ha sammenheng med forskjellig begrepsforståelse hos Fet og andre forskere.

Vi kan dele lesning inn i to typer; *intensiv* og *ekstensiv lesning*. Riiser Gundersen definerer *intensiv lesning* som en nærmest tvangsmessig fordypning i det trykte ordet, med mye repetisjon av de samme tekstene og gjerne høytlesning. *Ekstensiv lesning* er mer lik dagens lesning kjennetegnet av en jakt på informasjon og et høyt forbruk av tekster. Riiser Gundersen skriver at «Den «ekstensive» leseren leser for atspredelse, informasjon eller instruksjon. Den «intensive» lesingen var i stedet rettet inn mot leseren selv, mot en dyptgående internalisering av grunnteksten, en sammensmeltning av liv og skrift: «Gjør efter det I læser».³¹ Den *intensive lesningen* ble gjerne kalt *inniboklesning* og gikk ut på å lære seg tekstene utenat. Dette blir særlig knyttet til religiøs litteratur, og kan derfor også kalles religiøse leseferdigheter.³² Men for de fleste forskerne kan ikke det å lære tekster utenat kalles leseferdighet, noe både Jostein Fet og Charlotte Appel understreker.³³ Harald Tvetervås mener at det fortsatt var dårlig stelt med leseferdighetene helt ut til midten av 1800-tallet, og at leseferdighetene først og fremst var knyttet til religiøs lesning. Han skriver at bønder ikke hadde den samme trangen til lesning som bymennesker da de heller hadde en muntlig fortellertradisjon.³⁴ I følge idéhistoriker Ellen Krefting, endret lesningen seg på 1700-tallet. Den intensive lesningen som tidligere hadde dominert ble mer og mer erstattet med ekstensiv lesning, og bøker ble en forbruksvare som var til både nytte og nytelse.³⁵ Høytlesning var

²⁹ Henrik Horstbøll, *Menigmands medie: Det folkelige bogtrykk i Danmark 1500-1840: En kulturhistorisk undersøgelse*, (København: Museum Tusulanums, 1999), s.153

³⁰ Trond Andreassen, gjengitt i Riiser Gundersen, *Den enfoldige leseren*, s. 49; Jostein Fet, *Lesande bønder: Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1995)

³¹ Riiser Gundersen, «Den enfoldige leseren,» s. 54

³² Riiser Gundersen, «Den enfoldige leseren,» s. 50

³³ Lis Byberg, «Leseferdighet og skolevesen 1740-1830: Pietister, «potetprester» og et ungt norsk Storting,» i *Heimen*, 45, 1, (2008), s. 1

³⁴ Harald L. Tvetervås, *Litteratur og lesning*, (Oslo: Aas & Wahls boktrykkeri, 1965), s. 12-14

³⁵ Ellen Krefting, *Vestens idéhistorie. Bind 3. Modernitetens fødsel 1600-1800*. (Kristiansand: Cappelen Damm, 2012), s. 238

fortsatt vanlig gjennom 1700-tallet, men samtidig er det først nå at «enkeltmennesker i møtet med boken «fordyper» seg i en «indre» verden», skriver Kjell Heggelund.³⁶

Harald Tvetervås deler inn i fire årsaker til at vi leser i dag; å fordrive tiden, erstatning eller kompensasjon for noe man ikke har oppnådd i livet, utdanne seg og dyktiggjøre seg i yrke eller fag, og litterære lesere som søker etter uttrykk for livserfaringer i litteraturen.³⁷ Om disse kategoriene også kan brukes om lesningen på 1700-tallet skal jeg ta med meg videre og diskutere i konklusjonkapittelet.

«Mor mi lærte meg å lese»³⁸

Når det gjelder kvinners lesning kan det være vanskelig å finne gode kilder. I følge Lis Byberg var det mannen som eide familiens boksamling, men heldigvis fantes det noen kvinner som skrev om egen lesning, og vi finner noen kvinnelige kjøpere og selgere på bokauksjonene.³⁹ I tillegg ser vi gjennom sjeleregistrene at lesningen ikke bare gjaldt menn. I følge disse var kvinner minst like gode til å lese, i hvert fall etter innføringen av allmennskolen i 1739. Kvinner med et aktivt forhold til bøker finner vi både innen den bedre stand og i bondestanden. Tvetervås hevder dessuten at fritidslesningen først og fremst gjaldt kvinner, fordi det var de som hadde tid til å lese. Embetsmenn og forretningsmenn leste selvfølgelig også, men når fritidslesningen økte i Danmark-Norge i dette århundret er det kvinner og barn som er de nye målgruppene for lesningen.⁴⁰

Leseopplæring var en del av 1700-tallets borgerlige opplysningsideologi, skriver Helge Nielsen.⁴¹ Behovet for leseferdigheter var allikevel først og fremst knyttet til kristendommens posisjon i samfunnet. I følge Kristian 3. kirkeordinans fra 1537 pliktet foreldrene å undervise barna sine, mens krav om ren leseopplæring skjedde i 1720-årene, og loven om obligatorisk allmueskole kom i 1739, var lesning og kristendom de eneste fagene frem til 1827, og barna skulle først og fremst lære å lese «redeligt og reent i Bøger».⁴² Disse tiltakene førte til forbedring, men det var lesning før den tid også, i følge Fet.⁴³ Tveit på sin side mener at det

³⁶ Kjell Heggelund, *Verdens litteraturhistorie. Bind 4: 1720-1830*, red. Hans Hertel, (Oslo: Gyldendal, 1987), s. 42

³⁷ Harald L. Tvetervås, *Litteratur og lesning*, (Oslo: Aas & Wahls boktrykkeri, 1965), s. 9-10

³⁸ Ingjerd Skrede, «Brukte bøker til bymann og bonde,» i *NB21*, 1, (2008), s. 50

³⁹ Lis Byberg, ««Jeg gikk i ingen Skole, havde min Frihed hele Dagen og Nøglen til hans Bogskap» - kvinners lesning på 1700-tallet,» i *Historisk tidsskrift*, 90, 2, (2011), s. 159

⁴⁰ Helge Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere. Opplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834*, (København: Dansk bibliografisk kontor, 1960), s. 417

⁴¹ Riiser Gundersen, «Den enfoldige leseren,» s. 48

⁴² Byberg, «Leseferdighet og skolevesen 1740-1830», s. 4

⁴³ Lis Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene. Leseselskapene i Kristiansands stift*. (Høgskolen i Oslo, 1998), s. 16

var med innføringen av skolen at bøndene lærte å lese, og at før denne tid var leseferdighetene lite utviklet.⁴⁴

Når det gjelder leseopplæring finnes det flere eksempler på at det var moren som lærte barna sine å lese. Mest sannsynlig allerede før loven om allmueskole i 1739 ble vedtatt, ble barna lært opp av mødrene sine. Bevis for dette finner vi i protestene hos foreldrene som var imot at barna nå måtte gå på skole. Hvorfor skulle de bruke tid på det når de fikk like god opplæring hjemme? Bøndene ville selv lære barna sine å lese slik de selv hadde blitt lært. Eksempelene på dette kan dermed tyde på godt utbredte leseferdigheter allerede på 1700-tallet. Både Johannes Helgheim og Jostein Fet mener at allmuen på bygda lærte å lese av foreldrene sine, og derfor kunne lese før allmueskolen ble innført.⁴⁵ Byberg skriver at det finnes en rekke kilder som viser at barn lærte å lese av foreldrene sine, som regel moren, og mener at det dermed finnes bevis på at utviklingen av leseferdigheter ikke var så knyttet til innføringen av allmueskolen, slik enkelte hevder.⁴⁶

Skifteprotokoller, visitasprotokoller og sjeleregistre

De viktigste kildene vi har til leseferdigheter i Norge er skifteprotokoller, visitasprotokoller og sjeleregistre. Skifteprotokollene kan si noe om eventuelle bøker i boet, mens visitasprotokoller og sjeleregistre kan fortelle mer om leseferdigheter. Visitasprotokollene ble holdt av biskopene som forhørte ungdommen på sine visitas rundt om i landet.⁴⁷ Han kontrollerte kristendomskunnskaper, men noterte også leseferdigheter. I sjeleregistrene ble det notert leseferdigheter og kristendomskunnskaper hos medlemmene av menigheten, men også eventuelle bøker i husstanden.⁴⁸ Byberg skriver at «Mens visitasprotokollene beskriver biskopens inntrykk av ungdommenes leseferdighet som samlet gruppe, gir sjeleregistrene opplysninger på individnivå. Dette er en styrke ved sjeleregistrene som kilde».⁴⁹

Knut Tveit har brukt visitasprotokollene i sitt arbeid. Han har sett på leseferdighetene i Akershus stift før allmueskolen ble innført, og konkluderte med at det store flertallet var analfabeter da skoleforordningen kom i 1739.⁵⁰ Tveit er blant de som har hevdet at leseferdigheter på 1700-tallet først og fremst betydde å lære seg en tekst utenat, særlig i

⁴⁴ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 16

⁴⁵ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 16

⁴⁶ Lis Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde. Bokauksjonen i den norske litterære offentlighet 1750-1815*, doktorgradsavhandling, (Oslo: Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2007), s. 113; Byberg, «Leseferdighet og skolevesen 1740-1830,» s. 3

⁴⁷ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 116

⁴⁸ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 110

⁴⁹ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 119

⁵⁰ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 117

forbindelse med konfirmasjonen. Det å lese nye tekster ble mer vanlig først på 1800-tallet. Tveit mener at elevene på 1700-tallet kun lærte å lese kjente tekster utenat og dette innebærer derfor ikke leseferdighet. Befolkningen må i stor grad ha vært analfabeter før 1739.⁵¹ Riise Gundersen skriver at Tveit mener at den egentlige alfabetiseringsarbeidet startet først rundt 1850, da man begynte å lære seg å lese ukjent tekst. I følge Tveit trengte ikke bokfunn i 1730-årene å indikere lesekyndighet fordi «om ein person åtte ei bok, trong han ikkje nødvendigvis ha vore i stand til å å lese henne. Da som nå gav det status å ha bøker i hylla».⁵² Tveit mener dessuten at man ikke kan ta økning i bokmassen som bevis på allmenn leseferdighet, fordi det først og fremst var de bedrestilte som skaffet seg bøker.⁵³

Disse oppfatningene er det flere av dagens historikere som protesterer mot. Når litteratursosiolog Trond Andreassen skriver at «i et bondesamfunn med over 90 prosent analfabetisme var det liten grobunn for lesning,» mener Riiser Gundersen at dette må Andreassen ha funnet på siden dette tallet ikke er å finne andre steder i litteraturen.⁵⁴ I Norge er det blant annet Lis Byberg og Jostein Fet som har kommet med nye funn. Etter en gjennomgang av visitasprotokoller fra årene rundt 1800 i Kristiansands stift er Byberg mer åpen for at bøndene kunne lese.⁵⁵ Hennes undersøkelser viser at biskopen noterte at i 80–90 prosent av sognene han besøkte kunne den konfirmerte ungdommen lese godt eller bedre. Tilsvarende tall for den ukonfirmerte ungdommen var 50–60 prosent.⁵⁶ Byberg har også sett på bokauksjoner og bokkataloger og har studert leseselskap på 1700-tallet, og konkluderer med at også bøndene også eide bøker. Hun mener at man må kunne anta at det er en sammenheng mellom omfanget på det kommersielle boktilbudet og andelen lesere i befolkningen, og at det ikke var noe poeng å trykke bøker hvis det ikke fantes lesere.⁵⁷

Jostein Fet mener at visitasprotokollene er upålitelige som kilde fordi det kun baserer seg på stikkprøver under press, og han har i stedet brukt sjeleregistre som kilde.⁵⁸ I forskingen på bøndenes leseferdigheter, har også han kommet frem til at lesning var mye mer utbredt enn vi tidligere har trodd. I presten Henning Abelseths sjeleregister fra Haram i Møre og Romsdal i

⁵¹ Riiser Gundersen, «Den enfoldige leseren,» s. 50

⁵² Knut Tveit, gjengitt i Arne Apelsest, «Folkeleg lesing og boksamling. Tekstorientering og tekstorganisering 1750-1800,» i *Norsk tidsskrift for Bibliotekforskning*, 14, (2000), s. 49

⁵³ Lis Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 110

⁵⁴ Trond Andreassen, gjengitt i Riiser Gundersen, *Den enfoldige leseren*, s. 49

⁵⁵ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 117

⁵⁶ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 118

⁵⁷ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 109

⁵⁸ Fet, *Lesande bønder*, s. 43

1756 fant Fet at av alle over 15 år kunne 90 prosent lese noenlunde vel eller bedre.⁵⁹ Han mener derfor at sjeleregistrene viser at folk allerede kunne lese da allmueskolen ble innført. I tillegg mener Fet at de funnene som viser at bøndene faktisk eide bøker også er et tegn på leseferdigheter. Helge Nielsen derimot mener at man skal være forsiktig med å slutte at bøker i privat eie betyr lesning.⁶⁰ Fet skriver allikevel at bøker var såpass dyrt at bøndene ikke ville ha tatt seg råd til å la bøkene stå på utstilling hvis de ikke hadde tenkt å lese dem. «Kvifor øydsla folk på 1700-talet i det heile pengar på ukjende bøker dersom dei ikkje kunne lese dei med nokolunde hugnad og utbyte?» spør han.⁶¹ Hvis vi finner en bok i en husstand må vi derfor kunne anta at noen i familien kunne lese. Undersøkelsene hans viser dessuten at mer enn halvparten av bøkene fra skiftene hadde ikke vært brukt i forberedelse til konfirmasjon. Dette avkrefter påstanden om at det i stor grad kun fantes religiøse leseferdigheter på bygda, og bøndene måtte derfor ha kunnet lese ukjente tekster.⁶² I undersøkelsene finner Fet også en økning i bokmassen kort tid etter 1730, altså før resultatene av skolen ville vist seg.⁶³

Lignende funn finner også Johannes Helgheim i sine undersøkelser for Nannestad, Vang i Hedmark, Våga og Sandar fra 1730-årene der 70 prosent av personene kunne lese.⁶⁴ Oddvar Johan Jensens gjennomgang av sjeleregistre fra Sogndal viser at i 1760 kunne 90 prosent av befolkningen mellom 11 og 50 år lese, og han skriver at «tallene er overraskende høye i forhold til det man vanligvis har forestilt seg. Kunsten å lese i bok ser faktisk ut til å ha vært alminnelig utbredt blant folk i Sogndal prestegjeld, også i god tid før det kan ha vært tale om noen organisert skolegang.»⁶⁵ Denne oppfatningen av tidlig leseferdighet i Danmark-Norge bekreftes også av Charlotte Appel og Henrik Horstbøll. Appel mener at rundt 1700 var det minst én lesekyndig person i hver husholdning på landet, forteller Byberg.⁶⁶

Det opplyste eneveldet

I 1769 ble den første folketellingen i gjennomført i Norge. I dette året hadde landet en befolkning på totalt 723 618, hvorav over 90 prosent bodde i landdistriktene.⁶⁷ I Christiania bodde det 7 469 mennesker, og over halvparten av disse tilhørte forstedene.⁶⁸ Størstedelen av

⁵⁹ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 119

⁶⁰ Nielsen, *Folkebibliotekernes forgangere*, s. 94

⁶¹ Jostein Fet, *Lesande bønder*, s. 41

⁶² Jostein Fet, *Lesande bønder*, s. 41

⁶³ Trond Andreassen, gjengitt i Trygve Riiser Gundersen, *Den enfoldige leseren*, s. 50

⁶⁴ Lis Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 119

⁶⁵ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 120

⁶⁶ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 108

⁶⁷ Statistisk sentralbyrå, *Norges første folketelling 1769*, (Oslo, 1980), s. 32,

⁶⁸ Statistisk sentralbyrå, *Norges første folketelling 1769*, (Oslo, 1980), s. 46,

Norges befolkning bodde altså ikke i byene. I 1801 hadde befolkningen i Norge og Christiania vokst til henholdsvis 883 000 og 9 211.⁶⁹ Folketallet økte stadig, men det var ikke bare her det var vekst. I første del av 1700-tallet, etter den nordiske krig (1700 - 1721), var det oppgangstider og økonomisk vekst i Norge.⁷⁰ Handelen økte, og særlig med tanke på tømmer, metall og fisk. Trelasthandelen var spesielt lønnsom, og førte til at landet fikk et handelspatrisiat på Østlandet.⁷¹ Dette styrket også båndene til Europa, og bidro i tillegg til kulturell påvirkning, forteller Elisabeth S. Eide.⁷²

Opplysningstid og en ny offentlighet

Det er vanlig å beskrive store deler av 1700-tallet som *opplysningstiden*. Perioden kjennetegnes gjerne av naturvitenskapenes fremgang, samfunnskritiske tanker og holdninger, og troen på det fornuftige mennesket, men vi finner store variasjoner i ulike land og landsdeler.⁷³ I andre halvdel av 1700-tallet preget opplysningstiden de kulturelle initiativ og en sosiale omgangen i Christiania.⁷⁴ Opplysning kan også være knyttet til religion, men dette var ikke nok: «Opplysningsfolkene i århundrets siste årtier kunne ikke slå seg til ro med den blot kristelige opplysning.»⁷⁵ Litteratur og lesning ble en selvsagt del av opplysningstanken, og Francis Bull skriver at litteraturens oppgave i opplysningstiden var å «vække til eftertanke, agitere og gjøre propaganda for nye ideer.»⁷⁶ Ruth Hemstad mener at «troen på opplysning, oppdragelse og fornyelse for å forme nyttige borgere og utvikle samfunnet kan ses som en bakgrunn både for offentlig satsning på bibliotekene og for de private bokgavene til offentlige samlinger.»⁷⁷

Stat og opplysning hang naturlig sammen, og det ser vi bl.a. gjennom satsingen på lesning og kunnskaper. Den obligatoriske allmueskolen ble innført i 1739, der lesning var en sentral del av undervisningen, og i 1769 ble *Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab* opprettet for å fremme opplysning blant bønder. Selskapet ga blant annet ut priser til personer som stod

⁶⁹ Statistisk sentralbyrå, *Folketeljinga 1801: Ny bearbeiding*, (Oslo, 1980), s. 20; 86. Her er forstedene til Christiania trukket fra.

⁷⁰ Tveterås, *Den norske bokhandels historie. Bind 1: Forlag og boghandel inntil 1850; med et bidrag av Valborg Sønstevoid*, (Oslo: Norsk bokhandler-medhjelper-forening, 1950), s.100

⁷¹ Henrik Horstbøll, *Menigmands medie*, s.32

⁷² Elisabeth S. Eide, «Reading Societies and Lending Libraries in Nineteenth-Century Norway», i *Library & Information History*, number 2, volume 26, (Leeds: Maney Publishing, 2010), s. 122

⁷³ Krefting, *Vestens idéhistorie*, s. 254

⁷⁴ Bård Frydenlund, «Anker-familien og nye elitedannelser i Christiania på slutten av 1700-tallet,» i *Christianias handelspatrisiat. En elite i 1700-talles Norge*, red. John Peter Collett og Bård Frydenlund, (Oslo: Andersen & Butenschøn, 2008), s. 65

⁷⁵ Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere*, s. 76

⁷⁶ Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun*, s. 20

⁷⁷ Ruth Hemstad, *Opplysning, vitenskap og nasjon. Bidrag til norsk bibliotekhistorie*, (Oslo: Novus forlag, 2011), s. 11-12

for utvikling av landbruket eller som bidro til opplysning på bygdene. Kjell Heggelund mener dessuten at makthaverne ville bruke litteratur for å styrke lojaliteten til eneveldet.⁷⁸ Men det var ikke bare statlige tiltak for opplysning. Francis Bull skriver at «Fra 1740-50-arene av blev det mere og mere almindelig at landets bedste mænd viste sit «patriotiske borgersind» ved at yde sit arbeide og sin økonomiske støtte til almennyttige formaal,»⁷⁹ og Tveterås kan fortelle at «Prester, embetsmenn, lærere og tollere så det som en livsoppgave å opplyse ikke bare seg selv, men i størst mulig utstrekning også andre – bønder, håndverkere, arbeidere.»⁸⁰

Patriotismen var et gjennomgående trekk i perioden. Patriotiske selskap ble etablert, og disse arbeidet blant annet for opprettelse av særnorske institusjoner som bank og universitet.⁸¹

Anton Fredrik Andersen skriver at en patriotisk ideologi var til stede overalt i samfunnet på slutten av 1700-tallet.⁸² Begrepet patriotisme betyr her en allmennånd med det formål å bidra til fedrelandets beste. Patriotisme i 1700-tallets Norge var derfor nødvendigvis ikke det samme som norske nasjonalistiske tanker, men heller uttrykk for en dansk-norsk fellesånd og tilknytning til enevoldstaten. Et aktuelt spørsmål er derfor om vi også kan se patriotiske trekk i lesningen? Det vil være interessant å se om vi finner preg av dansk-norsk patriotisme, eller om det kommer frem trekk som kan tyde på norske patriotiske tanker. Funn av dette i litteraturen vil jeg komme tilbake til i kapittel fem.

Europeiske strømninger

København lå nære kontinentet, og det var særlig kontakten med Tyskland som var viktig.⁸³ *The grand tour* var typisk for tidens elite, og disse dannelsesreisene gikk gjennom Europas viktigste kulturelle byer og var gjerne en del av utdanningen deres.⁸⁴ Men verden utenfor Europa ble også stadig mer kjent for folk, og oppdagelser og erobringer er typiske for tiden. Ellen Krefting skriver at «Perioden mellom 1600 og 1800 var preget av stadig hyppigere møter mellom ulike kulturer. Europeernes vitenskapelige utforskning og økonomiske utnyttelse av fremmede kontinenter vokste enormt i omfang.»⁸⁵

⁷⁸ Kjell Heggelund, *Verdens litteraturhistorie. Bind 4. 1720-1830*, s. 232

⁷⁹ Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun*, s. 11

⁸⁰ Harald L. Tveterås, «Norsk bokhandel gjennom 100 år», i Carl Just (red.), *100 år N.W. Damm & Søn 1843-1943. Et firmas historie*, (Oslo: Damm, 1947), s. 103

⁸¹ Bård Frydenlund, «Anker-familien og nye elitedannelser,», s. 71

⁸² Anton Fredrik Andersen, «Luksus og samfunnsånd – John Collett og opplysningstidens patriotisme», i *Christianias handelspatrisiat. En elite i 1700-tallets Norge*, red. John Peter Collett og Bård Frydenlund, (Oslo: Andersen & Butenschøn, 2008), s. 78

⁸³ Bodil Stenseth, *Ekteseng og bordell. Om 1790-årenes seksualopplysning*. (Oslo, Aschehoug, 1997), s. 36

⁸⁴ Andersen, «Luksus og samfunnsånd,» s. 85

⁸⁵ Krefting, *Vestens idéhistorie*, s. 160

Nye samværsformer, sosiale møteplasser og institusjoner dukker opp i perioden, forteller Lis Byberg, og hun kobler denne utviklingen til Jürgen Habermas' *Borgerlig offentlighet* der han inkluderer salongene i Frankrike og kaffehusene i England som en del av denne.⁸⁶ Denne sammenkoblingen viser også Elisabeth S. Eide til, og hun skriver at klubbene og selskapene som ble opprettet var en del av denne nye borgerlige offentligheten, og flere av disse var dessuten knyttet til lesning.⁸⁷ Klubber og foreninger ble altså dannet, men kan vi snakke om en norsk salongkultur? spør Bård Frydenlund. Med henvisning til Torill Steinfelds studie av nordiske salonger, og hevder han at «Det var nok trekk som kunne gi fornemmelser av opplysningstidens salonger som Madam de Staëls i Paris, men de hadde neppe den organiserte form og den støtte fra et levende intellektuelt, politisk og kunstnerisk miljø som fantes på sørlige breddegrader i samme periode.»⁸⁸ Ellen Krefthing mener at interessen for kunst slik den utviklet seg i denne nye offentligheten kan henge sammen med at et en sterk konsumkultur var i utvikling. Det å ha de rette tingene viste at man hadde god smak, og kunne gjelde f.eks. bøker.⁸⁹ Den *gode smaken* var et gjennomgående trekk ved kulturen på 1700-tallet, og det ble til og med opprettet egne selskap som skulle fremme dette. Hva dette innebar ble ofte diskutert, noe jeg vil komme tilbake til senere i oppgaven.

København – det litterære sentrum

I siste halvdel av 1700-tallet var bokproduksjonen i sterk vekst i Danmark-Norge. Den litterære hovedstaden var København, og mesteparten av litteraturen i Danmark-Norge ble trykket der. Henrik Horstbøll beskriver derfor København som hjemstedet for det nye mediet, og mener at det var først etter at trykkefriheten ble innført i 1770 at København fikk konkurranse fra provinsene.⁹⁰ Årsaken til den sentraliserte produksjonen var at det var lettere å holde kontrollen over bokproduksjonen og handelen i København, og det var også her de fleste bokhandlere og forleggere holdt til.⁹¹

Forskningen på norske leseferdigheter viser at også folk på bygdene eide bøker og kunne lese, men hvordan fikk nordmenn tak i bøker? Med København som det litterære sentrum skapte det både praktiske og økonomiske problemer for norske bokkjøpere.⁹² Nye bøker var ikke lett

⁸⁶ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 8

⁸⁷ Eide, «Reading Societies and Lending Libraries in Nineteenth-Century Norway,» s. 122

⁸⁸ Frydenlund, «Anker-familien og nye elitedannelser,» s. 68

⁸⁹ Krefthing, *Vestens idéhistorie*, s. 207

⁹⁰ Horstbøll, *Menigmands medie*, s.32

⁹¹ Lis Byberg, «Bokens liv i 1700-tallets Norge,» i *Fortid*, 8, 2, (2011), s. 61; Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 76

⁹² Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 127

tilgjengelige for norske kjøpere, og det var ikke det samme rike utvalget i Norge.⁹³ Det ble også drevet bokbinderier og boktrykkerier i Norge, men bokhandelen var dårlig utbygd og det var vanskelig å få tak i de rette bøkene. De som hadde mulighet valgte derfor å kjøpe med seg bøker når de var i København, eller de fikk venner til å kjøpe med for seg. Det var ikke uvanlig å reise til København i offentlig ærend eller på besøk til venner.⁹⁴ En annen måte å få tak i bøkene fra København var å sende bestillinger med skipperer som skulle nedover.⁹⁵ Veinettet var dårlig utbygd, så dette kunne være en raskere måte å få tak i nye bøker for folk som bodde i Utkant-Norge.⁹⁶ Enkelte gjorde også avtaler med utgivere i København og fikk tilsendt bøker til Norge, men dette var tungvinte og dyre måter å skaffe seg bøker på. Derfor var det også viktig med andre alternativer for lesning i Norge, noe jeg snart kommer tilbake til.

Produksjon og sensur

I følge Horstbøll oppstod det en spesialisert produksjon av boktrykk for allmuens lesning på 1700-tallet som omfattet nesten alle sjangre og målgrupper.⁹⁷ Vi får også en sterk økning i periodiske verk ved begynnelsen av århundret med aviser og tidsskrifter som formidlet ulike typer informasjon. Ellen Krefting påpeker at tidsskriftene var på 1700-tallet «et av de viktigste mediene for lærd kommunikasjon, kunnskapsspredning til større deler av befolkningen, og for jevnlig moralsk, litterær og politisk debatt mellom enkeltindivider.»⁹⁸ Byberg mener at markedet for tidsskrifter var for lite i Norge og at det derfor ble utgitt få titler, men i eneveldet som helhet ble det gitt ut en rekke tidsskrifter.⁹⁹ Avisene derimot var det flere av, og de startet som regel gjennom adressekontorer. Dette var opplysningsbyråer som kunne informere om alt fra ledige stillinger til skipsavganger, og da man begynte å trykke disse opplysningene oppstod adresseavisene.¹⁰⁰

I 1537 ble sensuren innført og den var stadfestet i Danske Lov, og gjennom denne la staten klare begrensninger for hvilke tanker og holdninger som kunne formidles.¹⁰¹

Forhåndssensuren pågikk lenge, og innebar at tekstene måtte sendes inn til godkjenning hos

⁹³ Stenseth, *Ekteseng og bordell*, s. 36

⁹⁴ Byberg, «Bokens liv i 1700-tallets Norge», s. 61

⁹⁵ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 78

⁹⁶ Stenseth, *Ekteseng og bordell*, s. 36

⁹⁷ Henrik Horstbøll, «Formater, form og innhold – en boghistorik indfaldsvinkel på læsningens historie,» i Norsk Tidsskrift for Bibliotekforskning, 15, (2001), s. 35

⁹⁸ Krefting, *Vestens idéhistorie*, s. 187

⁹⁹ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 104

¹⁰⁰ Store norske leksikon, «Adressekontor.» Oppsøkt 27.04.2013. <http://snl.no/adressekontor>

¹⁰¹ Horstbøll, *Menigmands medie*, s.130; Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 128

biskopene eller ved universitetet. I 1740 kom det tiltak der biskopene måtte sjekke bokhandlerne for forbudte bøker. Disse bøkene fikk ikke ligge fremme, men de kunne unntaksvis selges til lærde og det ble notert hvem som kjøpte dem. Sensuren var først og fremst for å hindre farlig litteratur hos de brede lag som kunne la seg påvirke av uønskete tanker og ideer, mens de lærde visstnok hadde bedre kritisk evne og fikk derfor lov til å kjøpe disse bøkene.¹⁰² Et eksempel på litteratur som ble rammet av sensuren var Hans Nielsen Hauges skrifter, uten at dette stoppen spredningen av bøkene hans. I 1770 innførte Struensee fullstendig trykkefrihet, men dette varte kun frem til 1773. Etter dette varierte graden av sensur veldig, men den ble stadig mer begrenset før den ved forordning i 1799 ble gjeninnført.¹⁰³ Forhåndssensuren var tilbake, anonyme verk ble forbudt og det krevdes privilegium for boktrykking.¹⁰⁴ Til tross for den korte trykkefrihetstiden fikk perioden viktige følger, mener Hellerud og Messel. Forlagene og bokhandlerne hadde tjent seg rike, skriver de, og de hadde et bredere tilbud enn tidligere som blant annet inneholdt sjangre som seksualopplysning¹⁰⁵

Retten til å trykke, binde eller selge bøker var begrenset i Danmark-Norge på denne tiden og det krevdes privilegium, det vil si en tillatelse fra myndighetene.¹⁰⁶ ¹⁰⁷ Allikevel var pirattrykk et stort problem forteller Byberg, og det tok tid før det kom regler som sikret rettighetene til bøkernes opphavsmenn.¹⁰⁸ Man kjente ikke til forfatter- og forlagsrettigheter på denne tiden, og «litterære tyverier og plagiater foregikk med stor stil og med den største selvfølgelighet», skriver Stenseth.¹⁰⁹ Mange forfattere måtte selv betale for trykkingen for å kunne utgi bøkene sine. For å finansiere trykkingen var derfor subscriptionsjoner eller prenumerasjon en mulighet. Det vil si at forfatteren eller utgiveren bad om forhåndsbestillinger slik at utgiftene for utgivelsen kunne dekkes.¹¹⁰

¹⁰² Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 84

¹⁰³ Store norske leksikon, «Sensur – historikk.» Oppsøkt 27.04.2013. <http://snl.no/sensur/historikk>; Store norske leksikon, «Trykkefrihet.» Oppsøkt 27.04.2013. <http://snl.no/trykkefrihet>; Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 85

¹⁰⁴ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 86

¹⁰⁵ Hellerud og Messel, *Oslo. Tusen års historie*, s. 147

¹⁰⁶ Byberg, «Bøkernes liv i 1700-tallets Norge», s. 61

¹⁰⁷ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 82

¹⁰⁸ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 87

¹⁰⁹ Stenseth, *Ekteseng og bordell*, s. 24

¹¹⁰ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 88; Helge Ridderstrøm, *Litteraturhistoriske tekstpraksiser*, (Kristiansand, Høgskoleforlaget, 2008), s. 96

Formater

Bøkene på 1700-tallet kom i mange størrelser, akkurat som i dag, og format, innhold og målgruppe hang gjerne også sammen. Jeg vil ikke fokusere på dette videre i oppgaven da jeg heller legger vil vekt på innholdet i bøkene, og da dette ville kreve for mye arbeid. Men det kunne vært en interessant vinkling på temaet, slik f.eks. Henrik Horstbøll har gjort i sin forskning. Formatenes størrelse (altså en bokside) avhenger av hvor mange ganger et ark papir falses, dvs. brettes til riktig størrelse.¹¹¹ De mest brukte formatene på 1700-tallet var *folio* (2°), *kvart* (4°), og *octav* (8°), Det største formatet var *folio*, der arkene ble falsset én gang og ville gi fire boksider. For å oppnå *kvartformat* falsset man to ganger, og fikk dermed åtte boksider. Dersom man falsset arket én gang til får man *oktavformatet* som bestod av 16 sider. Det fantes også mindre eller alternative formater som *sedecimo* (16°) og *duodecimo* (12°).¹¹² Små formater var papirbesparende, og ble nok ofte valgt av økonomiske årsaker.¹¹³ Små formater ville dessuten passe bedre som lommebøker og håndbøker som man kunne ha på seg, og de var de også mer utbredt blant allmuen.

Tilgjengeligheten i Norge

Det fantes også trykkerier og bokbindere i Norge, men trykkeriene kom sent og hadde liten produksjon, dessuten var bokhandelen dårlig utbygget.¹¹⁴ Det fantes allikevel måter å få tak i litteratur som ikke innebar reiser til København.

Bøker til salgs

Norge var et viktig marked for bokproduksjonen i Danmark.¹¹⁵ Søren Gyldendal var Danmarks første moderne forlegger, og han etablerte et nettverk av kommisjonærer for å spre bøkene sine utenfor København. I Christiania finner vi f.eks. bokhandler Andreas Diurendahl som kommisjonær for Gyldendal, og han hadde derfor kataloger over hvilke bøkene dette københavnske forlaget kunne tilby.¹¹⁶ Salgsagentene fungerte som mellommenn mellom forlag og kjøper, og som ble betalt av en oppdragsgiver.¹¹⁷ Disse bokagentene solgte ferdig

¹¹¹ Horstbøll, «Formater, form og indhold,» s. 36

¹¹² Horstbøll, «Formater, form og indhold,» s. 36; Store norske leksikon, «Folio – stort bokformat.» Oppsøkt 26.04.2013. <http://snl.no/folio/stort%20bokformat>

¹¹³ Horstbøll, «Formater, form og indhold,» s. 37

¹¹⁴ Byberg, «Bøkenes liv i 1700-tallets Norge», s. 61

¹¹⁵ Byberg, «Bøkenes liv i 1700-tallets Norge», s. 61

¹¹⁶ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 76

¹¹⁷ Ridderstrøm, *Litteraturhistoriske tekstpraksiser*, s.95

innbundne bøker, og de kunne være tilknyttet en fast bokhandel eller de kunne bytte fra sesong til sesong.¹¹⁸

I tillegg fantes det kolportører. Disse var omreisende selgere som distribuerte bøker rundt om i landet, både på bygda og i byene. Helge Ridderstrøm forteller at gjennom 1600- og 1700-tallet hadde disse kramkarene med seg «små hefter og løse ark med spennende og romantiske historier, nyttige opplysninger og lignende», også kjent som skillingstrykk.¹¹⁹ Men de solgte også bøker, og Hans Nielsen Hauges bøker ble effektivt spredt over hele landet på denne måten.

Det var også et marked for brukte bøker, noe som ble viktig fordi bokhandelen i Norge var dårlig utviklet. Nye bøker var dessuten dyre og tungvint å skaffe seg, og bokauksjoner var derfor svært populære på 1700-tallet. Bokauksjonen henvendte seg også til allmuen, og de var gjerne lokale.¹²⁰ De ble holdt både i byene og på bygda, gjerne på prestegårdene, og de kunne enten være frivillige og under tvang. Først og fremst var auksjonene aktuelle etter dødsfall. Bøker var dyre og verdifulle, og det kunne derfor gi god avkastning å selge dem dersom mannen i huset døde.

Bøker til lån og leie

Et viktig trekk ved den litterære utviklingen i det 18. århundre var omfanget av private boksamlinger og biblioteker. Francis Bull understreker dette og skriver at de private bibliotekene aldri hadde hatt så stor betydning som på 1700-tallet, og de hadde ikke vært så store og tallrike tidligere.¹²¹ Ernst Bjerke mener at disse var vel så viktige som lånebibliotekene som ble opprettet på slutten av århundret,¹²² og Ruth Hemstad knytter etableringen av bibliotekene til opplysningsidealene og den nye offentligheten:

I denne perioden var bibliotekene viktige støttespillere og aktører både for utviklingen av en allmenn offentlighet, vitenskapelige miljøer og nasjonal kultur, gjennom å gjøre tilgjengelig ulikeformer for litteratur, og ta vare på den nasjonale litteraturproduksjonen. Bibliotekenes utvikling i denne perioden må ses i lys av 1700-tallets opplysningstenkning med fokus på vitenskapelig fremskritt og individets utvikling, og 1800-tallets nasjonale ideer.¹²³

¹¹⁸ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 76

¹¹⁹ Ridderstrøm, *Litteraturhistoriske tekstpraksiser*, s.103

¹²⁰ Byberg, «Bøkenes liv i 1700-tallets Norge», s. 62

¹²¹ Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun*, s. 25

¹²² Hemstad, *Opplysning, vitenskap og nasjon*, s. 13

¹²³ Hemstad, *Opplysning, vitenskap og nasjon*, s. 11

Et typisk trekk for perioden var at de private boksamlerne donerte bøkene sine til offentlige institusjoner,¹²⁴ og noen av de mest kjente var Carl Deichman, Claus Fasting og Bernt Anker. Dette gjorde litteraturen mer tilgjengelig, og etableringene var gjerne knyttet til tanker om opplysning. På denne tiden manglet Norge fremdeles et universitetsbibliotek, og mange av donasjonene var gitt med tanke på opprettelsen av dette. Hemstad mener at «En viktig drivkraft bak mange av 1700-tallets bokgaver var det gamle norske kravet om opprettelsen av et eget norsk universitet. Det ønskede universitetet måtte ha et eget bibliotek. En stor offentlig boksamling ville styrke universitetskravet.»¹²⁵

I tillegg kunne Det Kongelige Danske Landhuusholdningsselskab love premier for etableringer av folkebibliotek. Forutsetningen for premie var: «...at et saadant Bibliothek skal bestaae i det mindste af 40 eller 50 gode Danske, eller paa Dansk oversatte Bøger».¹²⁶ Det var altså også tiltak fra statlig hold for å utvikle bibliotekvesenet, helt i tråd med 1700-tallets opplysningsånd. I Christiania fantes det tre offentlige biblioteker på slutten av 1700-tallet. Det ene var knyttet til katedralskolen, og et annen tilhørte Den frie matematiske Skole (senere Krigsskolen), mens det siste var Deichmanske bibliotek. To av disse var altså knyttet til akademiske institusjoner beregnet på elevene og de ansatte der, mens Deichmanske var det eneste som var åpent for allmenheten.¹²⁷ I de andre byene finner vi blant annet biblioteker knyttet til katedralskolene, men det er også verdt å nevne Sivert Aarflots lånebibliotek for allmuen i Ørsta som fikk pris av Landhuusholdningsselskapet for sitt bidrag til opplysningens fremme.

En annen type litterær virksomhet ble drevet av leiebibliotekene. Dette var kommersielle biblioteker der man kunne låne bøker mot betaling. Ofte var det bokhandlere som lånte ut fra lageret sitt, som f.eks. Diurendahls i Christiania. Leiebibliotekene spredde seg i Norden på 1700-tallet etter påvirkning fra Tyskland, men kom sent til Norge. Før 1800 finner vi kun ett leiebibliotek i landet – Diurendahls leiebibliotek i Christiania, mens utover 1800-tallet dukket det stadig opp nye foretak.¹²⁸ Et fellestrekk ved disse bibliotekene var at de var avhengig av å tjene penger på bokutlånet. Haakon Fiskaa understreker derfor viktigheten av å kunne tilby aktuell litteratur som var ønsket av kundene. Dessuten måtte de « sørge for at bibliotekene

¹²⁴ Hemstad, *Opplysning, vitenskap og nasjon*, s. 13-14

¹²⁵ Hemstad, *Opplysning, vitenskap og nasjon*, s. 15

¹²⁶ Johan Leif Olaisen, *Volda folkebibliotek 1797-1900. Lokal kulturhistorisk sammenheng, organisasjon, økonomi, bokbestand og utlån*, (Universitetet i Trondheim, 1979), s. 17

¹²⁷ Hemstad, *Opplysning, vitenskap og nasjon*, s. 14

¹²⁸ Haakon Fiskaa, «De gamle leiebibliotekene,» i *100 år N.W. Damm & Søn 1843-1943. Et firmas historie*, red. Carl Just, (Oslo: Damm, 1947), s. 136

ydet god service og stadig hadde en fremskutt plass i publikums omdømme». ¹²⁹ Han mener at dette gjorde at leiebibliotekene ikke påvirket lesesmaken i en bestemt retning, men at bøkene ved leiebibliotekene speilet publikums smak. De skilte seg dermed fra bibliotekene ved at det var omsetningen og kundenes ønsker som stod i fokus, og ikke tanker om opplysning. ¹³⁰

Årsaken til at bokhandlere også valgte å leie ut bøker var mest sannsynlig økonomisk. Fiskaa mener at bokhandlerne ikke tjente nok på å selge bøker, og derfor begynte å leie ut for å spe på inntekten. «Vi har mange eksempler på at folks leselyst var betydelig, men evnen til å kjøpe bøker var som oftest liten. Gjennom en låne- og leie-ordning kunne bokhandlerne imidlertid tilgodese både publikums og sine egne interesser», skriver han. ¹³¹ Helge Nielsen støtter denne forklaringen og mener dessuten at leiebibliotekene fylte et rom lånebibliotekene ikke klarte. ¹³² Aleksander Frøland har skrevet om bokhandelens utvikling i Danmark, og mener at etableringen av leiebiblioteker ble en «viktig faktor i spredningen af læsningens glæder.» ¹³³ Det var en økende interesse for bøker, og denne kunne leiebibliotekene imøtekomme. Helge Nielsen mener dessuten at på denne måten kunne også de mindre velstående følge med i den nye litteraturen. ¹³⁴

En annen litterær institusjon som fikk fotfeste i Norge på slutten av 1700-tallet var leseselskapene. Dette var lukkede foreninger eller klubber der medlemmene fikk låne bøker fra selskapets samling. ¹³⁵ Det kostet å være medlem, og man hadde gjerne en ordning der bøkene sirkulerte mellom medlemmene. Det ble opprettet leseselskap for embetsstand og borgerskap, men det fantes også egne leseselskap for bønder. Det første leseselskapet i Norge finner vi ved studentersamfunnet i Bergen i 1758. ¹³⁶ Fiskaa skriver at alle selskapene ble etablert etter privat initiativ, og hadde derfor noen ulikheter, men ett fellestrekk var ønsket om å gi medlemmene mulighet til å følge med i den nye litteraturen uten betydelige kostnader. ¹³⁷

Oppsummering

Bøker og lesning på 1700-tallet var mye mer utbredt enn tidligere antatt. Leseferdighetene var ikke så dårlige som enkelte vil ha det til, og særlig gjennom arbeidet til Jostein Fet kommer

¹²⁹ Fiskaa, «De gamle leiebibliotekene,» s. 127

¹³⁰ Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere*, s. 423

¹³¹ Fiskaa, «De gamle leiebibliotekene,» s. 127

¹³² Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere*, s. 422

¹³³ Aleksander Frøland, *Dansk boghandels historie 1482-1945. Med et kapittel om bogen i oldtid og middelalder*, (København: Gyldendal, 1974), s. 93

¹³⁴ Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere*, s. 423

¹³⁵ Eide, «Reading Societies and Lending Libraries in Nineteenth-Century Norway,» s. 122

¹³⁶ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 90

¹³⁷ Fiskaa, «Christiania læse-sælskab,» s. 37

det frem at langt flere på bygda faktisk eide bøker og kunne lese. Vi vet derfor nå at leseferdigheter spredte seg til store deler av befolkningen, både kvinner og menn, allerede på slutten av 1700-tallet.

Det litterære sentrum lå i København, noe som gjorde tilgangen på nye bøker utfordrende for norske lesere. Andre litterære institusjoner vokste dermed frem i Norge slik at folk fikk mulighet til å lese bøker uten at det skulle koste for mye. Leseselskap, både for bønder og borgere, ble etablert. I tillegg ser vi at ulike typer biblioteker dukket opp i perioden, og vi finner blant annet kommersielle leiebibliotek i byen, og gratis lånebibliotek på bygda. Sensuren la begrensninger på hva som kunne trykkes, men en kort trykkefrihetsperiode ga muligheter for ny litteratur. Trykkerettighetene var begrenset og krevde kongelig privilegium. Forfatterrettighetene stod det derimot verre til med, og plagiater og pirattrykk var utbredt. For å finansiere utgivelser ble abonnemang vanlig, og det var ikke mange som kunne leve av å være forfatter.

Litteraturen var tilgjengelig gjennom mange ulike virksomheter, både på bygda og i byen. Det å få tak i nye bøker fra København krevde både penger og tid, men det fantes alternativer i Norge som skulle gjøre lesningen mer tilgjengelig, både gratis og mot avgift. Det var altså gode muligheter for å ta del i den nye litterære offentligheten, men lettest var det naturligvis i byene, og særlig hvis man var villig til å betale for det.

3 – Deichmanske bibliotek

I 1780 testamenterte Kanselliråd Carl Deichman bøker sine til et offentlig bibliotek som skulle være åpent for alle borgere i Christiania.¹³⁸ Hensikten var, i følge han selv, at «Mange lærde og Lærdoms Elskere, hvis Lejlighed ikke er til selv at anskaffe sig de fornødne Bøger, kunne derved finde sig tiende.»¹³⁹ Å testamentere bøker til bibliotek var ikke uvanlig på denne tiden, og Deichman håpet at flere ville følge hans eksempel.¹⁴⁰ Det var det også flere som gjorde, noe som resulterte i opprettelsen av Deichmanske bibliotek i 1785 – Norges største og eldste folkebibliotek i dag.¹⁴¹

I dette kapittelet skal jeg ta for meg Deichmanske bibliotek. Først vil jeg se på opprettelsen av biblioteket og hvem som var lånere. Deretter vil jeg undersøke boksamlingen, og se nærmere på de mest populære utlånene. Hva var innholdet i disse bøkene og hvordan skal en tolke leselysten for nettopp disse bøkene? Det vil være interessant å se om lesningen var preget av opplysning, eller om vi også finner mer underholdende litteratur. Kapittelet vil altså inneholde en gjennomgang av titler og innhold i bøkene ved biblioteket. Tendenser og funn vil tas med videre i kapittel fem der jeg skal sammenligne og diskutere disse litterære trekkene.

Kanselliråd Carl Deichman og lånebiblioteket i Christiania

På slutten av 1700-tallet ble privateide boksamlinger stadig flere og større, og i tråd med tidens opplysningsånd var det flere som testamenterte eller donerte boksamlinger til offentlige institusjoner enn tidligere. Gerhard Schøning, Claus Fasting og Carl Deichman er alle eksempler på betydningsfulle givere i denne periode, og biblioteket som ble opprettet etter Deichman blir sett på som et av de aller viktigste. Biblioteket var ikke enestående i sitt slag, men allikevel viktig fordi de fleste andre bokgaver havnet nettopp her.¹⁴² Deichmanske bibliotek bestod derfor ikke bare av Deichmans samling, men også av andre donerte bøker, fra bl.a. J.F. Bartholin og J.N. Wilse. I 1780 skjenket kanselliråd Carl Deichman sin boksamling

¹³⁸ Ernst Bjerke, «Christiania katedralskoles bibliotek og Deichmanske bibliotek. To opplysningsbiblioteker og deres felles historie,» i *Opplysning, vitenskap og nasjon. Bidrag til norsk bibliotekhistorie*, red. Rut Hemstad (Oslo: Novus Forlag, 2011), s. 45-46

¹³⁹ Rasmussen, «Katalog over bøker, kart, plansjer og håndtegninger,» s. XXXVI

¹⁴⁰ Bjerke, «Christiania katedralskoles bibliotek og Deichmanske bibliotek,» s. 34

¹⁴¹ Deichmanske bibliotek, «Historikk.» Oppsøkt 14.02.2013 http://www.deichmanske-bibliotek.oslo.kommune.no/om_oss/historikk/

¹⁴² Nils Johan Ringdal, *By, bok og borger: Deichmanske bibliotek gjennom 200 år*, (Oslo: Aschehoug, 1985), s.

på 6 000 bind «til et publik Brug i Christiania».¹⁴³ I tillegg kom en rekke manuskripter, en naturalsamling og en betydelig sum til innkjøp av nye bøker. Hans ønske var at dette skulle gagne byens borgere, og håpet derfor at flere ville følge etter slik at det kunne opprettes et vitenskapelig selskap i Christiania, skriver historiker Ernst Bjerke.¹⁴⁴ Dette var før byen hadde noe universitetsbibliotek, og bokgavene på denne tiden kan derfor tolkes som bidrag til kampen for opprettelsen av et slikt bibliotek. Gaven ble i følge historiker Nils Johan Ringdal «anerkjent for et foregangstiltak til opplysningens fremme»¹⁴⁵, og av den grunn ble biblioteket oppkalt etter Deichman.

Deichmanske bibliotek åpnet for utlån i 1785. Utlånet ved biblioteket var gratis, men det var kun «vederheftige»¹⁴⁶ folk fra Christiania by som fikk låne.¹⁴⁷ Dermed var lånergruppene begrenset selv om biblioteket skulle henvende seg til allmenheten. De snevre åpningstidene påvirket også mulighetene for utlån; i begynnelsen hadde biblioteket kun åpent to dager i uken mellom klokken fem og syv.¹⁴⁸ Allikevel var biblioteket svært populært. Helge Terland har registrert 419 lånere i perioden 1788-1795, og selv om befolkningen i Christiania på denne tiden var ca. 9000, mener han det kun var 2000 mulige brukere av biblioteket.¹⁴⁹ Lånerne var først og fremst studenter, embetsmenn og andre personer med høyere utdanning, og ikke minst rike kjøpmannsfamilier. Borgere av lavere stand finner vi lite av, men noen håndverkere og funksjonærer brukte også biblioteket.¹⁵⁰

Boksamlingen og utlånstoppen

Bøkene i Deichmans opprinnelige samling var svært varierte når det gjelder emner og sjangre, men noen var helt klart bedre representert enn andre. I følge Ringdal stod historie og geografi for hele 37 prosent av samlingen, i tillegg finner vi 9 prosent slekts- og personalhistorie. En annen betydelig sjanger i Deichmans samling var teologi som stod for 21 prosent, mens skjønnlitteratur var representert med 12 prosent av boksamlingen. I tillegg finner vi flere bøker av mer opplysende karakter innenfor sjangre som naturvitenskap, medisin, stats- og

¹⁴³ Carl Deichman, «Carl Deichmans Testament til Oprettelse af et offentlig Bibliothek i Christiania samt til Østre Porsgrunds Kirke- og Fattigkasse», (Porsgrund, 1780), i *Norske Stiftelser: Samling af Fundatser, Testamenter og Gavebreve, samt historisk-statistiske Efterretninger, vedkommende milde Stiftelser i Kongeriget Norge. Bind I*. Nicolay Nicolaysen, (Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag 1858), s. 712

¹⁴⁴ Bjerke, «Christiania katedralskoles bibliotek og Deichmanske bibliotek,» s. 34

¹⁴⁵ Ringdal, *By, bok og borger*, s. 15

¹⁴⁶ «Vederheftige lånere» vil si at de var pålitelige og var i stand til å betale for seg.

¹⁴⁷ Ringdal, *By, bok og borger*, s. 24

¹⁴⁸ Ringdal, *By, bok og borger*, s. 23

¹⁴⁹ Helge Terland gjengitt i Ringdal, *By, bok og borger*, s. 30-31. Her har han trukket fra tjenerskap, forstadsbefolkning og barn under 15 år.

¹⁵⁰ Ringdal, *By, bok og borger*, s. 32

rettsvitenskap, men også noe innen praktiske fag, språk og filosofi. Deichmans boksamling var altså svært mangfoldig, noe som illustrerer hans vide interessefelt.¹⁵¹ Deichmanske bibliotek inneholdt ikke bare Deichmans boksamling, men også bøker fra andre givere, i tillegg til nyinnkjøpte bøker. For å undersøke hva lånerne leste må jeg derfor ta utgangspunkt i Deichmanske bibliotek, og ikke Deichmans boksamling. Det kan allikevel være interessant å se om hans visjon for biblioteket og hans smak i bøker viste seg i det faktiske utlånet. I tillegg til at biblioteket bestod av ulike samleres bokdonasjoner, inneholdt biblioteket såpass mange bind at man er nødt til å velge ut noen. Jeg har derfor valgt å gjøre et utvalg basert på de mest populære utlånene, noe jeg mener kan gi en indikasjon på hva folk faktisk leste. Jeg vil derfor bruke Nils Johan Ringdals oversikt over de mest utlånte bøkene i 1790-årene som utgangspunkt for mitt utvalg av bøker.

Det faktiske utlånet i biblioteket forteller mer om samlingens karakter i bruk siden en stor del av samlingen aldri var i bruk hos lånerne. Det var kun de nyeste bøkene som stod fremme, og ellers hadde man bare bokkatalogen til hjelp.¹⁵² På listen over de mest populære bøkene til utlån finner vi ingen verk innenfor sjangeren teologi. Derimot er historiesjangeren rikt representert, i tillegg til skjønnlitteratur og ellers varierte sjangre. Disse bøkene ser ut til å være av en mer lettere og underholdende karakter, og ikke fullt så variert og mangfoldig som bibliotekets fulle samling.¹⁵³ Dessuten finner vi kun bøker skrevet på eller oversatt til dansk, og ikke like mange språk som opprinnelig var representert i Deichmans samling.

Underholdning

Skjønnlitteratur var ikke et begrep som eksisterte på 1700-tallet, men som ble introdusert noe senere. I stedet er det gjerne snakk om skjønne eller smukke bøker og historier. Jeg vil allikevel bruke dette begrepet for å beskrive noen av bøkene som vi finner hos Deichmanske på denne tiden for å samle noen av sjangerne som vi ser på som skjønnlitterære f.eks. romaner og skuespill. Listen består av ca. 30 prosent skjønnlitteratur avhengig av hva man kan regne som innenfor denne sjangeren, og jeg skal i de neste avsnittene se nærmere på noen av dem.

På listen over de mest utlånte bøkene ved Deichmanske ser vi helt klart hvem som var den mest populære forfatteren. Av de 23 verkene er Ludvig Holberg representert hele seks ganger og med flere ulike sjangre.¹⁵⁴ At vi finner ham her er ikke overraskende, men det bekrefter

¹⁵¹ Ringdal, *By, bok og borger*, s. 19

¹⁵² Ringdal, *By, bok og borger*, s. 33

¹⁵³ Ringdal, *By, bok og borger*, s. 34

¹⁵⁴ Ringdal, *By, bok og borger*, s. 34

heller inntrykket de fleste har av Holberg som en populær 1700-tallsforfatter. Verkene hans ble oversatt til en rekke språk, og han skrev både epistler, skjønnlitterære, historiske og moralske tekster. Men for de fleste er det skuespillene han er mest kjent for, og disse var også svært populære hos Deichmanske. Som nummer seks på listen finner vi f.eks. første bind av Holbergs *Comoedier*, en tobindssamling bestående av flere skuespill utgitt under pseudonymet Hans Mikkelsen.¹⁵⁵ Litt lenger ned på listen, på niende plass, finner vi også samlingen *Den danske skueplads*, der ytterligere skuespill er lagt til komediene og består av til sammen fem bind.¹⁵⁶ Det er tydelig at Holbergs skuespill var populære og godt likt blant Deichmanskes lesere. *Comoedier* ble skrevet for teatret i Lille Grønnegade i København som åpnet i 1722, og versjonen i Deichmans samling er fra 1724. Antakelig er det også denne versjonen som var til utlån ved biblioteket. I listen står det ikke at det er snakk om flere bind, og i Deichmans katalog finner vi kun første bind av verket. Jeg vil derfor se nærmere på noen av skuespillene i dette bindet.

Første bind av dette verket består av fem skuespill; *Den politiske Kandstøberen*, *Jeppe paa Bierget eller den forvandlede Bonde*, *Den Vægelsindede*, *Mester Gert Westphaler*, og *Jean de France eller Hans Frandsen*. Typisk for Holbergs skuespill er karakterkomedie eller situasjonskomedie der hovedpersonen havner i komiske situasjoner på grunn av sine karaktertrekk eller egenskaper. Personer som ikke oppfyller sine plikter eller oppfører seg upassende blir gjerne spilt et puss. Dette ser vi blant annet i *Kandstøberen*, der kannestøperen Herman von Bremen forsømmer sin plikt og sitt arbeid fordi han er mer opptatt av å diskutere og snakke politikk.¹⁵⁷ Han blir lurt til å tro at han har blitt valgt til borgermester, men det skal vise seg at stillingen krever mer enn han kan klare, og han skjønner at han har snakket over evne. Herman innser tilslutt at han har blitt lurt og vender tilbake til det han egentlig er skapt for å være –n kannestøper. I siste scene sier han:

Jeg agter at føre et andet Levnet herefter; kaste mine Bøger paa Ilden, og tage alleene vare paa mit Handverk herefter. Jeg varer ogsaa ad engang for alle, at dersom jeg seer nogen af jer læser i en politisk Bog, eller bringer nogen i mit Huus, da skal det bekomme dem ilde.¹⁵⁸

Som alltid er det en moral i Holbergs skuespill, og i dette tilfellet tar han et oppgjør med innbilske bedrevitere. Det kommer frem at man skal ikke uttale seg om saker man ikke kan

¹⁵⁵ Ludvig Holberg, *Comoedier: Sammenskrevne For den Danske Skue-Plads; Ved Hans Mikkelsen Borger og indvaaner udi Callundborg; Med Just Justesens forbedrede Fortale; Iste Tome, 2. utgave*, (Kjøbenhavn, 1724)

¹⁵⁶ Ludvig Holberg, *Den Danske Skueplads: Deelt udi 5 Tomer*, (Kjøbenhavn: Høpfner, 1731)

¹⁵⁷ Ludvig Holberg, «Kandstøberen», i *Comoedier*

¹⁵⁸ Holberg, «Den politiske Kandstøber», Akt V, Scene 8

noe om, og man skal holde seg til sin egen profesjon og sin plass i samfunnet, ellers forstyrres det sosiale systemet.

Jeppe på Bierget har en lignende tematikk, men her er det en undertrykket bonde som lures til å tro at han er baron.¹⁵⁹ Jeppe har drukket seg fra sans og samling da han blir funnet av baronen og hans folk som bestemmer seg for å spille ham et puss. De kler han ut og legger han i baronens seng. Da han våkner lurer de han til å tro at han er baronen, og Jeppeposisjon endres raskt. Plutselig er det han som sitter med makta, og det utnytter han. Han går fra å bli herset med av kona og ridefogden, til selv å bli den som undertrykker. Som med *Kandstøbereren* ler vi av hans tåpeligheter og tragikomiske karakter, med moralen er også sterkt fremtredende. Vi ser følgende av undertrykking og maktmisbruk, og hvilke problemer det kan føre til dersom makten er i hendene på en uten kunnskap eller evne til å styre.¹⁶⁰ Holberg avslutter skuespillet med følgende ord fra Baronen:

Af dette Eventyr vi, kiere Børn maa lære,
at ringe Folk i hast at sætte i stor Ære
Ej mindre farligt er, end som at trykke ned
Den, der er bleven stor ved Dyd og Tapperhed.
[...]
Vi derfor Øvrighed fra Ploven meer ej tage
Gjør Bonde til Regent, som udi forstum Dage, [...]¹⁶¹

Holbergs *Comoedier* er underholdende, men samtidig moraliserende. Karakterene blir brukt som eksempler på riktig og gal oppførsel, og bedrevitere og andre karakterer blir latterliggjort. Hva er det som gjør disse skuespillene så populære blant Deichmanskens lånere? En mulig årsak er at Holberg hentet stoff fra samtidens Danmark, og inspirasjon fra andre dramatikere som f.eks. Molière.¹⁶² Tekstene har et lett forståelig språk og handling, og leseren er fortrolig med de ulike karakteristikkene, og kan forholde seg til situasjoner og mennesketyper som de kjenner igjen fra eget liv. Dette understreker Eiliv Vinje i Store norske leksikon: «Han [Holberg] bruker eit folkeleg språk og viser eit stort register av erfaringar. Komedien bør framstilla heimlege lokalitetar, seier han, eit program han sjølv lever opp til».¹⁶³ Skuespillene er skrevet på en humoristisk, nesten satirisk, måte som helt klart appellerer til et ønske om

¹⁵⁹ Ludvig Holberg, «Jeppe på Bierget,» i *Comoedier*

¹⁶⁰ Peter Christensen Teilmann, «Ludvig Holberg: Jeppe på Bierget (1722). Tragikomisk tabernar eller selvironisk tabumester?» Oppsøkt 15.02.2013. <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/ludvig-holberg-jeppe-paa-bjerget-1722-tragikomisk-tabernar-eller-selvironisk-tabumester/>

¹⁶¹ Holberg, «Jeppe på Bierget,» Akt V, Scene 8

¹⁶² Edvard Beyer, «Ludvig Holberg,» Oppsøkt 11.02.2013. http://snl.no/Ludvig_Holberg

¹⁶³ Eiliv Vinje, «Ludvig Holberg,» Oppsøkt 11.02.2013. http://snl.no/nbl_biografi/Ludvig_Holberg/utdypning

underholdning. Samtidig har komediene også et mer seriøst budskap og moral med temaer som fornuft og forstand, evner og kunnskaper.

Det komiske og satiriske hos Holberg ser vi enda mer i verket *Peder Paars*¹⁶⁴ som vi finner på en syvende plass blant de mest populære utlånene.¹⁶⁵ Denne boken skiller seg ut på listen ved å være et poetisk verk, og handlingen i boken presenteres innledningsvis på følgende måte:

Jeg taler om en Mand, hvis Skæbne og Bedrifter
Bør billig tegnes av blant alle Folkes Skrifter,
Jeg siunger om en Helt den store Peder Paars,
Som tog en Reyse for fra Callundborf til Aars.¹⁶⁶

Dette episke helteediktet handler altså om Peder Paars som skal reise til Aars for å møte forloveden sin Dorothea, men i stedet strander han på en øy med navnet Anholt. I diktet parodieres innbyggerne som «lever Christelig og nærer sig af Vrag»¹⁶⁷, og verket kan ses på som en satire over tidens samfunn. Folks tåpeligheter og lastefulle handlinger blir gjenstand for spott og latter, og verket kan derfor beskrives som et komisk epos.

De komiske situasjonene og karakterene hos Holberg har flere likhetstrekk med et annet satirisk verk på listen over de meste populære utlånene. Cervantes' roman *Don Quixote* ligger som nummer én hos Deichmanske i denne perioden, og det er denne tragiske heltekarakteren Holberg brukte som modell for Peder Paars.¹⁶⁸ Den verdensberømte klassikeren *Den sindrige Herremands Don Quixote af la Mancha Levnet og Bedrifter* ble skrevet av Miguel de Cervantes Saavedra, og er den eneste romanen på topplisten hos Deichmanske.¹⁶⁹ Utbredelsen av *romanen* som sjanger økte utover 1700-tallet, men det var først på 1800-tallet at den ble alvor ble en populær og betydelig sjanger.¹⁷⁰ Cervantes' roman ble skrevet i to deler som kom ut allerede i 1605 og 1615, og den ble utgitt på dansk i 1776. Romanen handler om lavadelsmannen Don Quixote som har forlest seg på ridderromaner og lever i en drømmeverden der han selv er ridder. Han drar ut på eventyr med sin væpner Sancho Panza

¹⁶⁴ Ludvig Holberg, *Peder Paars*, (København, 1770)

¹⁶⁵ Ludvig Holberg, *Peder Paars*, (København, 1770)

¹⁶⁶ Holberg, *Peder Paars*, s. 1

¹⁶⁷ Holberg, *Peder Paars*, s. 18

¹⁶⁸ Den Store Danske: Gyldendals åbne encyklopædi, «Det komiske helteepos Peder Paars.» Oppsøkt 17.02.2013.

http://www.denstoredanske.dk/Dansk_litteraturs_historie/Dansk_litteraturs_historie_1/Oplysningen/Fornuftens_tid_1700-1770/Den_kritiske_fornuft_-_Ludvig_Holberg/Det_komiske_helteepos_Peder_Paars

¹⁶⁹ Miguel de Cervantes Saavedra, *Den sindrige Herremands Don Quixote af la Mancha Levnet og Bedrifter*, oversatt av Charlotta Dorothea Biel, (København, 1776-1777); Miguel de Cervantes Saavedra, *Don Quijote: Den skarpsindige adelsmand Don Quijote av La Mancha: Første del*, oversatt av Nils Kjær og Magnus Grønvold, (Kristiania: Cammermeyers Forlag, 1916)

¹⁷⁰ Hans H. Skei, «Roman.» Oppsøkt 17.02.2013. <http://snl.no/roman>

for å forsvare de svake og ære de skjønne jomfruer. Han lever i en ridderroman og alt han ser og møter relateres til dette. Han forveksler vindmøller med kjemper, og ser fiender, slott og prinsesser. Skillet mellom fantasi og virkelighet forsvinner helt for Don Quixote, mens Sancho Panza prøver å hjelpe så godt han kan, selv om hans realisme og jordnære vesen står i sterk kontrast til Don Quixotes eventyrlyst og idealisme; «[...]vit at jeg er den tapre Don Quijote av la Mancha, utrydderen af al ondskap og uret»¹⁷¹, sier han ganske så ubeskjedit.

Don Quixotes moral og edle dåder som ridder står sentralt i boken, og han blir et lett offer for hån og latterliggjøring. Romanen er komisk i sin beskrivelse av karakterenes vesen og de absurde situasjoner de befinner seg i. Leseren kan more seg over Don Quixotes forsøk på å være hederlig og modig som en ekte ridder. Don Quixotes gode intensjoner blir gjort narr av og slår feil i den virkelige verden, og hans idealisme er det tydeligvis ikke plass til. I tillegg er romanen en satire over tidligere ridderromaner og har derfor også en ironisk tone. Cervantes hevder at han ikke er forfatteren av fortellingen, kun en oversetter, og skifter dermed mellom å fortelle historien i tredjeperson og å kommentere handlingen og boken i seg selv. Romanen har altså et helt klart underholdende preg med sin humoristiske og satiriske tone, men tar også opp moralske temaer og idealer i likhet med Holberg.

Et annet kjent verk fra rundt 1600 som også er representert på listen er William Shakespeares *Hamlet*. Dette verket ble oversatt til dansk i 1777 og er det første av Shakespeares stykker som ble oversatt til et nordisk språk, og det kan være derfor vi finner den på listen.¹⁷² En annen mulig årsak kan være den fulle tittelen: *Hamlet, Prinz af Dannemark*. Kanskje lånerne og andre danske og norske lesere generelt ble tiltrukket av den danske konteksten handlingen er lagt til? Denne forklaringen presenterer også Francis Bull når han møter på tittelen i en dansk boksamling fra 1730-årene.¹⁷³ I tillegg bør det nevnes at oversettelsen fra 1777 er i prosaform, og ikke i vers slik som originalen.

Dette tragediestykket handler om den danske prinsen Hamlet som blir oppsøkt av sin fars, kongens, gjenferd. Han forteller at det var Hamlets onkel, Claudius som tok livet av ham. Claudius har nå giftet seg med enkedronningen og selv blitt konge, og Hamlet blir derfor bedt om å hevne faren. Valget er ikke lett for Hamlet. Skal han drepe onkelen og redde faren fra skjærsilden, men selv havne i helvete, eller skal han tenke på hva som er best for seg selv? Hamlet er usikker på gjenferdets troverdighet, og for å sjekke dette setter Hamlet opp et

¹⁷¹ Cervantes, *Don Quijote*, s. 15

¹⁷² Kristian Smidt, «Hamlet.» Oppsøkt 05.02.2013. <http://snl.no/Hamlet>

¹⁷³ Francis Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun: Studier I norsk aandshistorie*, (Kristiana: Aschehoug, 1916), s. 38

skuespill der han tester onkelen: «Jeg har hørt at skyldige Mennesker ere saaledes blevne rörte ved et Skuespil, at de strax har aabenbared deres Misgierning; thi Mord, skiönt uden Tunge vil dog tale med det forunderligste Redskab.»¹⁷⁴ Han vil på denne måten spille på kongens samvittighet for å avsløre hans bedrag. I tillegg blir Hamlets tilregnelighet et gjennomgående tema i teksten. Er han egentlig blitt gal? Andre moralske temaer blir også tatt opp, både med tanke på hevn, men også på forræderi og lojalitet. Dronningen som altfor tidlig gifter seg med Claudius etter kongens død, Claudius konspirasjon mot Hamlet, og Laertes hevn mot Hamlet, som ved en feiltagelse har drept hans far Polonius. Hamlet har en indre strid gående og møter etiske dilemmaer: Skal man følge sine egne eller andres meninger om hva som er rett og galt? Er Hamlet helten i historien, eller er han rett og slett gal og hevngjerrig?

Blant skjønnlitteraturen er skuespillene godt representert, og Holberg dominerer listen over de mest populære titlene. Selv om skjønnlitteraturen som var mest populær ved Deichmanske var preget av mye underholdning og humor, hadde den ofte også et dypere budskap og en moralsk undertone. Karakterene blir brukt som eksempler på god og dårlig oppførsel, og menneskenes tåpeligheter blir latterliggjort. Moralske problemstillinger dukker også opp der karakterene må ta beslutninger basert på hva som er riktig og galt.

Historie – fiksjon eller vitenskap?

Historisk litteratur er helt klart den mest populære sjangeren i utlånet hos Deichmanske i 1790-årene, og dominerer med 56 prosent av bøkene på topplisten. Store deler av denne litteraturen er i tillegg levnetsbeskrivelser, det vil si biografiske verk, noe som tyder på en interesse for personalhistorie og individets plass og betydning i historien. Noe som er typisk for disse biografiske verkene er fokuset på dydige handlinger og heltemot, og hvordan disse heltene kan være til forbilde og mønster for folk. «See her et priiselig Exempel pa Forstand og Mandighed» står det f.eks. i gravskriften som er tatt med i Vice-Admiral Just Juels levnetsbeskrivelse.¹⁷⁵

Casper Peter Rothe er forfatteren bak tre av biografiene på topplisten. En av disse er *Peder Græve af Griffenfelds Liv og Levnet*.¹⁷⁶ Denne boken handler om dansken Peder Schumacher

¹⁷⁴ William Shakespeare, *Hamlet, Prinz af Dannemark: Tragoedie af Shakespear*, (Kjøbenhavn: Hallager, 1777), s. 118-119

¹⁷⁵ Nicolai Jonge, *Den Danske Vice-Admiral Just Juels Liv og Levnets-Beskrivelse*, (Kjøbenhavn: Horrebow, 1755), s. 289

¹⁷⁶ Casper Peter Rothe, *Forsøg Til Navnkundige Danske Mænds Livs og Levnets Beskrivelser, Første Stykke. Indeholdende Danmarks forrige Rügens Stoor Cantzlers Peder Græve Af Griffenfelds, Liv og Levnet, Tilligemed Alt hvad sig med Hannem haver tildraget. Korteligen samlet og sammenskrevet Af Casper Peter Rothe*, (Kjøbenhavn: Groth, 1745)

som ved å arbeide seg opp i gradene utarbeidet *Kongeloven* under Fredrik 3., og ble til slutt utnevnt til rikskansler og greve, Historien ender dessverre tragisk med at han blir tiltalt for landsforræderi og blir dømt til døden, men senere benådet til fengsel på livstid.¹⁷⁷ Både gode egenskaper og dydige handlinger er viktige motiver i boken, men vi finner altså eksempler på det motsatte også. Det ser vi særlig med tanke på hvordan Griffenfeld gikk fra å være en prominent person nært knyttet til kongen, til å bli foraktet og stemplet som forræder. Rothe mente at Griffenfeld kunne

[...] tiene den lærde og curieuse Verden til et saa stort som merkværdigt Exempel, saasom han fra nedrig Stand at først svingede sig op paa den høyeste Ærens-Trappe, ja ved sin Konges og Herres Gunst opnaaede Lykkend øverste Spidse, men blev igien tildeels og fornemmelig ved sin egen Brøde, tildeels ved Misundelse og Avind, styret fra sanne sin høyeste Æres-Stand og Værdighed, need i Fornedreses dybeste Afgrund og Bedrøvelsens ælendige Fængsel.¹⁷⁸

Verket består av flere tekster. Både fortelling om hans livshistorie, brev, lover, dom og gravskrift er med, men det som kanskje er mest oppsiktsvekkende er siste del av boken som er en «Samtale i de Dødes Riige, Imellem Tvende U-lyksalige Ministris Nemlig Den i Dannemark tilforn værende Cantzler Peder Greve af Griffenfeld Og Den i Engelland halshugne Cantzler Thomas Morus».¹⁷⁹ Dette er altså en oppdiktet historie og ren fiksjon, og man kan lure på hva dette har å gjøre i et historisk verk. Det var kanskje derfor boken også fikk dårlig kritikk av Peter Frederik Suhm i *Trondhiemske Samlinger*, som skrev: «Til ret at skrive Griffenfelds Levnet hører en ædel Stiil, et frimodigt Hierte, og mange Hielpemidler. At Anføre lumpne Poëters Pasquiller over saadan Mand, gjør ei ham men Skribenten Skam».¹⁸⁰ Han var ikke helt fornøyd med Rothes levnetsbeskrivelse, og han var ikke alene. Historikeren Hans Gram kalte boken "ilde og ufornuftigt sammenrapset Skrift" og "det allerlumpneste Snavs".¹⁸¹ Leserne derimot mente tydeligvis noe annet da boken faktisk lå på niende plass ved Deichmanskes utlån i 1790-årene.

Gode dyder blir også satt pris på i den danske historikeren Ove Mallings bok *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*.¹⁸² Dette historieverket ble utgitt i 1777 på

¹⁷⁷ Øystein Rian, «Peter Griffenfeld.» Oppsøkt 12.02.2013.

http://snl.no/nbl/biografi/Peter_Griffenfeld/utdypning

¹⁷⁸ Rothe, *Peder Græve Af Griffenfelds*, s. 1

¹⁷⁹ Rothe, *Peder Græve Af Griffenfelds*, s. 213

¹⁸⁰ Peter Frederik Suhm, «Om slette nye Bøger», i *Trondhiemske Samlinger: Udgivne af Philaletho*. Bind 1, (Trondhiem: Winding, 1762), s. 261

¹⁸¹ Th. A. Müller, «Caspar P. Rothe.» Oppsøkt 12.02.13.

http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kunst_og_kultur/Litteratur/Forfatter/Caspar_P._Rothe?highlight=casper%20peter%20rothe

¹⁸² Ove Malling, *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere: Samlede ved Ove Malling*, (Kjøbenhavn: Gyldendal, 1834)

oppdrag fra Ove Høegh-Guldberg, og skulle være en lærebok til bruk i skolen, men ble svært populær også blant resten av befolkningen.¹⁸³ Boken inneholder fortellinger og små biografier om viktige menns dydige handlinger, og kapitlene er delt inn etter 18 ulike dyder: *Religion, Menneskekierlighed, Høimodighed, Kierlighed til Fædrelandet, Troskab til Kongen, Kiekt Mod, Standhaftighed, Tapperhed, Snildhed, Sindighed, Ædelmodighed, Retfærdighed, Trofasthed, Embeds-Iver, Sindskibelighed, Flid i Studeringer, Goddædighed, og Store Fortienester af Staten*. Hvert kapittel starter med en beskrivelse av dyden, og deretter følger en rekke eksempler på dydige handlinger gjort av ulike mennesker. Noen handlinger får bare et avsnitt, mens andre er flere sider lange, noe som reflekterer hvor varierte dydene og handlingene til de ulike menneskene kunne være.

Et eksempel er dyden *religion*, som Malling tar opp i første kapittel, og han skriver at det er dette som er opphavet til all dyd. Han mener at «Kundskab i Religion er Grunden til den sande Viisdom; Følelse af Religionen er Grunden til den sande Dyd; og kun ved Viisdom og Dyd blomstrer den sande Lyksalighed».¹⁸⁴ For å illustrere denne dyden fremstiller han middelalderens hedenske menn som krigerske og usiviliserte, men forteller at det var noen som skjønnte at det fantes noe mer og derfor omvendte seg til den ene Gud. Malling bruker *Håkon den gode* som eksempel for sin oppriktighet og nidkjærhet for kristendommen, og Christian 3. som «et mønster for kristne».¹⁸⁵ Selv om *Store og gode Handlinger* er et biografisk historieverk, kommer det tydelig frem at hensikten med verket var at den skulle være til «moralsk nytte».¹⁸⁶ I boken viser Malling hvordan enkeltpersoner kan fungere som dydige og moralske forbilder for borgerne, og han mente at også danske og norske menn fortjente en plass i historien. «Skal folket hædres af Fremmede, maa det hædre sig selv; og skal det hædre sig selv, maa det hædres af sin Konge,» skriver han i fortalen.¹⁸⁷ Patriotisme er gjennomgående tema, og boken skulle styrke nasjonalfølelsen for enevoldstaten. Av den grunn er bokens tidsavgrensning stort sett lagt til tiden etter eneveldets innføring. Et eksempel på en patriotisk og rettskaffen danske var adelsmannen Otto Skeel. Da han lå for døden samlet søsknene hans seg rundt ham de siste dagene. Samtidig skulle det holdes Herredag¹⁸⁸ i København der en av Skeels brødre skulle møte, men som vurderte å bli hjemme på grunn av

¹⁸³ Michael Bregnbø, «Ove Malling.» Oppsøkt 09.10.12.

http://www.denstoredanske.dk/Danmarks_geografi_og_historie/Danmarks_historie/Danske_historikere/Ove_Malling

¹⁸⁴ Malling, *Store og gode Handlinger*, s. 25

¹⁸⁵ Malling, *Store og gode Handlinger*, s. 28; 32

¹⁸⁶ Malling, *Store og gode Handlinger*, s. 21

¹⁸⁷ Malling, *Store og gode Handlinger*, fortale

¹⁸⁸ «Herredag» var møter mellom kongen og riksrådet.

brorens situasjon. Da Skeel hørte dette sa han nei, fordi «det almindelige Bedste gaaer for vort eget; drag hen og tien dit Fædreneland.»¹⁸⁹ Broren dro, og Malling forteller at Skeel også ba om «at man ei vilde forurolige ham paa sit Yderste ved at nævne noget om Fædrenelandets Fiender.»¹⁹⁰ Lojale landsmenn var tydelig viktig for staten, og fortellinger om forfedrenes viktige handlinger skulle bidra til dette og ble derfor idealisert.

Vi finner også andre historiesamlinger hos Deichmanske. Både Holbergs *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds sammenlignede Historier* og *Adskillige Heltinders og navnkundige Damers sammenlignede Historier* er representert i det mest populære utlånet.¹⁹¹ Det som er interessant med sistnevnte verk er at det her er historiens viktige *kvinner* som er i fokus. Gjennom heltinnefortellingene får man øynene opp for kvinnehistorie og kvinners prestasjoner gjennom tidene. Det var også var betydelige kvinner som satt ved makten og tok viktige avgjørelser og som gjennomførte endringer i samfunnet. Verket er en samling portretter over en rekke kjente kvinnepersonligheter fra ulike deler av verden og ulike historiske perioder. Holberg forklarer at han bruker Plutarks metode i bokens forfatning, og biografiene ble derfor skrevet ned og sammenlignet parvis i kapitlene.¹⁹²

I motsetning til hos Malling, ser ikke Holberg bare på danske personligheter, men tar for seg kvinner som f.eks. Jeanne d'Arc, Kleopatra og en rekke engelske dronninger i utvalget sitt. Hvert kapittel starter med en *Forberedelse* der Holberg tar opp et tema til diskusjon, han snakker f.eks. om monarkiet og drøfter hvilken styreform som er best i kapittelet om *Margaretha* (Dronning Margrete Valdemarsdatter) og *Elisabeth, Dronning i Engelland*.¹⁹³ Deretter tar han for seg de to kvinnenes historie hver for seg, og avslutter kapittelet med en sammenligning av deres oppnåelser, dyder og karaktertrekk. I eksempelet med Dronning Margrete og Dronning Elisabeth tar han først for seg deres opphav og foreldre og går deretter over på deres livshistorie og bedrifter. Hva disse kvinnene hadde oppnådd var viktig, og om Margrete sier Holberg at hun «Anno 1397 begav sig med en unge Konge til Calmar, hvor hun lod forskrive alle tre Rigers Raad, og da forbandt Rigerne at blive til Evigtid under een Konge ved den udi Historien bekjendte calmarske Constitution, som er denne store Dronnings

¹⁸⁹ Malling, *Store og gode Handlinger*, s. 57

¹⁹⁰ Malling, *Store og gode Handlinger*, s. 57

¹⁹¹ Ludvig Holberg, *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignende Historier og Bedrifter: Efter Plutarchi Maade*, (Kjøbenhavn: Høpffner, 1739); Ludvig Holberg, «Adskillige Heltinders og navnkundige Damers sammenlignende Historier: Efter Plutarchs Maade,» i *Ludvig Holbergs udvalgte Skrifter. Ellevte del*, K.L. Rahbek (Kjøbenhavn: Schultz, 1807)

¹⁹² Holberg, «Adskillige Heltinder,» s. 18

¹⁹³ Holberg, «Adskillige Heltinder,» s. 21-37

Mesterstykke.»¹⁹⁴ Vi kan på mange måter si at verket ikke bare er biografier, men det handler like mye om politikk i historisk perspektiv. Men like viktig som de konkrete historiske hendelsene er kvinnenens personlige karakter og kvaliteter. Elisabeth snakket mange språk, ifølge Holberg, og for «ikke at tale om Videnskaber, hvorudi hun havde gjort saadan Fremgang, at hun blev anseet som et Vidunder blandt Fruentimmer udi hendes Tid,» og han kaller Margrete «den kloge Dronning».¹⁹⁵ Kvinnene roses altså for sin kunnskap og belesthet, men Holberg fremhever også andre viktige personlige kvaliteter som f.eks. fromhet og vennlighet.¹⁹⁶ Til slutt prøver han å sammenlikne deres gode og dårlige sider og prestasjoner, og han kommer frem til at «naar Begges Bedrifter og personlige Qvaliteter blive lagte paa Vægt skaalen, synes Balancen at ville blive staaende».¹⁹⁷ Det er et helt klart fokus på laster og dyder, og verket er ganske tydelig moraliserende. Dette legger heller ikke Holberg skjul på, og han mener at han moraliserer på en god måte:

Denne Maade at moralisere paa kan holdes for den mest opbyggelige og mindst anstødelige. Den er mest opbyggelig, eftersom den grunder sig paa Historier, som ere Dyders og Lasters ubedragelige Spejl. Den er mindst anstødelig, saasom Ingen fortørnes ved at see sine Fejl afmalede udi afdøde Personer. Enhver seer uden Fortrydelse, hvorledes Laster have vanheldet Andre, item hvilke Sørge spil de have foraarsaget, og derved fatter Afsky til dem, og lærer at vandre varsom.¹⁹⁸

De omtalte kvinnenens oppførsel og oppnåelser skal på denne måten være eksempler på god og dårlig dyd og moral, og dermed fungere både som oppfordring og avskrekkelse for leserne. Dessuten vil jeg si at dette absolutt setter kvinnelige historiske personer på kartet og viser at også kvinner har stått for betydelige prestasjoner i historien. Om populariteten til Holbergs *Adskillige Heltinder* kan tolkes som en interesse fra kvinnelige lesere er ikke sikkert, men det kan i hvert fall virke som kvinnens verdi og betydning var interessant lesning. Kjønnforsker Ingeborg W. Ovesen understreker dette ved å si at «bøkene bidro til både synliggjøring av kvinner i historien, og har en funksjon via «eksemplets makt», det vil si at man kunne referere til disse kvinnene når man la fram et forsvar for qvinde-kjønnen».¹⁹⁹ Holberg presiserer også selv at han ikke er partisk, og sier i fortalen at

Man ser heraf, at de Domme bestyrkes, som jeg en og anden Gang haver fældet over begge Kjøen, nemlig at der findes onde og gode, kloge og daarlige saavel Mænd som Qvinder i

¹⁹⁴ Holberg, «Adskillige Heltinder,» s. 49

¹⁹⁵ Holberg, «Adskillige Heltinder,» s. 66; 42

¹⁹⁶ Holberg, «Adskillige Heltinder,» s. 41

¹⁹⁷ Holberg, «Adskillige Heltinder,» s. 112

¹⁹⁸ Holberg, «Adskillige Heltinder,» s. 18

¹⁹⁹ Ingeborg W. Ovesen, «Ludvig Holberg – en tidligmoderne feminist», i *Norsk Filologisk Tidsskrift* 1 (2010), s. 40-54

Verden, og at jeg smigrer ikke mere for det ene Kjøen end for det andet, men at jeg anfører saavel Qvinders som Mænds Historier og Bedrifter med oprigtig Upartiskhed.²⁰⁰

Et annet historisk verk av Holberg har også funnet plass på listen, nemlig *Danmarks Riges Historie*.²⁰¹ Interessen for dansk og norsk historie stopper derimot ikke der. Vi finner også Pontoppidans verk *Det danske atlas* på listen, og Snorres *Norske Kongers Historie*.²⁰²

Sammen med biografiene over viktige danske menn av blant annet Malling og Rothe vil jeg derfor påstå at utlånet i stor grad preges av interesse for både dansk og norsk nasjonalhistorie, og at dette kan være et tegn på patriotiske og nasjonalistiske strømninger i tiden. Dette vil jeg komme tilbake til i kapittel fem.

Det er ikke bare nasjonal historie som interesserer leserne. Blant utlånet finner vi også Ove Guldbergs *Verdens Historie* og Antonio de Solis' *Conqveten af Mexico*.²⁰³ Førstnevnte bok omhandler verdens historie der Guldberg tar for seg ulike folkeslags historie gjennom tidene fra skapelsen til den peloponnesiske krig. Tittelen kan allikevel være noe misvisende da det ikke er snakk om hele verden, i tillegg til at historien faktisk slutter 400 år f.Kr. Guldberg påpeker i fortalen at konger og kriger er viktige deler av historien, men ikke den mest vesentlige delen av mennesket historie. Han skriver at det er «En Sandhed saa klar befoel mig at vende en besynderlig Agtsomhed paa den Menneskelige Tænkemaades, Vittigheds, Klogskabs og Vindskibeligheds Tilvext, Agtagelse, forskiellige Tilstand til adskillige Tider og hos adskillige Folk». ²⁰⁴ Det er altså ikke bare konkrete historiske hendelser som er viktig, men også menneskelige mentaliteter. Som man forstår av den første tidsinndelingen fra «*Skabelsen til Syndfloden*» er Gud og vitenskap ikke nødvendigvis to forskjellige ting som utelukker hverandre. Guldberg forteller at den hellige skrift er hans eneste kilde, og skriver dessuten i fortalen: «Endelig vil jeg ønske mit Arbeide den Lykke, i nogen Maade af formeere hos os den Historiske Kundskab: det er Indsigt i Guds Huusholdning, og Erfaring om sand Klogskabs og Dyds Værd.»²⁰⁵ Motivet hans var opplysning, men det innebærer også Gud, bibelske beretninger og et fokus på moralske handlinger.

²⁰⁰ Holberg, «Adskillige Heltinder,» s. 4

²⁰¹ Ludvig Holberg, *Dannemarks Riges Historie: Delt udi 3 Tomer*, (Kjøbenhavn: Høpffner, 1732)

²⁰² Erik Pontoppidan, *Den Danske Atlas eller Konge-Riget Danmark: Med dets Naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Væxter, Dyr og andre Affødninger [...]*, (Kjøbenhavn: Godiche, 1763-81); Snorre Strurleson, *Heimskringla edr Noreg Konga-Sögor, Norske Kongers Historie Historia regum Norvegicorum conscripta*, (Havn: Schøning, 1777-1826)

²⁰³ Ove Guldberg, *Verdens historie*, (Kjøbenhavn: Stein, 1768); Antonio de Solis, *Historie om Conqveten af Mexico, eller Om Indtagelsen af det Nordlige America Bekiendt under Navnet af Nye Spanien*, oversatt av Birgitte Lange, (Kjøbenhavn: Godiche, 1747)

²⁰⁴ Guldberg, *Verdens historie*, s. IV

²⁰⁵ Guldberg, *Verdens historie*, s. X

Antonios de Solis' verk *Historie om Conqveten av Mexico* er også et historieverk som tar for seg fjerne strøk. Verket ble oversatt av norske Birgitte Lange og utgitt på egen bekostning i København i 1747, og fikk gode kritikker av bl.a. Peter Frederik Suhm i Trondhiemske Samlinger. Han roser Langes oversettelse og hennes initiativ, og samtidig påpeker han at Solis blir sett på som en av Spanias beste forfattere.²⁰⁶ I innledningen understreker Lange historiesjangerens popularitet, og argumenterer for at det ikke bare er dansk historie som bør være av interesse for leserne:

Hvad Nytte og Fornøyelse Historiers Læsning bringer med sig er af mange lærde Mænd saa tilstrekkelig beviist, at det kunde synes uforfødt, ja overfødt, om jeg her ville gjøre mig Umage for at beviise en Sandhed, som faae eller ingen meere tvivler om, jeg vil derfor alleene sige dette, at da vi hid indtil ikke kand rose os af saadanne Skrifers Overflødighed i vort Sprog, og det ikke er mindre nyttigt og behageligt at vide fremmede Historier end vores egne, saa skulle det vel ikke bære til mindre Nytte og Zirat for vor Nation.²⁰⁷

Boken handler om erobringen av Amerika, og viser tydelig interessen for å kartlegge verden og nysgjerrigheten for fremmede steder og kulturer. Oppdagelser og erobringer var populære temaer i denne perioden, og den oppdagelsesreisende ble sett på som en helt. I dette verket blir også moralske dyder og heroiske egenskaper satt pris på, i likhet med mange av de andre historiske verkene hos Deichmanske. Forfatteren selv beskrev verket sitt slik:

Det østlige America, som har været et Theatrum for adskillige Tragedier og extraordinaires Hændelser; alt dette siger jeg er Argumenter nok til 3de store Historier, fulde af de berømmeligste Helte Gierninger og forunderligste Hændelser baade af Lykke og Ulykke.²⁰⁸

Hvorvidt den historiske litteraturen var korrekt og kildekritisk kan diskuteres. Graden av troverdighet varierer i hvert fall mellom forfattere og verk. Solis ble anklaget av Suhm for å være partisk i sin fremstilling av spanjolenes erobring av Amerika. Han skriver at «Autor vil gjerne skiule sine Landsmænd, Spaniernes Feil, og uhørlige Grusomheder; Men Sandheden skinner dog overalt igiennem det Dække, som han vil kaste over den.»²⁰⁹ Den historiske litteraturen som ble lest på denne tiden kan minne mer om det vi i dag ville kalle historiske romaner eller populærvitenskapelig litteratur, og ikke historisk forskning. Fortellingene er gjerne både spennende og sentimentale, noe som kan tyde på at den historiske litteraturen skulle være mer enn bare opplysning. Ved at forfatteren tar seg kunstneriske friheter kan han skape mer spenning og leserinteresse. Historie kunne derfor også være til underholdning og atspredelse, og dermed også nå ut til en bredere lesergruppe. Dessuten kunne historisk

²⁰⁶ Suhm, «Om gode nye Bøger,» s. 51

²⁰⁷ De Solis, *Conqveten af Mexico*, fortale

²⁰⁸ De Solis, *Conqveten af Mexico*, s. 3

²⁰⁹ Suhm, «Om gode nye Bøger,» s. 52

litteratur være en ypperlig måte å nå ut med et moralsk eller religiøst budskap. Ved å fortelle om kjente personers liv og bedrifter, kunne disse fungere som rollemodeller for dydige handlinger, gode egenskaper og moralske holdninger. På samme måte kunne tragiske skjebner virke til skrekk og advarsel mot bestemte livsførsler.

Reiselitteratur

Vi finner også andre bøker som tar for seg interessen for oppdagelser og reiser spesielt. Reiselitteratur var svært utbredt på 1700-tallet, noe som også gjenspeiles i boksamlingen på Deichmanske bibliotek. Reiseskildringer er fortellinger fra reiser som forfatteren har gjort, enten virkelige eller oppdiktede. De kan inneholde beskrivelser av steder, kulturer, mennesker eller forfatterens sjeleliv, og kan være skrevet ned enten underveis eller i etterkant av reisen. På listen over de mest populære utlånene finner vi to verk innenfor denne sjangeren. Den ene er samling med reiseskildringer som også er det nest mest utlånte verket hos Deichmanske, og har den lange og beskrivende tittelen:

*Almindelig Historie over Reiser til Lands og Vands; eller Samling af alle Reisebeskrivelser, som hidindtil ere udgivne i adskillige Sprog af alle Folk, og som give et fuldstændig Begreb om den nyere Jordbeskrivelse og Historie; Hvori alle Folkes virkelige Tilstand forestilles, og det Merkværdigste, Nyttigste og Sandeste i Europa, Asia, Afrika og Amerika indeholdes, I Henseende til deres adskillige Riger og Lande: deres Beliggenhed, Størrelse, Grendser, Inddelinger, Himmelkanter, Jord, Frugter, Dyr, Floder, Søer, Bierge, store og smaa Stæder, Havne, Bygninger, o.s.v. Som ogsaa Sæder og Skikke, Indbyggere, deres Gudsdyrkelse, regeringsmaade, Konster og Videnskaber, Handel og Manufakturur. Og findes forsynet Med nødvendige Landkortter efter de nyeste og rigtigste astronomiske Iagttagelser, og mangeslags Afbildinger paa Stæder, Landkanter, Udsigter, Dyr, Vexter, Klædedragt, og andre slige Merkværdigheder; Samendragen ved et Selskab lærde Mænd i det Engelske, og nu oversat paa Dansk.*²¹⁰

Verket består av hele 18 bind, og er en samling med reiseskildringer fra ulike deler av verden «som ere giorte i de sidste Tider, enten for Opdagelsers, Erobringers, Handlingens eller astronomiske Iagttagelsers skyld.»²¹¹ Temaet tyder på en interesse for reiser og for fremmede steder og kulturer. I tillegg må verket kunne sies å være opplysende med tanke på beskrivelsene av mennesker, natur og nasjoner.

Det andre verket med reiselitteratur hos Deichmanske er Laurence Sternes bok *Yorricks følsomme Reise gjennom Frankerig og Italien* ble gitt ut i Danmark-Norge i 1768.²¹² Boken

²¹⁰ Jacob Christian Schmidt og Niels Prahl, *Almindelig Historie over Reiser til Lands og Vands; eller Samling af alle Reisebeskrivelser, som hidindtil ere udgivne i adskillige Sprog af alle Folk [...]*, Bind 1, (Kjøbenhavn: Møller, 1748)

²¹¹ Schmidt, *Almindelig Historie over Reiser til Lands og Vands*, s. 1

²¹² Laurence Sterne, *En følsom reise gjennom Frankrike og Italia*, oversatt av Morten Clausen, (Oslo: Bokvennen forlag, 1992)

skiller seg fra *Almindelige Reiser* ved å være en oppdiktet satirisk reiseskildring der forfatteren latterliggjør annen reiselitteratur. Fortelleren i boken er presten Yorick, oppkalt etter narren i *Hamlet* og presten i Sternes tidligere verk *Tristram Shandy*, som legger ut på en reise gjennom Frankrike og Italia. Fortellingen har en løs oppbygning av mindre episoder, digresjoner og anekdoter. Yorick har en dialog med leseren og seg selv, og hendelsene han nevner fungerer som utgangspunkt for videre refleksjoner og funderinger. Følelser står i fokus slik det forutsettes i en sentimental reiseskildring, selvsagt med innslag av romantikk. Men Sterne er ikke en representant for sentimentalitet. Både tittelen og boken er ment ironisk, og i likhet med Don Quixote latterliggjør boken annen litteratur. I motsetning til *Almindelige Reiser* er ikke denne boken opplysende, men har heller skjønnlitterære trekk. Det er altså snakk om to svært ulike bøker, men som begge samtidig er reiselitteratur.

Andre sjangre

I likhet med reiselitteraturen hos Deichmanske var det også andre titler som kan være vanskelig å plassere sjangermessig. En av disse er en liten bok med tittelen *Det Kongelige Konst-Kammer paa Christiansborg Slot samt Rosenborg Slots Inventarium fra Høystsalig Kong Christian den Femtes Tiid*.²¹³ Boken er forfattet av Hans Holck som tar for seg rom for rom på disse to slottene og kommer med en detaljert oversikt over inventaret der. Alt fra møbler, våpen, kunst og smykker til utstoppede eksotiske dyr og mumifiserte skapninger er beskrevet i boken. F.eks. finner man «Et Tve-Hoved Monstrum af Qvinde-Kiønnet, som i et Glas sees vel forvaret, og af saadan Størrelse, som et Nyfødt-Barn kan være.»²¹⁴ Hvorfor dette verket er å finne på listen er vanskelig å si, i tillegg til at sjangeren er ganske uklar. Boken er i bunn og grunn kun en oppramsing av innholdet på disse slottene, så hvorfor var den så populær blant lånerne? Det tyder i hvert fall på at leserne hadde interesser for kunst og antikviteter, noe også forfatteren antyder: «Vi vil videre forføye os til de øvrige kostbare Tings Betragtning, som findes i denne Sahl, hvorved en Antiquarius og Liebhaber af ældgamle Curiositeter, finder Leylighed i yderste Grad at forlyste sit kunstbegierlige Sind.»²¹⁵

Et annet verk hos Deichmanske som skiller seg noe ut er *Forsøg i de skiønne og nyttige Videnskaber* som er en samling med tekster utgitt av *Selskabet til de skiønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse*.²¹⁶ Dette var et dansk litterært selskap som ble opprettet med den

²¹³ Hans Holck, *Det Kongelige Konst-Kammer paa Christiansborg Slot samt Rosenborg Slots Inventarium fra Høystsalig Kong Christian den Femtes Tiid*, (København: Simmelkiær, 1775)

²¹⁴ Holck, *Det Kongelige Konst-Kammer*, s. 18

²¹⁵ Holck, *Det Kongelige Konst-Kammer*, s. 15

²¹⁶ *Forsøg i de skiønne og nyttige Videnskaber. Ved et patriotisk Selskab*, (København, 1764-1769)

hensikt «at forfremme de skjønnede Videnskabers og Smagens Udbreedelse,» og de utlovet to priser hvert år, én for poesi og én for prosa, for å nå dette målet.²¹⁷ Både disse prisskriftene og noen av de andre innsendte bidragene ville dermed bli trykket og utgitt i en samling.²¹⁸ Blant tekstene i samlingen finner vi bidrag fra flere kjente forfattere som f.eks. komedien *Den kiærlige Daatter* av Charlotte Dorothea Biehl, eller Christian Braunmann Tullins dikt *Sjøefartens Oprindelse og Virkninger*.²¹⁹ I tillegg finner vi prisskrifter med titler som *Hvad Indflydelse det har i de smukke Videnskaber naar oplyste og polerede Folk stræbe at overgaaer hinanden* og *Noen betragtninger over tiden*.²²⁰ Verket består altså av en rekke ulike typer tekster, både i prosa og vers, og man finner både skuespill, brev, dikt og fortellinger. I tillegg har mange av tekstene religiøse trekk, f.eks. *Om Skabningen* av Lorenz Jacob Benzon, der Guds visdom er et av motivene.²²¹ Det viktigste kriteriet for bidragene var at de skulle være skrevet på dansk, og at de skulle fremme den gode smaken. Om f.eks. poetiske verk stiller selskapet disse kravene:

Vi imodtage alle Slags poetiske Verker, naar deres Indhold ikke striider imod Religionen, Dyden, Sæderne, og den Beskedenhed, der især bør være Videnskabernes og Konsternes Dyrkere egen. Nedrige Satirer og uanstændig Skiemt have vi med alle Veltenkende tildømt den visseste Foragt.²²²

Tekstene i dette verket skal tjene en hensikt for språket og nasjonen, og det settes krav til at de skal være sedelige og nyttige. De ønsket ikke tekster som hånet og var til spøk og moro fordi dette hadde ikke noe å gjøre med den gode smak. Det var gjennom tekstenes «Reenhed, Rigtighed og Skiønheder» man kunne forbedre smaken.²²³

Til sist vil jeg nevne Jaques-Christophe Valmont de Bomares *Den almindelige Natur-Historie i Form av et Dictionnaire*.²²⁴ Denne boken skiller seg ut, ikke bare fordi den er naturvitenskapelig, men også fordi det er det eneste rene vitenskapelige opplysningsverket på topplisten ved Deichmanske. Verket er utformet som et alfabetisk ordnet leksikon med naturvitenskapelig innhold, og oversetteren Hans von Aphelen har i tillegg lagt til

²¹⁷ Knud Frederik Plesner, *Det smagende Selskab: Selskabet til de skjønnede og nyttige videnskabers forfremmelse: 1759-1959*, (København: Gyldendal, 1959), s. 10

²¹⁸ Plesner, *Det smagende Selskab*, s. 13

²¹⁹ *Forsøg i de skjønnede og nyttige Videnskaber. Tredie Bind. Ved et patriotisk Selskab*, femte stykke, (1766), s. 1; *Forsøg i de skjønnede og nyttige Videnskaber. Første Bind. Ved et patriotisk Selskab*, første stykke, (1764), s. 1

²²⁰ *Forsøg i de skjønnede og nyttige Videnskaber, Første Bind*, første stykke, s. 45; 101

²²¹ *Forsøg i de skjønnede og nyttige Videnskaber, Andet Bind. Ved et patriotisk Selskab*, tredje stykke, s. 33

²²² Plesner, *Det smagende Selskab*, s. 14

²²³ *Forsøg i de skjønnede og nyttige Videnskaber, Først Bind*, første stykke, fortale

²²⁴ Jacques-Christophe Valmont de Bomare, *Den almindelige Natur-Historie i Form av et Dictionnaire*, oversatt av Hans von Aphelen, bind 1, (København: Borup, 1767)

opplysninger for å tilpasse boken nordiske forhold.²²⁵ Opplysningene man finner i boken omhandler hele naturriket, både dyr, vekster og mineraler, og forfatteren selv mente at verket kan ses på som en «Medicinsk, Ager- og Hauge-Dyrkningens, Handels, Kunsters, og fysisk Afhandling; efterdi man heri betragter hvert Formaal ved sin Nytte i Lægekunsten, i Huusholdningen, i Kunsterne og Haandverkerne.»²²⁶ Dette vitenskapelige verket ble veldig populært og var det tredje mest utlånte hos Deichmanske, noe som kan tyde på en interesse for nytte og opplysning hos Christianias lesere. I fortalen til boken bekrefter von Aphelen ønsket om å opplyse leserne og sier «Hvad enten man betragter Naturen i den almindelige Samling og Beskaffenhed, eller og man undersøger dens Smukheder stykkeviis, kan dette Studium ikke andet end røre, fornøye og tillige oplyse Forstanden.»²²⁷ Opplysning og naturvitenskap utelukket ikke troen på Gud, og von Aphelen forklarer at «Hensigten af nærværende Verk er at opvække mine Landsmænds Nysgierrighed til at undersøge nærmere Skaberens Gierninger, for desbedre at kunne føre sig dem til Nytte.»²²⁸ Forfatteren kalte boken nyttig tidsfordriv, og det kommer klart frem at meningen med dette verket var å fremme kunnskap og opplysning, men fortsatt i den tro at alt i naturen han skriver om er Guds verk og fortjeneste.

Oppsummering

Hos Deichmanske bibliotek i 1790-årene var det særlig historisk litteratur som preget utlånet. Vi finner bøker om både dansk og utenlandsk historie, men det er biografiene som står for størstedelen av litteraturen innenfor denne sjangeren. Her kunne man lese om berømte helter og personligheter, og det var spesielt fokus på dydige handlinger og hederlige egenskaper. Patriotisme var også et trekk som er til stede i mange av verkene, og graden av objektivitet i de historiske tekstene kan diskuteres. I skjønnlitteraturen var det også fokus på dyder og moral, men det var samtidig mye humor og satire i tekstene. Av sjangre finner vi en del skuespill, men også et poetisk verk og en roman, i tillegg til en samling med ulike skjønnlitterære tekster i poesi og prosa. Underholdningsverdien i disse tekstene er høy, men det er også en mer alvorlig og moralsk undertone i mye. Leserne lånte også annen litteratur, og temaene var varierte med f.eks. reiser, kunst og naturvitenskap. Det fremmede var interessant for leserne. Kunnskapstørste lånere leste reiseskildringer fra hele verden for å lære om fremmede og eksotiske steder, men vi ser også denne interessen i historiesjangeren, f.eks.

²²⁵ Jarle Bondevik «Hans Von Aphelen.» Oppsøkt 13.02.2013.

http://snl.no/nbl/biografi/Hans_Von_Aphelen/utdypning

²²⁶ Valmont de Bomare, *Den almindelige Natur-Historie*, Avertissement s. VII

²²⁷ Valmont de Bomare, *Den almindelige Natur-Historie*, s. I

²²⁸ Valmont de Bomare, *Den almindelige Natur-Historie*, s. II

Conqveten af Mexico eller *Verdens Historie*. Selv om sistnevnte tar for seg historie før begynnelsen av vår tidsregning, vitner den om en interesse for fjerne steder, folk og kulturer. Vi ser et ønske om å kartlegge verden gjennom reiseskildringene, men også Bomares *Natur-Historie* viser også streben etter å belyse og forklare. Nysgjerrige lesere kan finne informasjon om eksotiske dyr og fremmede planter, og ikke bare folk og nasjoner.

Når det gjelder spørsmålet om lesningen var preget av opplysning eller underholdning, vil jeg si at vi kan finne litt av begge deler i samlingen. Vi ser at sjangerfordelingen i bøkene som ble lånt ut ikke nødvendigvis samsvarer med Deichmans opprinnelige boksamling som hadde mye mer utenlandsk, teologisk og opplysende litteratur. Ernst Bjerke kaller Deichmanske et opplysningsbibliotek²²⁹, og det kan jeg være enig i hvis man ser på den historiske litteraturen som opplysende. Dessuten hadde mye av litteraturen den hensikt å opplyse og oppmuntre til dydig oppførsel, selv om verket i seg selv kan virke underholdende eller til tidsfordriv. Nils Johan Ringdal på sin side kaller det en mellomting mellom folkelig og vitenskapelig bibliotek, noe som kan hevdes på bakgrunn av mengden skjønnlitteratur og heltehistorier.²³⁰ Selv om vi finner ett naturhistorisk verk og en del tekster med moralsk budskap på listen over de populære utlånene, finner vi ikke de store mengdene opplysningslitteratur som f.eks. håndbøker, lommebøker, husholdningsbøker eller andre praktiske bøker man kanskje ville forvente i et opplysningsbibliotek. Jeg mener derfor at Ringdals betegnelse er mer treffende.

Noen av disse poengene vil jeg komme tilbake til i kapittel fem og seks der jeg skal sammenlikne funnene hos Deichmanske med andre litterære institusjoner. Men først skal jeg se nærmere på Andreas Diurendahls leiebibliotek i kapittel fire, der vi finner en langt større variasjon i sjangrene og utvalget.

²²⁹ Bjerke, «Christiania katedralskoles bibliotek og Deichmanske bibliotek», s. 21

²³⁰ Ringdal, *By, bok og borger*, s. 41

4 – Diurendahls leiebibliotek

Andreas Diurendahl hadde allerede drevet som bokhandler en stund da han i 1777 fikk sin bevilling i Christiania.²³¹ Han var den første i Norge som hadde bokhandel som *eneste* virksomhet, og ifølge Harald L. Tvetvås var han den største i landet på denne tiden.²³²

Diurendahl jobbet som kommisjonær for danske forlag, bl.a. Gyldendal, og han annonserte flittig i bl.a. *Intelligenssedlene* for å informere om hvilke bøker han hadde å tilby.²³³ I 1781 begynte han å låne ut bøker fra bokhandelen sin, og «byen hadde fått sitt første leiebibliotek».²³⁴ Dette var et kommersielt bibliotek og Diurendahl tok altså betaling for utlånene. Dette var ikke en uvanlig institusjon i Europa på 1700-tallet for mange bokhandlere utnyttet boklageret sitt til å tjene litt ekstra, men i Norge var dette fortsatt nytt.²³⁵ Diurendahl var på mange måter forut for sin tid, da det utover det neste århundret ble opprettet en rekke leiebibliotek i landet.

Mange valgte å låne bøker mot betaling hos Diurendahl selv om det fantes gratis utlån ved Deichmanske bibliotek. Synnøve Veinan Hellerud og Jan Messel mener kan ha noe å gjøre med utvalget siden Diurendahl kunne tilby mer lettlest underholdningslitteratur.²³⁶ At bøkene først og fremst var til underholdning og forlystelse, kan vi se i annonsen Diurendahl satte inn i *Intelligenssedlene* ved åpningen av biblioteket og avverterte for bøker for «at læse til Tidsfordriv.»²³⁷ I tillegg til at han kunne tilby andre bøker enn Deichmanske, kunne leiebiblioteket skilte med lengre åpningstider, noe som ifølge Elisabeth S. Eide «må ha vært en viktig faktor for dens innledende «suksess»».²³⁸ Biblioteket hadde åpnet tolv timer daglig – fra åtte til åtte, og man betalte fire skilling for leie i opptil to dager, eller tolv skilling for én

²³¹ Harald L. Tvetvås, *Den norske bokhandels historie, Bind 1: Forlag og bokhandel inntil 1850*, (Oslo: Norsk bokhandler-medhjelper-foreining, 1987), s. 128

²³² Nils Johan Ringdal, *By, bok og borger: Deichmanske bibliotek gjennom 200 år*, (Oslo: Aschehoug, 1985), s. 26; Tvetvås, *Den norske bokhandels historie*, s. 127

²³³ Aleks. Frøland gjengitt i Lis Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde: Bokauksjonen i den norske litterære offentlighet 1750-1815*, (Universitetet i Oslo, 2007), s. 76

²³⁴ Ringdal, *By, bok og borger*, s. 26

²³⁵ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 97

²³⁶ Synnøve Veinan Hellerud og Jan Messel, *Oslo: Tusen års historie*, (Oslo: Aschehoug, 2000), s. 145-146

²³⁷ Ernst Bjerke, «Krigsskolens bibliotek 1750-1820: Dannelse og utdanning», i red. Rut Hemstad, *Opplysning, vitenskap og nasjon: Bidrag til norsk bibliotekhistorie*, (Oslo: Novus forlag, 2011), s. 67, fotnote 5

²³⁸ Elisabeth S. Eide, «Reading Societies and Lending Libraries in Nineteenth-Century Norway,» i *Library & Information History*, 26, 2, (Maney Publishing, 2010), s.129

uke.²³⁹ I tillegg måtte man betale en pant som varierte etter typen bok som skulle lånes. For å gi et inntrykk av hvor mye dette er sammenligner Ringdal bøkene med andre varer. Ifølge han kostet det å leie en bok i to dager det samme som en halv kilo kjøtt eller fire kilo poteter. Det var altså ikke særlig rimelig å leie bøker hos Diurendahl, i hvert fall ikke sammenlignet med at det var gratis utlån ved Deichmanske bibliotek. Av den grunn var det ikke hvem som helst som kunne benytte seg av dette tilbudet, selv om det var åpent for alle. Allikevel mener Lis Byberg at Diurendahls leiebibliotek nådde ut til bredere lag: «Selv om kostnadene for å leie en bok begrenset hvem som kunne benytte seg av tilbudet, mener jeg at de sosiale begrensningene ikke var like store som for andre litterære institusjoner,» skriver hun.²⁴⁰ Åpningstidene muliggjorde lån for bredere lag av befolkningen, dessuten hadde Diurendahl et variert utvalg som kunne friste flere.

Katalogen fra 1797

Som utgangspunkt for undersøkelsen av bøkene som Diurendahl hadde til utleie i sin bokhandel har jeg først og fremst brukt en katalog fra 1797 som inneholder ca. 240 bind.²⁴¹ Enkelte bind inneholder også flere titler, så det totale antallet titler blir noe større. Av de bøkene jeg skal se nærmere på har jeg prøvd å finne utgaver fra 1700-tallet, for at innholdet skal være så autentisk som mulig, men der det ikke er mulig har jeg valgt å benytte den eldste tilgjengelige utgaven av boken som mulig. Enkelte steder har jeg også brukt moderne utgaver for å kunne gjennomgå større mengder tekst. Diurendahls bøker skiller seg også fra Deichmanske rent sjangermessig. I denne samlingen finner vi en langt større andel populærlitteratur som folkebøker, reiselitteratur og robinsonader, noe jeg vil komme tilbake til senere. I følge historiker Elisabeth S. Eide bestod 26 prosent av samlingen hans av denne typen lettere litteratur.²⁴² Nils Johan Ringdal støtter denne oppfatningen når han skriver at slike bøker «dominerte samlingen, dels i form av enkeltverker, men i stor grad i form av serier eller «Bibliotheker» innrettet for bestemte grupper».²⁴³ I fortegnelsen er ikke alltid forfatteren navngitt, kun tittelen på boken. Dette gjelder særlig folkebøkene, og lånerne hadde derfor lite å gå etter når de skulle velge, forteller han videre.²⁴⁴ Derfor var det viktig med interessante titler som fanget oppmerksomheten. Mange av bøkene hos Diurendahl hadde eksotiske,

²³⁹ Andreas Diurendahl, *Fortegnelse over Endeel indbundne Bøger, Som ere til Leje hos Boghandler Diurendahl i Christiania, paa efterstaaende Conditioner*, (Christiania, 1797)

²⁴⁰ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 98

²⁴¹ Diurendahl, *Fortegnelse over Endeel indbundne Bøger*

²⁴² Eide, «Reading Societies and Lending Libraries,» s.129-130

²⁴³ Ringdal, *By, bok og borger*, s. 28-29. Dette gjelder for en katalog fra 1800.

²⁴⁴ Ringdal, *By, bok og borger*, s. 29

spennende, og merkelige titler, og mange av bøkene hadde kvinnenavn i tittelen. Dette kan tyde på kvinnelige hovedpersoner, og er kanskje dermed kan være et tegn på kvinnelige lesere.

Det er allikevel ikke bare ren underholdning blant Diurendahls bøker. Historiske tekster er også godt representert i leiebiblioteket. Særlig finner vi mange levnetsbeskrivelser, dvs. biografisk historie, men av titlene alene kan det være vanskelig å vite om boken er en historisk biografi eller om det egentlig er en folkebok. Flere av folkebøkene er basert på kjente historiske personer og hendelser, eller de inneholder trekk fra historiesjangeren som gjør at det er vanskelig å avgjøre hvilken kategori boken faller inn under. Er det fiksjon eller historie? Av opplysningslitteratur finner vi veldig lite, og det samme gjelder religiøs litteratur, men vi finner allikevel noen titler. Fortegnelsen over bøker fra 1797 viser at det nesten kun er snakk om bøker på dansk, enten originale eller oversatte, og mange er skrevet av samtidens aktuelle forfattere. Jeg har funnet ett svensk verk, men ingen mer fremmedspråklige enn det, noe som tyder på at lesningen foregikk på lett forståelige språk. For et kommersielt bibliotek som Diurendahls var det vesentlig å ha bøker som var populære for å sikre inntekten, i motsetning til ved Deichmanske som var et gratis lånebibliotek. Det var derfor viktig å ta inn nye og aktuelle bøker, og historiker Lis Byberg skriver at «for en som ville følge med i de nye romanenes verden, var det mye å hente her, hvis man bare kunne betale hva det kostet.»²⁴⁵

Folkebøker

Folkebøker er som tidligere nevnt det som dominerer Diurendahls leiebibliotek. Dette er en sjanger med ganske uklare grenser, og definisjonen blir derfor noe vag. Innholdsmessig er variasjonene store og omfatter både eventyrlige fortellinger, elskovsromaner, dikt, historiske beretninger og opplysende litteratur. Underholdningsaspektet står sterkt i disse bøkene, men det er som regel også en moral ved historien. Det som kjennetegner bøkene er at de ofte tar utgangspunkt i legender eller gamle fortellinger fra middelalderen, dessuten er den opprinnelige forfatteren enten anonym eller glemt.²⁴⁶ Opprinnelig stammer folkebøkene fra 1400- og 1500-tallets Europa, men noen ble også skrevet senere.²⁴⁷ Dessuten ble de trykket på nytt gjentatte ganger gjennom århundrene. I utgangspunktet tilhørte leserne overklassen, men da lesekyndigheten økte og mulighetene for masseproduksjon av bøker tok til, ble lesergruppen større. Folkebøkene var ikke så altfor lange, de var lettleste, billigere og ikke

²⁴⁵ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 98

²⁴⁶ Store norske leksikon, «Folkebok», Oppsøkt 28.04.2013 <http://snl.no/folkebok>

²⁴⁷ Store norske leksikon, «Folkebok», Oppsøkt 28.04.2013 <http://snl.no/folkebok>

minst underholdende. På 1700-tallet ble bøkene derfor svært populære og spredde seg til alle samfunnslag, men samtidig sank sjangeren stadig i status som litteratur.²⁴⁸ På 1700-tallet ble dermed folkebøker sett på som annenrangs litteratur, særlig blant fornemme og beleste borgere.

Ved Diurendahls leiebibliotek er folkebøkene godt representerte, og varierte med tanke på innhold. På fortegnelsen over hvilke bøker han leide ut er titlene enkle og korte, men ser man nærmere på boken har den gjerne en lang tittel som forklarer hva boken handler om. Et eksempel på dette er boken *De syv vise Mestre* som har den fulle tittelen *De 7 vise Mestre, hvorledes Pontianus, Keiseren i Rom, betror sin Søn Diocletian til de syv vise Mestre, for at undervise ham i de syv frie Konster, og hvorledes denne sidenefter ved sin Stedmoders Utroskab og ifølge hendes Lignelser syv Gange blev ført til Galgen, hvergang frelstes ved de syv vise Mestres skjønne Lignelser og bliver en vældig Keiser i Rom.*²⁴⁹ Dette er en såkalt skufferoman som består av et rammeverk med flere skuffer.²⁵⁰ Det vil si at det er flere mindre fortellinger vevd inn i historien. Rammen for fortellingen er at keiserens sønn Deiocletian blir sendt bort for å bli undervist av syv vismenn. Han blir dømt til døden på grunn av anklager fra sin stemor, og de syv vise mestrene forsvarer ham. De små fortellingene (skuffene) i boken er så de historiene stemoren og de syv mestrene forteller for å underbygge sine argumenter. En annen bok som vekker interesse på grunn av tittelen er *En lystig Historie om Fortunatus's Pung og hans Ønskehat.*²⁵¹ Ut i fra den morsomme tittelen virker dette som en rent underholdende bok, noe som også kan ha tiltrukket lånere til Diurendahl. Denne boken handler en pung som aldri blir tom for penger, en hatt som kan forflytte deg dit du vil og flere andre eventyrlige elementer, men den er samtidig moralsk. I fortalen til utgaven i 1867 skriver utgiveren: «*Hvorudaf hver Mand vel kan lære Fornuftighed og Viisdom, hvilken over alle Liggendefæ udi denne Verden er værd at begjære efter hvert Menneskes Skikkelse og Stat.*»²⁵² Boken er skrevet til forlystelse og underholdning, men som utgiveren påpeker skal boken

²⁴⁸ Per-Erik Skramstad, «Hva er en «folkebok»?» Oppsøkt 28.04.2013.

<http://www.skramstad.no/folkebok/folkebokbegrep.htm>

²⁴⁹ *De 7 vise Mestre, hvorledes Pontianus, Keiseren i Rom, betror sin Søn Diocletian til de syv vise Mestre, for at undervise ham i de syv frie Konster, og hvorledes denne sidenefter ved sin Stedmoders Utroskab og ifølge hendes Lignelser syv Gange blev ført til Galgen, hvergang frelstes ved de syv vise Mestres skjønne Lignelser og bliver en vældig Keiser i Rom.* (Bodø: 1882)

²⁵⁰ *De syv vise Mestre*, i J.P. Jacobsen, R. Paulli og Jørgen Olrik, *Danske folkebøger fra 16. og 17. Århundrede*, bind II, (København, Gyldendal, 1916)

²⁵¹ *En lystig Historie om Fortunatus's Pung og hans Ønskehat*, i Carl Elbering *Danske folkebøger*, (Kjøbenhavn: Forlagsbureauet, 1867)

²⁵² *En lystig Historie om Fortunatus's Pung og hans Ønskehat*, 1867

også inneholde lærdom som skal være nyttig for de fleste. Egenskaper og kunnskap som alle burde trakte etter blir belyst gjennom boken.

Bøkene innhold er som tidligere nevnt svært variert. I tillegg til allerede overnevnte titler kan også andre folkebøker nevnes for å vise mangfoldet i sjangeren: *Dødedansen, Historie om Keiser Carl Magnus, Ven i Nøden, Tistrand og Indiana, og Sybillas Spaadom*. *Dødedansen* er et ganske moraliserende verk og det er diskutert hvorvidt det faktisk er en folkebok.²⁵³

Tistrand og Indiana er den eldste kjente norske utgivelsen av en folkebok, og den kom ut i Christiania i 1775 med den fulle tittelen *En tragoedisk Historie om den ædle og tappr Tistrand, Hertugens Søn af Burgundien, og den skjønnne Indiana, den store Mogul Kesarens Daatter af Indien*.²⁵⁴ Boken er opprinnelig en fortelling fra middelalderen, men ble omarbeidet for 1700-tallets interesser med følelser, moral og troskap som viktige elementer.²⁵⁵ *Sybillas Spaadom*²⁵⁶ skiller seg noe ut blant folkebøkene. Boken handler om Sybilla som kan forutse fremtiden, og hennes besøk hos den vise Kong Salomon. Dette er en veldig kort bok og består kun av korte rim, noe som gjør den veldig lettlest. Et eksempel fra boken illustrerer dette:

Da levede en Qvinde, som kunde spaa,
Med stor Viisdom begavet ogsaa,
Sybilla det var hendes Navn,
Gud var med hende, som gik af Savn,
Hun kunde paa Himlens Tegn see,
Hvad før den yderste Dag skal skee,
Og hvad tildrages i mange Aar,
Der var af Gud hende aabenbar.²⁵⁷

Rammen for historien er samtalen mellom Sybilla og Salomon, der Sybilla forteller om sine profetier. Hun forutser Jesus fødsel og liv og kristendommens utbredelse, og snakker om keisere som skal komme, menneskenes synder og dommedag. Sammen med skapelsen og historien om Eva og Adam i tekstens begynnelse, inneholder boken så å si en kortversjon av Bibelen, og det er en sterk moral i teksten med temaer som synd, anger og dom. *Sybillas*

²⁵³ Per-Erik Skramstad, «Dødsdansen.» Oppsøkt 28.04.2013.

<http://www.skramstad.no/folkebok/homedktottanz.htm> Det har ikke lyktes meg å finne et eksemplar av verket fra 1700-tallet.

²⁵⁴ Store norske leksikon, «Folkebok», Oppsøkt 28.04.2013 <http://snl.no/folkebok>; *En tragoedisk Historie om den ædle og tappr Tistrand, Hertugens Søn af Burgundien, og den skjønnne Indiana, den store Mogul Kesarens Daatter af Indien. Nu nyligen af Tydsk paa Dansk oversat*, (Christiania, 1775)

²⁵⁵ Nordisk Forskningsinstitutt, «Tristans kyske kærlighed. En dansk trivialroman fra det 18. århundrede på Island: Foredrag ved lektor Matthew James Driscoll, NFI, i Selskab for Nordisk Filologi.» Oppsøkt 28.04.2013. <http://nfi.ku.dk/kalender/snf091210/>

²⁵⁶ *Sybillas Spaadom, og Kong Salomons Viisdom, om hvad Underligt der forhen er skeet, og hvaad der skal skee før den yderste Dag*. (Christiania: Abelsted, 1849)

²⁵⁷ *Sybillas Spaadom*, s. 7

spådom minner på mange måter om *Voluspå*, det første diktet i den eldre edda, og kan ses på som en kristen variant av det norrøne diktet.

Eventyr og fortellinger

Blant Diurendahls bøker til utleie finner vi en tittel som er kjent for de aller fleste og i store deler av verden: Samlingen av arabiske eventyr, *Tusende og en Nat*.²⁵⁸ Sjangermessig er denne vanskelig å plassere fordi den likner litt på folkebøkene med tanke på at det er gamle historier fra fjerne strøk slik også en del av folkebøkene var. De hadde blitt samlet og deretter gitt ut i Europa på denne tiden, og noen av fortellingene stammer faktisk fra før år 800 e.Kr.²⁵⁹ Samtidig inneholder verket en del av det vi i dag vil kalle klassikere. Noen av de mest kjente historiene er *Aladdin og lampen*, *Ali Baba og de førti røverne*, og *Sinbad Sjøfareren*. Mange vil nok forbinde disse titlene med barnelitteratur, mye fordi disse historiene alene eller hele verket har blitt gitt ut flere ganger, og også i barnevennlig og forkortede versjoner.²⁶⁰ I utgangspunktet er historiene tvert i mot lite barnevennlig, og inneholder en del erotiske skildringer. I en av fortellingene står det f.eks. skrevet at «den deiligste piken sa at hun ville ha dem, og at de skulle ta henne på stedet.»²⁶¹ Ganske oppsiktsvekkende i forhold til hva jeg forventet i 1700-tallets lesning.

Verket består av mange bind, avhengig av utgaven. Den versjonen som Diurendahl kunne tilby besto av tolv deler, mens en nyere versjon fra 1996 besto av seks bind, hvert av dem på 500-600 sider. Det er altså et ganske stort verk det er snakk om. Innholdsmessig er den også omfangsrik. «Den rommer historiske romaner, noveller og anekdoter, kjærlighetsnoveller og visdomsord, henrivende humoresker og dypt tragiske fortellinger, muntre skrøner og religiøse legender - og dertil en overflod på dikt», skriver Waldemar Brøgger i *Boken om Tusen og en natt*.²⁶² Utgaven som Diurendahl kunne tilby er sannsynligvis en dansk oversettelse av franskmannen Gallands versjon som kom ut i Europa på begynnelsen av 1700-tallet.²⁶³ Galland var den første som gav ut verket i Europa, og det var han som la til *Aladdin* og *Ali Baba*.²⁶⁴ Oppbyggingen av verket kan også minne om noe som var typisk for folkebøkene.

²⁵⁸ *Tusende og en Nat: Hvorudi paa en fornøielig Maade fortælles allehaande selvsomme Arabiske Historier og forunderlige Hændelser, saa vel som behagelige Elskovs Begivenheder, tillige med de Østerlandske Folkes Cerimonier og Sædvane: Først af det Arabiske Sprog i det Franske ved Galland*, (Kjøbenhavn, 1757-1758)

²⁵⁹ Waldemar Brøgger, *Boken om tusen og en natt: Norsk utgave ved Waldemar Brøgger*, 1. bind (Oslo: LibriArt, 1996), s. 5

²⁶⁰ Brøgger, *Boken om tusen og en natt*, s. 5

²⁶¹ Brøgger, *Boken om tusen og en natt*, s. 12

²⁶² Brøgger, *Boken om tusen og en natt*, s. 5

²⁶³ Herman Ludin Jansen, «Tusen og én natt.» Oppsøkt 13.01.2013. http://snl.no/Tusen_og_%C3%A9n_natt

²⁶⁴ Brøgger, *Boken om tusen og en natt*, s. 6

Tusen og en natt er bygd opp som en skufferoman, slik som for eksempel *De 7 Vise Mestre*, med en rammefortelling og en rekke historier vevd inn i denne. Det er et flettverk av ulike historier inne i hverandre, og gjerne én historie i en annen i ytterligere en historie.

Rammen for *Tusende og en Nat* er historien om Kong Sjeheriar som tar sin kone i å være utro. Han har derfor den oppfatning at alle kvinner er slik; de lyver og er utro og ikke til å stole på. Hver kveld tar han derfor en ny jomfru til ekte, og dagen etter blir hun drept. Dette fortsetter i lange tid og han gifter seg til slutt med vesirens datter Sjeherasad. Da kvelden kommer forteller hun et eventyr for ham. Men før hun blir ferdig gryr det av dag, og hun må avslutte. Kongen ønsker å høre slutten på fortellingen og ville derfor vente med å drepe henne. Slik fortsetter det kveld etter kveld. Når hun er ferdig med én historie forteller hun at hun har en enda bedre å fortelle. I tusen og én netter forteller hun eventyr, og i løpet av denne tiden føder hun tre sønner. Da hun ikke har flere historier ber hun ham spare henne for sønnenes skyld og kongen sier da:

Du er ren og trofast, edel og god, så den ed jeg svor, er ikke gyldig. Det er allerede lenge siden jeg besluttet at du skulle få leve. Og for din troskaps og godhets skyld opphever jeg den dødsdommen over mitt lands døtre, som jeg felte da jeg lærte kvinnens treskhet og utroskap å kjenne.²⁶⁵

Gjennom sin kløkt og sine gode dyder overbeviser hun kongen om sin troskap og redder livet. Historiene hun forteller er de historiene som *Tusende og en Nat* består av, og inne i disse historiene dukker det også opp andre historier igjen. Fortellingene er altså flettet inn i en større sammenheng. Historiene er gjerne spennende og de er helt klart underholdende, men i tillegg er det som regel en moral i historiene: Sjeherasad reddet livet og endret kongens syn på kvinner ved å være klok og snartenkt.

Andre lignende verk var også å finne til leie hos Diurendahl. Både *Tusinde og een Dag, eller Samling af sælsomme persiske Historier*, og *Tusinde og een fjerdedel Time, eller Samling af sælsomme tartariske Historier* var å finne hos ham.²⁶⁶ Det var tydeligvis en interesse for eksotiske eventyr blant lånerne, når han ikke bare har *Tusende og en Nat*, men også to andre liknende verk i utleiekatalogen.

²⁶⁵ Brøgger, *Boken om tusen og en natt*, s. 17

²⁶⁶ *Tusinde og En Dag, hvorudi paa en fornøielig Maade fortælles allehaande sælsomme Persianske Historier og forunderlige Hændelser, saavel som behagelige Elskovs Begivenheder, tilligemed de Østerlandske Folkes Ceremonier og Sædvne, Først af det Persianske i det Franske oversat ved Petis de la Croix men nu efter mange Elskeres Begiering paa Dansk udgiven*, (Kjøbenhavn, 1759); *Tusinde og Een Fierdedeel Time, bestaaende af Tartariske Historier, hvorudi paa en meget lystig og behagelig Maade fortælles mange forunderlige Hændelser og Elskovs Intriguer- Af det Tydske i det Danske oversat*, (Kjøbenhavn, 1755)

I tillegg finner vi en rekke verk som kan ligne folkebøkene, men som er av nyere dato. Disse fortellingene og historiene er morende og underholdende, men i likhet med folkebøkene har de også gjerne et moralsk budskap. I Diurendahls katalog finner vi f.eks. titlene *Vinter-Afteners Tidsfordriv* og *Vade mecum til Tidsfordriv*.²⁶⁷ *Vinter-Afteners Tidsfordriv* en samling med historier delt inn i hefter etter de seks vintermånedene fra oktober til mars. Her er det altså nok historier til å klare seg vinteren gjennom. *Vade mecum til Tidsfordriv* er en samling med korte, morsomme fortellinger i et vademekum, en betegnelse som blir brukt om bøker i lommeformat.²⁶⁸ Det var tydeligvis en bok man kunne ha med seg, og som man kunne ta frem i kjedelige stunder, altså en bok til tidsfordriv, slik det står i tittelen. Dette vil jeg påstå understreker at dette først og fremst var fortellinger til forlystelse og adspredelse. I løpet av de 288 sidene boken består av får vi servert hele 286 fortellinger. Noen er på flere sider og ligner på folkeeventyr, mens andre bare er et lite avsnitt langt og kan minne om vitser. Samtidig har de gjerne en moral eller et råd, men det er ikke like tydelig i alle tekstene. Vi kan allikevel oppfatte et budskap eller en kritikk i teksten f.eks. gjennom bondens noe sarkastiske svar i denne korte fortellingen:

To adelsmenn diskuterte om det var et arbeid eller en fornøyelse å sove hos sin brud på bryllupsnatten. Da de møtte på en gammel bonde, spurte de likegodt han siden han kjente både hva arbeid og fornøyelse var. Og bonden svarte følgende: «maa det være en Fornøielse; thi ellers havde man vel sagt til Bonden til Hoverie, for at gjøre det.»²⁶⁹

Selv om fortellingene ved første blick fremstår som ganske lettleste og innholdet virker mest underholdende, skal leseren være forsiktig, mener utgiveren. I fortalen skriver han at «Denne Bog er alene skreven for fornuftige Folk, andre kunde misbruge den; men det gaaer paa deres Ansvar. Og lad Bogen for Resten tale for sig!»²⁷⁰ Det ser ut til at leserne skal være forsiktige med for mye underholdning. Man skal ikke bruke all sin tid på å lese, særlig ikke når boken ikke er av det opplysende eller nyttige slaget. Leserens må derfor være fornuftig og betenksom med lesningen. Om dette var typisk for denne tiden, er et spørsmål jeg vil ta med meg videre.

Romaner og klassikere

Underholdningsaspektet står tydeligvis høyt i lesningen til Diurendahls kunder, og mengden av romaner og klassikere forsterker denne påstanden. Folkebøkene og eventyrene blir gjerne karakterisert som lettere litteratur og skiller seg derfor fra denne sjangeren. I tillegg er

²⁶⁷ *Vinter-Afteners Tidsfordriv ved en fornøyelig og lærerig Læsning af Historier og Fortællinger, samlede for de 6 Vintermaaneder*, (Kjøbenhavn: Thiele, 1780); *Vade mecum til Tidsfordriv*, (Kjøbenhavn, Proft, 1781)

²⁶⁸ Store norsk leksikon, «Vademekum.» Oppsøkt 25.01.2013. <http://snl.no/vademekum>

²⁶⁹ *Vade mecum til tidsfordriv*, s. 20

²⁷⁰ *Vade mecum til tidsfordriv*, s. 2

romanene gjerne av nyere dato og forfatteren er kjent for leseren. Opphavet til bøkene er altså ikke ukjent slik som det ofte er med folkebøkene og eventyrene. I likhet med Deichmanske bibliotek finner vi klassikere som *Don Quixote* og Holbergs komedier. Som tidligere nevnt er dette bøker som er humoristiske og underholdende, men som samtidig har moralske og mer alvorlige temaer. Den moderne romanen som sjanger slik vi kjenner den i dag ble for alvor utviklet på 1700-tallet.²⁷¹ Det hadde vært forløpere til romanen før den tid, f.eks. blir *Don Quixote*, som er fra begynnelsen av 1600-tallet, regnet av mange som den første romanen. Det er på 1700-tallet at romansjangeren virkelig blir gjeldende, ledet an av en rekke engelske forfattere. Store norske leksikon forklarer det slik: «Først med 1700-tallets engelske roman begynner den moderne romanens utviklingshistorie. Grunnleggerne er Samuel Richardson, Henry Fielding, Tobias Smollett og Oliver Goldsmith.»²⁷² Og nettopp flere av disse forfatterne er representert med sine romaner i Diurendahls katalog.

Samuel Richardson er blant de mest kjente forfatterne fra denne tiden. Han skrev bl.a. brevromanene *Pamela* og *Clarissa* som begge var å finne på leiebiblioteket.²⁷³ En brevroman er, som navnet også avslører, en roman skrevet som en rekke brev eller eventuelt andre dokumenter, som f.eks. dagbok.²⁷⁴ Brevromanen var en svært populær sjanger på 1700-tallet, og det kan vi også se på andre titler hos Diurendahl som *Bidrag til Følsomhedens Historie: to Forelskedes Brevvexling*.²⁷⁵ Richardson skulle egentlig skrive en håndbok i brevskrivning, noe som var et svært populært og aktuelt tema for allmennheten på 1700-tallet, men denne boken utviklet seg i stedet til å bli brevromanen *Pamela, Eller Den belønnede Dyd*.²⁷⁶ Boken handler om den unge tjenestepiken Pamela Andrews som gjør det hun kan for å beskytte sin dyd og står i mot sin herres forsøk på å forføre henne. Mr. B., som herren blir kalt, blir bare mer interessert i henne etter de gjentatte avslagene, og han beundrer henne mer og mer for sin uskyld og standhaftighet. Hennes dyd blir til slutt belønnet, slik tittelen også henter om, og hun godtar hans frieri. Om dette var Pamelas baktanke fra begynnelsen av kan diskuteres, men hennes uskyld og gode moral kunne uansett være til lærdom og inspirasjon for andre

²⁷¹ Hans H. Skei, «Roman.» Oppsøkt 15.01.2013. <http://snl.no/roman>

²⁷² Hans H. Skei, «Roman.» Oppsøkt 15.01.2013. <http://snl.no/roman>

²⁷³ Samuel Richardson, *Pamela, eller Den belønnede Dyd, først skrevet i Engelsk og nu i Dansk oversat af L. [i.e. Barthold Johan Lodde]*, (Kjøbenhavn: Groth, 1743); Samuel Richardson, *Miss Clarissa Harlowes Historie i en Samling Breve af Samuel Richardson*. Oversat af Engelsk, (Kjøbenhavn: Hoecke, 1783)

²⁷⁴ Helge Ridderstrøm, «Brevroman.» Oppsøkt 29.04.2013. <http://home.hio.no/~helgerid/litteraturogmedieleksikon/brevroman.pdf>

²⁷⁵ L.W.J. Dillenius, *Bidrag til Følsomhedens Historie: To Forelskedes Brevvexling oversat af Tydsk*, oversatt av Hans Christian Amberg, (Kjøbenhavn, 1780)

²⁷⁶ Kristian Smidt, «Samuel Richardson.» Oppsøkt 15.01.2013. http://snl.no/Samuel_Richardson; Richardson, *Pamela*

unge kvinner som leste boken. Dette nevner også oversetteren i fortalen: «Nærværende Skrift, hvoraf jeg har den Ære at overlevere her en Oversættelse, forestiller et stort Dyds Exempel, som er værd at efterfølges, følgelig ogsaa at læses i vores Danske Sprog.»²⁷⁷ På samme måte er også *Miss Clarissa Harlowes Historie i en Samling Breve* en bok om dyd og ære, men denne historien får en mer tragisk slutt enn *Pamela*.²⁷⁸ Denne lange romanen på åtte bind ender ikke med et lykkelig ekteskap, men derimot med at Clarissa blir dopet og voldtatt, og tilslutt dør av sorg for å ha mistet sin uskyld og dyd. Begge bøkene tar opp sedelighet, moral og dyd som viktige elementer, og er helt klart belærende. Hensikten var i følge Richardson at de ikke bare skulle underholde og fornøye, men også advare og undervise.²⁷⁹ Bøkene er skrevet som en rekke brev mellom karakterene som på denne måten forteller historien. Dette gjør at vi føler større nærhet til karakterene, og vi får et bedre innblikk i deres tanker og følelser. Ellen Krefting skriver at «Denne formen for litteratur muliggjorde innlevelse og identifikasjon med fremmede og fiktive personer – og deres mest intime følelser og subjektive, moralske og psykologiske dilemmaer».²⁸⁰ Følsomheten var et nytt trekk ved litteraturen på denne tiden, særlig i forbindelse med romanlesningen, og brevromanene var en utmerket måte å uttrykke sentimentalitet fordi man fikk direkte innblikk i personens tanker og følelser.

Pamela ble en populær, men også diskutert bok, og i kjølvannet av denne suksessen kom det ut flere bøker. Noen av disse finner vi også hos Diurendahl, f.eks. titlene *Anti-Pamela* og *Joseph Andrews*.²⁸¹ Sistnevnte ble skrevet av forfatteren Henry Fielding som latterliggjorde og skrev flere parodier på Richardsons bok. *Joseph Andrews* var en komisk roman der Fielding brukte broren til Pamela som hovedperson i en fortelling der det er han som må stå imot sin frues fremstøt og forførelse. Rollene er altså byttet om, og det er mannens dydighet som utfordres. På tittelbladet står det at romanen er skrevet i samme stil som Cervantes' *Don Quixote*, noe som blant annet viser til bruken av humor i teksten og pikareske trekk. Den pikareske romanen (også kalt skjelmeroman) er humoristisk og ofte satirisk.²⁸²

²⁷⁷ Richardson, *Pamela*, s. II

²⁷⁸ Richardson, *Miss Clarissa Harlowe*

²⁷⁹ Richardson, *Miss Clarissa Harlowe*, fortale

²⁸⁰ Ellen Krefting, *Vestens idéhistorie. Bind 3: Modernitetens fødsel 1600-1800*, (Kristiansand: Cappelen Damm, 2012), s. 238

²⁸¹ Eliza Haywood, *Anti-Pamela: or feign'd innocence detected; in a series of Syrena's adventures. A narrative which has really its foundation in truth and nature; Publish'd as a necessary caution to all yung gentlemen*, (London: Huggonson, 1741); Henry Fielding, *Historie Om Joseph Andrews Og Hans Vens Hr. Abraham Adams Eventyr, skreven Efter Cervantes, Autor til Don Quixote, Maade i det Engelske Sprog Af Henric Fielding, og Oversat paa Dansk, samt ziiret med Kaaberstykker i tvende Tome*, (Kjøbenhavn: Groth, 1749)

²⁸² Knut Enger Sparre, «Pícaro.» Oppsøkt 28.01.2013. <http://snl.no/p%C3%ADcaro>

Hovedpersonen er ofte en antihelt og teksten består ofte av hans egne opplevelser og inntrykk på sin ferd, og på den måten kan teksten også være samfunnskritisk. Vi finner også andre pikareske romaner hos Diurendahl, f.eks. *Peregrine Pickles* som er skrevet av Tobias Smollet.²⁸³ Denne ligner muligens enda mer på *Don Quixote* enn *Joseph Andrews*, og blir beskrevet i fortalen som «en av de beste blant de komise og satyriske.»²⁸⁴

Romanene var allikevel ikke bare til forlystelse. Som vi har sett er innholdet i romanen ofte preget av å være moralsk og rettleidende. *Constants Kuriøse Levnetshistorie og besynderlige Fataliteter* er en roman skrevet av C.G. Salzmann som vi kan finne i katalogen fra 1797.²⁸⁵ Dette verket er et eksempel på hvordan romanen ikke bare skulle være til underholdning og forlystelse, men også til nytte. Undertittelen på verket er *En Bog for menig Mand, især for unge Haandverkere*, og denne henvendelsen til håndverkerstanden understrekes også videre i boken. I fortalen skrives det:

Endu have vi neppe saa mange Oplysnings-Bøger iblandt os, at nærværende Folke-Moral fra en Salzmanns Haand kunde synes overflødig; og sikkert ville skiønsomme Læsere tilstaae den driftige Forlægger Tak, fordi han atter har givet sine Landsmænd et almeennyttigt Skrivt i Hænderne [...]²⁸⁶

Selv om boken var skrevet som en spennende og underholdende roman eller levnetshistorie, skulle den også fungere som en nyttig bok til inspirasjon og ettertanke for leserne. Historien om Constant, som selv kom fra fattige kår og var utdannet linvever, skulle være noe leserne, og da spesielt håndverkerne kunne lære noe av. Uten å legge alt for mye i forfatterens henvendelse til håndverkerstanden, bør man merke seg at Diurendahl hadde denne tittelen i samlingen, noe som kan være et tegn på at Diurendahl hadde lesere i flere samfunnslag. Men man kan også se på boken som en vanlig underholdende roman med et moralsk budskap, slik mange av de andre titlene er.

Britiske forfattere var godt representert i Diurendahls katalog, særlig med romaner. I katalogen finner vi også romanene *Robinson Crusoe*²⁸⁷ og *Gullivers reiser*²⁸⁸, men disse to kan også kategoriseres under en annen sjanger som er typisk for litteraturen i dette århundret, nemlig reiselitteraturen.

²⁸³ Tobias Smollet, *Peregrine Pickles Tildragelser, oversat af Engelsk*, (Kjøbenhavn: Proft og Størch, 1797)

²⁸⁴ Smollet, *Peregrine Pickles Tildragelse*, fortale

²⁸⁵ C.G. Salzmann, *Constants Kuriøse Levnetshistorie og besynderlige Fataliteter. En Bog for menig Mand, især for unge Haandverkere*, af C.G. Salzmann oversat af P.H. Haste. (Kjøbenhavn: Poulsen, 1791)

²⁸⁶ Salzmann, *Constants Kuriøse Levnetshistorie*, s. III

²⁸⁷ Daniel Defoe, *Robinson Crusoes Liv og Hændelser af Daniel Defoe. Efter den engelske Orginal*, (Christiania: Damm, 1874)

²⁸⁸ Jonathan Swift, *Gullivers Reise til Kjæmpernes Land. Ugeskriftet «for Ungdommens» Præmie-Bog*, (Christiania: Gundersen, 1870)

Reiselitteratur

Reiselitteratur var svært populært på 1700-tallet, og reiseskildringer og robinsonader var to sjangere som var godt representert hos Diurendahl. Disse sjangrene har flere likheter. De tar for seg eventyrlige reiser, fjerne strøk og fremmede folk, og interessen for å se verden, nye opplevelser, og ikke minst det eksotiske viser seg her. Det er allikevel snakk om to forskjellige sjangre. Reiseskildringer er fortellinger fra reiser som forfatteren har gjort, enten virkelige eller oppdiktete. Reisene går gjerne til fremmede og eksotiske land som f.eks. *Arvioux' Reiser gjennom Asien og Africa, eller Havens Reise udi Russland*.²⁸⁹ Det kan også være en rundreise i eget hjemland eller gjennom Europeiske stater, som *Dagbog, holden paa en Reise igiennem Tydskland, Italien, Frankerig og Holland* eller *Forsøg til en Indenlands Reise*.²⁹⁰ Sistnevnte er en reiseskildring skrevet av Johan Arndt Dyssel som ble utgitt i 1774. I denne boken beskrev han sin reise til venner i Lolland i Danmark, og i forordet fortalte han at han «reiste med aabne Øine, og skrev af et aabent Hierte».²⁹¹

Robinsonader er en sjanger som betegner romaner som følger samme mønster som eller er inspirert av Daniel Defoes roman *Robinson Crusoe* fra 1719.²⁹² Det vil i korte trekk si historier som handler om mennesker som må overleve etter å ha havnet på et øde sted, f.eks. strandet på øy. Vi finner flere slike robinsonader ved Diurendahls leiebibliotek, både originalen *Robinson Crusons Tildragelse og Skiebne*, men også en fransk, en svensk og en bajersk versjon. I tillegg var både en kvinnelig og en yngre versjon av Robinson tilgjengelig. *Gullivers reiser* kommer også inn under denne kategorien. Romanen *Robinson Crusoe* handler om en engelskmann som forliser og havner på en øde øy som eneste overlevende.²⁹³ I 28 år må han klare seg med de ressursene øya og skipsvraket kan tilby. Etter mange år oppdager han kannibaler på øya, og han hjelper en fange som prøver å flykte fra dem. Robinson kaller mannen Fredag, lærer ham engelsk og lærer ham om det engelske samfunnet, Gud og kristendommen. Ellen Krefting forklarer at dette var typisk for periodens holdninger. Disse «primitive» reddes fra sin usiviliserte verden ved å omvendes til den kristne tro og

²⁸⁹ Laurent d'Arvioux, *Herr von Arvioux, hans efterladte mærkværdige Beretninger i hvilke han nøje og tilfordsfelig beskriver saavel sin reise til Constantinopel, i Asien, Syrien, det forjættede Land, Ægypten og Barbariet, utgivet paa fransk af Herr Labat og ny paa dansk af Nicolay Jonge*, (Kjøbenhavn, 1759-1764); Peder von Haven, *Peder von Havens reise udi Russland*, (Kjøbenhavn, 1743)

²⁹⁰ Andreas Christian Hviid, *Udtog af en Dagbog holden i Aarene 1777-1780 paa en Reise igiennem Tyskland, Italien, Frankrige og Hollad af Andreas Christian Hviid*, (Kjøbenhavn: Popp, 1787-1788); Johann Arndt Dyssel, *Forsøg til en Indenlands Reise: Forfattet i Aaret 1763 af Mag. Johan Arndt Dyssel*, (Kjøbenhavn, 1774)

²⁹¹ Dyssel, *Forsøg til en Indenlands Reise*, s. 6

²⁹² Store norske leksikon, «Robinsonade.» Oppsøkt 29.04.2013. <http://snl.no/robinsonade>

²⁹³ Defoe, *Robinson Crusoe*

opplæres i vestlige kulturskikker.²⁹⁴ Maktforhold er også et motiv i historien. Robinson er på vei til Afrika for å hente slaver da han forliser, og han tar dessuten Fredag, som forguder ham, til sin personlige tjener. Skjebnen og Guds vilje er også sentrale temaer i romanen, og moralske problemstillinger står sentralt. Robinson vurderer å drepe kannibalene, men innser at han har ingen rett til å drepe dem fordi de har en annen kultur enn ham. Hva skal han så gjøre når han ser mennesker ligge bundet og klare til å ofres? Historien er underholdende, men også helt klart moralsk.

En lignende bok som kanskje er enda mer underholdende er Jonathan Swifts *Gullivers reiser*. Både *Gullivers Reise til de smaae Folk, samt hans Reise til de store Folk* slik det står skrevet i Diurendahls katalog. Første bok handler om at Gulliver forliser og våkner opp på en strand i landet Lilleputt der det bor små folk som bare er 1/12 av hans størrelse, mens i andre bok blir han etterlatt på et sted kalt Brobdingnag der folkene er tolv ganger så store som han. Disse bøkene er også svært satirisk og samfunnskritiske, men gjemt i underholdende og morsomme fortellinger. Forfatteren gjør narr av samtidas mennesker og samfunn. Dette ser vi blant annet godt i *Gullivers reise til Kjæmpernes Land* der han sitter til middag ved kongens bord og kongen

[...] morede seg ved at udsperge sig om alle Slags Forhold i Europa. Men efter at jeg havde udviklet mig over mit eget elskede Land, over dets Handel og Krige og over dets politiske Partistridigheder, brast han i Latter. Idet han derpaa vendte sig til en af Statsraaderne sagde han: «Hvor foragtelig er ikke den menneskelige Storhed, naar saadanne smaa ogsaa have deres Titler og Ærestegn; de lave sig formodentlig smaa Reder eller Huler, som de kalde Huse og Byer; de pynte sig, elske, slaaes, snyde og bedrage hinanden.» Og saaledes vedblev han i nogen Tid, medens jeg afvexlende rødmede og blegnede ved at høre vort ædle Land blive saa haanlig omtalt.²⁹⁵

Kongens latterliggjøring av det engelske samfunn og politikk osrer av satire, og hans overlegne syn på seg selv og sitt land kan tolkes som en kritikk av England storhetstanker og syn på «de andre». I fortellingen om lilleputtene er satiren også tydelig. Kjell Heggelund skriver at «De bittesmå vesnenes gjøremål, ambisjoner og intriger fremtrer som latterlige i Gullivers menneskeperspektiv, de politiske motsetningene som skinnmotsetninger.»²⁹⁶ Menneskenes tåpeligheter og transsynte holdninger blir latterliggjort av forfatteren, og verket blir beskrevet som «en besk satire over menneskelig dårskap.»²⁹⁷ Selv om det ved første øyekast ser ut som morsomme og spennende fortellinger passende for barn vil leseren også

²⁹⁴ Ellen Krefthing, *Vestens idéhistorie*, s. 161

²⁹⁵ Swift, *Gullivers reise*, s. 29

²⁹⁶ Kjell Heggelund, *Verdens litteraturhistorie. Bind 4: 1720-1830*, red. Hans Hertel, (Oslo: Gyldendal, 1987), s. 70-71

²⁹⁷ Kristian Smidt, «Gullivers reiser.» Oppsøkt 01.05.2013. http://snl.no/Gullivers_reiser

oppdage en kritisk forfatter, og det er altså ikke bare ren underholdning i Diurendahls bøker. Dette kommer også frem når vi videre skal se på sjangerne som kan beskrives som mer nyttig og opplysende.

Historisk litteratur

Historisk litteratur var en viktig sjanger med mange titler representert i katalogen og med et variert innhold. Noen titler overlapper også med Deichmanske bibliotek, og ved begge bibliotekene kommer denne sjangeren frem som en viktig del av utlånet. Hos Diurendahl er mesteparten av den historiske litteraturen biografier, og titlene kan ofte være vanskelig å skille fra romanene og folkebøkene. De har ofte svært like titler, og begge sjangre bruker gjerne ord som «levnet», «tildragelser» og «historie». Dersom man ikke kjenner til de historiske personene kan det være en utfordring å identifisere boken. *Kong Edvard af England* f.eks. er en folkebok, mens *Kong Carl den tolvtes Historie* er en historisk biografi.²⁹⁸ Innholdsmessig kan sjangerne også være ganske like. Disse levnetsbeskrivelsene ligner mer på det vi i dag kaller historiske romaner enn den profesjonelle vitenskapelige historieskrivningen. Samtidig utgir ofte romanene seg for å være sanne, og dette gjør ikke identifiseringsarbeidet lettere. Men noen titler kan vi være sikre på at er historiske verk. I likhet med Deichmanske bibliotek ser vi en interesse for fjerne steder og tider, f.eks. *Beskrivelse over den Tronjanske Krig*, men også en interesse for sitt eget lands historie som f.eks. Lagerbrings *danske Statshistorie*.²⁹⁹ Det er allikevel biografiene som dominerer den historiske delen av samlingen. Vi finner levnetsbeskrivelser av en rekke kjente historiske personer i katalogen. Det skrives særlig om helter, konger og viktige statsmenn, og det er både danske, norske og utenlandske personligheter representert i biografiene. Vi finner blant annet titler som *Struensees Levnets-Beskrivelse*, Holbergs *Heltehistorier*, *Tordenskiolds Levnets-Beskrivelse og Bedrifter* og *Keiser Peter den stores Liv og Levnet*.³⁰⁰

²⁹⁸ J.P. Jacobsen, R. Paulli og Jørgen Olrik, «Kong Edvard af England,» i *Danske Folkebøger fra 16. og 17. Århundrede*, bind 5, (København: Gyldendal, 1921); Voltaire, *Kong Karl den Tolvte af Sverrig: Hans Liv og Levnet, skreven paa fransk af hr. Voltaire, og efter den nyeste forbedrede Edition oversat paa Dansk med Anm. forøged af Fabien Breve*, (Kjøbenhavn, 1761)

²⁹⁹ Guido de Columna, *Bellum Trojanum: Det er en Historiske Beskrivelse om den Trojanske Krig fra Begyndelsen til Enden*, (Kjøbenhavn, 1761); Swen Lagerbring, *Nya Stats-Historien i Sammandrag: Til Swenska Ungdomens tjenst..., 1. Delen, som handlar om Dannamark*, (Stockholm, 1777)

³⁰⁰ Niels Prahl, *Greve Johan Friedrich Struensee, forrige Kongelige danske Geheime-Cabinets-Minister og Maitre des Requetes, Hans levnets-beskrivelse og skiebne udi de sidste aaringer i Dannemark*, (Kjøbenhavn, 1772); Ludvig Holberg, *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignende Historier og Bedrifter: Efter Plutarchi Maade*, (Kjøbenhavn: Høpffner, 1739); Caspar Peter Rothe, *Forsøg til navnkundige danske Mænd Livs og Levnets Beskrivelser. Andet stykke Indeholdende Den Danske Söe-Heldt og Vice-Admiral Peder Tordenskiolds omstændelige Livs og Heldte-Levnets Beskrivelse*,

Sistnevnte tittel er et verk som ble skrevet av Voltaire der han tar for seg den russiske tsaren Peter I.s livshistorie. I fortalen tar utgiveren opp temaer som kildekritikk og historieskrivning, og han er kritisk til de mange gjetningene og antakelser som blir sett på som historiske fakta av mange filosofer og historieskriverne.³⁰¹ Voltaire skal derimot være pålitelig, i følge fortalen. Selv om han er kritisk til fakta, og faktisk retter opp tidligere feil når han kommer over ny informasjon i bind to, mangler han allikevel noe objektivitet i verket sitt, noe som ikke er uvanlig i historieskrivningen på denne tiden. Voltaire er utelukkende positiv i sin fremstilling av tsaren, noe denne beskrivelsen demonstrerer:

Peter den Store havde en høi og frie Legems Gestalt, var velskabt, havde en ædel Mine, modige Øine, et stærkt Legeme, som var skicket til alle Slags Øvelser og Arbeide, hans Tænkemaade var rigtig, hvilket er Grunden til alle sande Sinds-Gaver, og denne Rigtighed var blandet med en Uroe, som bevægede ham til at foretage alle Ting, og gjøre alle Ting.³⁰²

I tillegg tar han for seg Russlands historie, geografi og folk i det første kapittelet. Han redegjør for de ulike delene av landet og folkene som bor der, og om det russiske Lappland forteller han følgende:

Om Indbyggerne havde man i gamle Dage ingen nøiagtig Underberetning. De vare bekiendte under Navn af Troglodyter og Nordiske Pygmeer, (Dverge,) hvilke Navne rigtig nok passer sig paa disse Mennesker, som for det meeste ere kun 3 Albuer høie, og boer i Huuler.³⁰³

Han tar altså opp tidligere unøyaktigheter og antakelser fra gamle dager, men ser allikevel ikke ut til å gjøre noe forsøk på å rette opp disse forestillingene. Det kildekritiske blikket og den fordomsfrie holdningen vi er vant med i historisk skrivning i dag savnes i Voltaires fremstilling. Peter den store blir i stedet idealisert og gitt heltestatus.

1700-tallets historieskrivning kan på mange måter ligne det vi i dag vil kalle historiske romaner. Den historiske litteraturen brukte ofte skjønnlitterære trekk og de historiske fakta var ikke alltid like viktig. Dette kan vi f.eks. se i verket *Ynkaerne, eller Riget Perus Ødelæggelse*.³⁰⁴ Forfatteren Jean-François Marmontel skriver at han ikke vil definere sjangeren på verket fordi «Det indeholder for megen Sandhed for en Roman, og ikke nok for en Historie,» og han legger heller ikke skjul på at han har føyet til noen oppdiktelser.³⁰⁵ Dette kommer frem i fortellingen som inneholder både skildringer, dialog og forelskede par. Kan

(Kjøbenhavn, 1747); Voltaire, *Keiser Peter den Stores Liv og Levnet, som indbefatter det Russiske Riges Historie udi hans Regierings-Tid*, (Kjøbenhavn, 1766-1769)

³⁰¹ Voltaire, *Peter den Store*, s. 6

³⁰² Voltaire, *Peter den Store*, s.146

³⁰³ Voltaire, *Peter den Store*, s. 47

³⁰⁴ Jean-François Marmontel, *Ynkaerne, eller Riget Perus Ødelæggelse*, oversatt av Christen Pram, (Kjøbenhavn: Gyldendal, 1783)

³⁰⁵ Marmontel, *Ynkaerne*, s. XX

dette være et tegn på et ønske om underholdning i lesningen? Forfatteren strekker sannheten og legger til det han ønsker for å skape en spennende historie. Samtidig brukes det en historisk bakgrunn som utgangspunkt, og det historiske har en fremtredende plass i verket. Gjennom handlingen blir vi kjent med historiske begivenheter, men også i dette verket ser vi hvilke fordommer om fremmede folk som eksisterte. Indianerne blir beskrevet som late og svake, selv om forfatteren samtidig fordømmer den vold og den brutalitet som de er blitt utsatt for.³⁰⁶ Dette sitatet fra bokens fortale illustrerer hvordan forfatteren på den ene siden ser ned på indianerne, og på den andre siden forsvarer dem.

Indianerne, af Naturen svage, vante til at leve af lidet, uden Ønsker, næsten uden Fornødenheder, blødgjorte ved Lediggang, ansaae de Arbeider, man paalagde dem, som uttaalelige. Deres Taalmodighed trættedes og udtømmedes med deres Kræfter; Flugten, deres eeneste Forsvar, befriede dem fra Undertrykkelsen; det blev altsaa fornødent at tvinge dem til Trældom. Disse vare ligefrem Tyranniets førte Skridt.³⁰⁷

I tillegg til disse allerede nevnte historiske verk, er det også verdt å legge merke til at det finnes en del historisk litteratur hos Diurendahl der det er kvinnelige personligheter som står i fokus. C. Meiners *Qvindekiønnets Historie*, og *De Danske og Norske Dronningers Levnets Beskrivelse* er eksempler på dette.³⁰⁸ Sistnevnte verk er en liten bok på 160 sider som inneholder en samling minibiografier av alle de danske og norske dronningene frem til 1700-tallet. Noen blir beskrevet veldig kort over noen få linjer, mens andre trenger flere sider. Resultatet kan ligne på et lite kronologisk oppslagsverk som inneholder standard informasjon om alle dronningene, hvem de var datter av, hvem de giftet seg med og hvilke barn de fikk. Noen steder blir også andre historier inkludert der det fortelles om store bragder eller tragiske ulykker. Verket er ikke bare en liste med dronninger, men gir oss også et innblikk i både norsk og dansk historie. Som kilde for disse levnetsbeskrivelsene har forfatteren blant annet brukt Snorres *Norske Kongers Krønike*, og i motsetning til andre historieverk er ikke levnetsbeskrivelsene bare en idealisering av dronningene. Både positive og negative sider hos dronningene kommer frem. For å beskrive Dronning Gunnhild som var gift med Erik Blodøks bruker han både ord som f.eks. *prydelig, prægtig og dybsindig*, men også *falsk, ondsindig og utrofast*.³⁰⁹ Forfatteren legger altså ikke skjul på noe.

³⁰⁶ Marmontel, *Ynkaerne*, s. III-IV

³⁰⁷ Marmontel, *Ynkaerne*, s. IV

³⁰⁸ C. Meiner, «Qvindekiønnets Historie,» i *Bibliothek for det smukke Kiøn*, bind 5, (Kjøbenhavn, 1784-1790); Hans Paus, *De Danske og Norske Dronningers Levnets-Beskrivelse, af den Danske og Norske Historie Summarisk uddragen og samlet Af Hans Paus*, (Kjøbenhavn: Lynow, 1751)

³⁰⁹ Paus, *De Danske og Norske Dronninger*, s. 50

Kan disse biografiske verkene om kvinner være et tegn på at biblioteket også henvendte seg i til nettopp kvinner? Er det først og fremst kvinner som vil lese disse bøkene? Dette vil jeg se nærmere på senere i oppgaven, men vi kan fastslå at forfatteren av *De Danske og Norske Dronningers Levnets-Beskrivelse* ønsket å vise at det ikke bare er konger og menn det var verdt å skrive om. Danmark og Norge kunne nemlig «bryste sig af Store og Ypperlige Dronninger, der have stedse viist mod Landets Børn et ømt Moderligt Hierte, men mod Landets Fiender i Krigs Tider et tappert Helte-Hierte. Hvorfor Deres Høystberømmelige Amindelse med største Billighed fortjener at foræviges [...]»³¹⁰

Opplysning og moral

Det kan være vanskelig å si med sikkerhet at historiebøkene Diurendahl leide ut henvendte seg spesifikt til kvinner, men blant opplysningslitteraturen ser vi dette tydeligere. Mengden opplysningslitteratur var begrenset, men det vi faktisk finner er i stor grad rettet mot kvinnelige lesere. Først og fremst gjelder dette de ulike husholdnings- og kokebøker, og vi finner interessante titler som *Nye og fuldstændig Huusholdningsbog, Underviisning for unge Fruentimmer, eller nye Koge-, Bage- og Syltebog, samt Farve- og Kunstbog, og Raadgiverinde for Fruentimmer*.³¹¹ Førstnevnte bok henvender seg til «driftige Huusmødre.»³¹² Denne kokeboken gir ikke bare en rekke matoppskrifter, men har også egne forklaringer til hvordan man skal koke eller steke ulike råvarer, eller andre fremgangsmåter på kjøkkenet. Forfatteren hadde savnet en slik anvisning for husmoren for det som kreves av henne, og det er nettopp dette som var hensikten med boken. I følge forfatteren var det bred enighet om at husmorens plikt var «å besørge god Spise og Drik til Husholdningen, at sørge for gode Materialier dertil og god Tillavning», og det trengs derfor en husholdningsbok som kan veilede husmoren på dette området.³¹³

Sistnevnte verk har den fulle tittelen *Den erfarne Raadgiverinde for Huuslige Fruentimmer eller Anviisning til vigtige Kundskaber og Fordele i Huusholdningen, for saavel efter Skiønsomhed at vælge og anskaffe sig de til Kiøkken, Dragt og andre Livets*

³¹⁰ Paus, *De Danske og Norske Dronninger*, s. VIII

³¹¹ Francis Collingwood, *Nye og fulstændig Huusholdningsbog eller grundig Anvisning til Huusholdningskunsten i Almindelighed*, (Kjøbenhavn: Soldin, 1796); *Underviisning for unge Fruentimmer, som selv ville besørge deres Huusholdning, og have Opsigt med Kjøkken, Kjelder og Spisekammer, af egen Erfaring meddeelt af en Huusmoder*, (Kjøbenhavn, 1795-99); Anna Margaretha B*de, *Den erfarne Raadgiverinde for huuslige Fruentimmer eller Anviisning til vigtige Kundskaber og Fordele i Huusholdningen, for saavel efter Skiønsomhed at vælge og anskaffe sig de til Kiøkken, Dragt og andre Bequemmeligheder hørende Ting som at bevare og forædle de dertil brugbare Produkter*, (Kjøbenhavn: Soldin, 1796)

³¹² Collingwood, *Nye og fuldstændig Huusholdningsbog*, tittelbladet

³¹³ Collingwood, *Nye og fuldstændig Huusholdningsbog*, s. I

*Bequemmeligheder hørende Ting. som at bevare og forædle de dertil brugbare Produkter.*³¹⁴

Tittelen i seg selv sier det meste om hva denne boken handler om og den trenger egentlig ikke så mye forklaring. Boken tar for seg alt fra informasjon om råvarer, tips om innkjøp, hvordan styre en husholdning og andre praktiske og medisinske råd. Noen råd er mer fornuftige enn andre, men det finnes i hvert fall en behandling for det meste. Mot ansiktsrynker anbefales det f.eks. at «Man skiær saa tynde Skiver som mueligt af en Kalvekiølle, lægger dem hver Aften paa Ansigtet, gjør en Maske af Lærred med Bendler i og binder den over Ansigtet. Hver Morgen toes Ansigtet af med Melk, saa faaer man saa fin Hud som kan have havt i sine yngre Aar, og alle Rynker gaae bort.»³¹⁵

Nyttige råd finner vi også i en rekke andre verk som tar for seg medisin og legehjelp mer spesifikt. I katalogen finner vi flere bøker som fanger interessen med sine spesielle titler, f.eks. *En let og fattelig Lægemethode for dem af begge Kiøn, der hemmelig lide af Fødselslemmernes og Nervernes Svækkelse, samt de sørgelige Følger, der have sin Oprindelse af Onanie og andre Aarsager.*³¹⁶ Jeg ble overrasket over at det er en slik åpenhet rundt dette temaet, men slike bøker var vanlig i følge Bodil Stenseth, som har undersøkt denne sjangeren. Hun fant en rekke håndbøker om seksualopplysning ved det kongelige Bibliotek i København fra 1790-årene, og disse var særlig egnet som «brudegaver».³¹⁷ I tillegg finner vi bøker om hypokondri og nervesykdommer, *Todes Sundheds-Cathechismus og Beskrivelse om den veneriske Syge.*³¹⁸ I sistnevnte verk tar forfatteren for seg kjønns sykdommen gonore, og han forklarer symptomer, sykdomsforløp, behandling og forebyggelse. Forfatteren skriver at man skal ikke bebreide den syke. Smitte skjer ikke bare ved «Udskeielser», men barn kan bli smittet av ammen sin, ektefellen kan være smittet eller våte kyss fra en «Leflerske»³¹⁹ kan være årsaken.³²⁰ «Det er i Sandhed en stor Ulykke for det menneskelige Kiøn, at en saa ædel, og i Skabningens Plan saa nødvendig Lidenskab, som

³¹⁴ B*de, *Den erfarne Raadgiverinde*

³¹⁵ B*de, *Den erfarne Raadgiverinde*, s. 21

³¹⁶ *En let og fattelig Lægemethode for dem af begge Kiøn, der hemmelig lide af Fødselslemmernes og Nervernes Svækkelse, samt de sørgelige Følger, der have sin Oprindelse af Onanie og andre Aarsager.* (København, 1793)

³¹⁷ Stenseth, *Ekteseng og bordell*, s. 10

³¹⁸ Johann Kaspar Stunzer, *Over Forholdet i Hypokondrie og Nervesygdomme for Uerfarne i Lægevidenskaben*, (København: Liunge, 1793); Johan Clemens Tode, *Forsøg til en Sundheds-Catechismus, efter det Tydske, af B.C. Faust, heelt igiennem omarbejdet og mangfoldigt forøget af Johan Clemens Tode*, (København: Nitschke, 1794); *Kort og fuldstændig Beskrivelse af den veneriske Syge og dens Følger, tilligemed en Anvisning og Midler til sikker Forebyggelse og Kuur uden en Læges Hielp. Af Forfatteren til den tydske Sundheds Tidende. Oversat af det Tydske*, (København: Liunge, 1796)

³¹⁹ En «Leflerske» er en forførende eller flørtende person.

³²⁰ *Den veneriske syge*, s. 4

Kiærlighed er, af den største Deel af Mennesker saa meget misbruges,» skriver forfatteren.³²¹ Det er altså ikke forholdet mellom kvinne og mann han kritiserer, men de uforsiktige menneskene med utsvevende og usedelige liv.

Hos Diurendahl er det også bøker som har moral og oppførsel som hovedtema. Om disse kan kategoriseres som opplysningslitteratur, eller om de bør stå i en egen sjanger kan diskuteres. Jeg har valgt å kalle bøkene opplysningslitteratur på grunnlag av bøkens mål og hensikt som er å gi råd, forklare og veilede i oppførsel og moral. De fleste av disse er beregnet på den kvinnelige lesergruppen, f.eks. *Lommebog for Fruentimmer*, men vi finner også *Lommebog for Bønder* og *Lommebog for Selskabelighed*.³²² *Lommebog for Fruentimmer* inneholder ulike tekster og artikler som tar for seg temaer som skal appellere til kvinner, særlig med tanke på hva som forventes av henne som kvinne, hustru og mor. Både husholdning og ekteskap blir diskutert, men også hva slags lesning som er passende for en kvinne blir tatt opp. I kapittelet «Om Qvindekjønnets Kald» blir forskjellene mellom kvinne og mann drøftet. Kvinnen skal sørge for å holde sin kropp og sjel sunn og sterk, men ikke på samme måte som mannen. Dersom kvinnen deltar i mannlige aktiviteter som ridning eller skøytegang kan det gjøre henne «udyktig til sin naturlige bestemmelse».³²³ Forfatteren går så langt som å si at «En Kone med stærke Knokler, Nerver og Muskler» ikke vil være skikket til å få barn.³²⁴ Videre skiller kvinnen seg fra mannen ved at de har «en ikke saa dyb, men, som det synes, langt mere levende Forstand end Mændene; det komme saa deraf at dette var dens vise Hensigt, eller at de mange erhverede Kundskaber, som Mændene behøve, give deres Aand mere Stivhed.»³²⁵ I våre dager vil vi kanskje kalle dette kvinnediskriminerende, men det handlet i stor grad kun om å tydeliggjøre kvinnens og mannens særegne roller. De var ikke like og skulle derfor heller ikke oppføre seg slik.

Et lignende innhold finner vi i boken *Om den Delicatesse, som anstaaer det smukke Kiøn*.³²⁶ Forleggeren skriver i fortalen at hensikten med verket er «at forhøie det smukke Kiøns Ynde

³²¹ *Den veneriske syge*, s. 11

³²² Jens Kragh Høst, *Lommebog for Fruentimmer. En nytaarsgave*, (Kiøbenhavn: Liunge, 1796); Pors Munk, *Lommebog for Bønder, hvori findes paalidelig Veiledning til de almindeligste Grundregler i Henseende: Veirligets Indflydelse i Agerdyrkingen, Agerdyrkingen i sig selv, Mergelens Brug, Bester, Fæe og Faars Rygte og Behandling m.m., Pile-plantingen, korte o gnyttige Regner for Bondestanden*, (Aalborg, 1792); Jens Smidth, *Lommebog for Historie og Selskabelighed*, (Kiøbenhavn, 1796)

³²³ Høst, *Lommebog for Fruentimmer*, s. 81-82

³²⁴ Høst, *Lommebog for fruentimmer*, s. 82

³²⁵ Høst, *Lommebog for fruentimmer*, s. 84

³²⁶ Dorothea Margaretha Liebeskind, *Om den Delicatesse, som anstaaer det smukke Kiøn; tilligemed nogle Grundsætninger til at befordre unge Jomfruers Lyksalighed i og uden for Ægtestanden. En Nytaars-gave for Damer*, (Kiøbenhavn: Liunge, 1795)

og Værd», og at lesningen skal være både behagelig og nyttig.³²⁷ Dyd og uskyld er to begreper som virkelig står i fokus i denne boken, og forfatteren legger vekt på forskjellen mellom mann og kvinne slik også forrige verk gjorde. Kvinnen skal ikke ha en mannlig, akademisk og rå tone, og hun skal ikke være for frilynt i sitt møte med menn.³²⁸ Forfatteren, Dorothea Margareta Liebeskind, oppfordrer til lesning av nyttige fag som er av interesse og fritidsaktiviteter som kvinnen har talent for, men hun er motstander av seksualopplysning: «Man troer at et Fruentimmer, som er bleven bekiendt med slige Ting, og ikke dølger at hun er underrettet derom, skal lettere undgaae Farer, end den hvis frygtsomme Rødme indskyder den driftige Forfører Haab om at vinde Seier over hendes Uerfarenhed.»³²⁹ Hun mener altså at seksualopplysning er til mer skade enn nytte. Det er uskyldighet og sømmelighet hun idealiserer, og boken inneholder råd om hvordan man skal te seg, hva man skal lese og hva som skremmer bort en fremtidig ektemann.

En annen bok i denne sjangeren som tar for seg et annet tema er *Tanker over Moden og dens Følger*.³³⁰ Dette er en kort bok på 48 sider som fungerer som en kommentar til tidens moter og utvikling, og ikke minst samfunnets fokus på utseende og velstand. På samme måte som de andre moraliserende og veiledende bøkene, ønsker forfatteren å sette fokus på skikker og oppførsel. I teksten argumenterer han mot slavisk å følge moten for enhver pris. Han mener at den danske mann ikke lenger ligner seg selv, men kler seg i en fremmed drakt.³³¹ Folk bør være stolte av å være danske og ikke trenge å bruke overdådige klær importert fra utlandet, skriver han. Folk ønsker å fremstå som velstående og fornemme, men er det virkelig nødvendig? spør han. «Vi[...] har satt os i Hovedet, at sligt Duketøi er os uundværligt, og derpaa giver vore reede Penge bort til Fremmede for deres Snurrepiberier, Silketøi og Strømper, Uhrer, Snustobaksdaaser og tsinde andre Ting, som vi dog gjerne kunde være foruden.»³³² Hensikten med boken er å advare mot å sløse bort penger på slikt fordi det kan få alvorlige følger. Han kommer med ulike eksempler på folk som har fått lide pga. denne forfengeligheten. Ungdom som setter seg i gjeld, piker som forblir ugifte fordi ingen mann er bra nok, og tidligere velstående menn som står i fare for å havne på tukthuset. Forfatteren retter altså kritikk mot tidens materialisme, og mener at folk er mer opptatt av utseende og fornøyer enn av nyttige ting.

³²⁷ Liebeskind, *Om den Delicatesse*, s. II

³²⁸ Liebeskind, *Om den Delicatesse*, s. 12

³²⁹ Liebeskind, *Om den Delicatesse*, s. 6

³³⁰ C.D. Hedegaard, *Tanker over Moden og dens Følger*, (Odense: Iversen, 1777).

³³¹ Hedegaard, *Tanker over Moden og dens Følger*, s. 4

³³² Hedegaard, *Tanker over Moden og dens Følger*, s. 14

Religiøs litteratur

Mye av denne moralen finner vi også igjen i religiøs litteratur. I Diurendahls katalog er det ikke en stor mengde av religiøse, åndelige eller teologiske bøker, men vi finner allikevel noen katekismer, en andaktsbok og noe oppbyggelsesskrifter. Et eksempel på en bok i denne sjangeren er Walpurgers *Betragtninger* med den fulle tittelen *Andæktige og Christelige Betragtninger over de vigtigste Under og Sandheder i Naturens og Naadens Rige Til Deres Glorverdige Stifters Herliggjørelse, Til Vantorens Beskæmmelse, Til almindelig Opbyggelse*.³³³ Boken er delt opp i ulike temaer som forfatteren forklarer, for eksempel om *sjelen, lyset* eller *Jorden*. I margen står det skrevet stikkord og setninger som oppsummerer det viktigste i teksten, og verket kan derfor minne litt om en lærebok. Innholdet er ikke bare religiøst, men også vitenskapelig opplysende. Walpurger forteller blant annet om Jordens fysikk og informerer at omkretsen er 5000 tyske mil, men samtidig skriver han at «ved Syndefloden er Jordens Overflade meget forandret».³³⁴ Religion og vitenskap utelukker altså ikke hverandre, men tar for seg ulike deler av opplysningen.

Andre sjangre

Det finnes også andre sjangre som er representert hos Diurendahl, men som er i mer ubetydelige mengder eller er vanskelige å kategorisere. Vi finner noen bøker som henvender seg til barn og ungdom, f.eks. *Det unge Menneske, eller 30 Historier for Ungdommen*, og vi finner noen sangsamlinger.³³⁵ I tillegg er det noe politiske og juridiske skrifter som er veldig saklige og formelle, og vi finner ulike titler med «Procedure og domme». Disse er, etter min oppfatning, ikke ment for underholdning, men mer for spesielt interesserte og til opplysning i slike fag. I likhet med Deichmanske bibliotek finner vi en interesse for kunst og rariteter også hos Diurendahl med titler som *Borebyes Raritet- og Kunst-Kammer*³³⁶.

Av aviser og tidsskrifter finner vi en del titler, men av hensyn til tid og plass velger jeg ikke å gå så dypt inn på denne sjangeren. Det ville vært veldig interessant å se nærmere på dem, men innholdet i disse skriftene kan være nok arbeid til en hel oppgave i seg selv. Jeg ønsker allikevel å nevne noen av titlene slik at de kan gi et innblikk i hva slags lesning dette dreier seg om. Vi finner f.eks. kjente tidsskrifter som *Minerva* og *Den danske Spectator* i katalogen,

³³³ Johann Gottlieb Walpurger, *Andæktige og Christelige Betragtninger over de vigtigste Under og Sandheder i Naturens og Naadens Rige Til Deres Glorverdige Stifters Herliggjørelse, Til Vantorens Beskæmmelse, Til almindelig Opbyggelse*, oversatt av Ole Berg (Christiania: Schwach, 1770)

³³⁴ Walpurger, *Andæktige og Christelige Betragtninger*, 144-145; 151

³³⁵ Det har ikke lyktes meg å finne eksemplarer av *Det unge Menneske*.

³³⁶ Det har ikke lyktes meg å finne eksemplarer av *Borebyes Raritet- og Kunst-Kammer*.

i tillegg til titler som *Huusmoderen* og *Maanedskrift for Damer*, hvor de sistnevnte tydelig er beregnet på kvinner. Dette kan støtte påstanden om at Diurendahls leiebibliotek hadde en rekke kvinnelige lånere.

Oppsummering

I Diurendahls leiebibliotek finner vi mye underholdning og lettere litteratur. Det er både folkebøker, fortellinger, eventyr og romaner med fokus på spenning, humor og romantikk, noe som kan være et tegn på en trend vi vil se mer av utover 1800-tallet. Av opplysningslitteratur er det ikke veldig mye, men vi finner noen bøker om medisin, husholdning og moral. Mye av denne litteraturen var særlig rettet mot kvinnelige lesere. Hvis man også regner historiske verk som opplysende blir gruppen noe større, men som vi har sett kunne den historiske litteraturen like gjerne være til underholdning som til opplysning. I historiebøkene ser vi også interessen for fremmede og eksotiske strøk, noe som i tillegg kommer til uttrykk i reiselitteraturen og eventyrene. Sex var et omdiskutert tema også på 1700-tallet. Hos noen forfattere advares det mot farene og det oppfordres til dydighet, mens det hos andre blir opplyst om eller det blir beskrevet i eventyrene.

Til tross for noen gamle klassikere og en del eldre folkebøker var mye av litteraturen av nyere dato, dvs. fra de siste tiårene av det 18. århundre, noe som igjen gjenspeiler kravet om aktualitet i leiebiblioteket. Det er mye som kan tyde på at også kvinner benyttet seg av biblioteket. Mengden av litteratur i katalogen som henvender seg til kvinner er stor, og det gjelder en rekke ulike sjangre. Temamessig er det noen emner som går igjen, uansett om det er snakk om opplysningslitteratur, romaner eller historiske verk. Dyd og moral er gjennomgående tema i store deler av litteraturen jeg har undersøkt uavhengig av sjanger. Det kan virke som mange har det samme budskapet, men uttrykker seg gjennom ulike sjangre. Selv om mye av litteraturen er til underholdning og fornøyelse, kan de også være til nytte og lærdom. Underholdning-eller-nytte-spørsmålet blir derfor unødvendig. Hva disse funnene betyr og hva de kan fortelle om lesningen på 1700-tallet vil jeg diskutere senere i oppgaven.

5 – Lesning i Christiania

I forrige kapittel så jeg nærmere på to ulike bibliotek som ble opprettet på slutten av 1700-tallet i Christiania. Deichmanske bibliotek og Diurendahls leiebibliotek var ulike på mange måter, særlig med tanke på oppbygging og formål, men vi finner også en rekke fellestrekk. Selv om det er snakk om to vidt forskjellige typer bibliotek; et gratis lånebibliotek og et kommersielt leiebibliotek, finner vi trekk ved utlånet som kan tyde på at bibliotekene ikke var så ulike som først antatt. I dette kapittelet skal jeg derfor se nærmere på, drøfte og sammenligne funnene fra kapittel tre og fire. Hva kan vi si om Christianias befolknings lesning og interesser ut i fra utlånet ved disse to bibliotekene? Viser f.eks. ulikhetene i struktur, reglement og formål seg igjen i lesningen? Først vil jeg ta for meg generelle likheter og forskjeller mellom bibliotekene med tanke på tilgjengelighet og tilbud. Deretter vil jeg gå inn på ulike emner og interessefelt som kommer frem i bøkene som lånes.

Bibliotekene

Begge bibliotekene var åpne for allmenheten, men på hver sin måte satte de allikevel begrensninger for utlånet. Siden Diurendahl drev et bibliotek som måtte være inntektsgivende og lønnsomt var han naturligvis avhengig av å ta betalt for utlånene, i motsetning til hos Deichmanske der utlånet var gratis. Diurendahl hadde allikevel en fordel ved å ha lengre åpningstider, noe som kunne appellere til et bredere lag av befolkningen. For å tiltrekke seg lånere måtte han ha åpent når lånerne faktisk hadde mulighet til å komme. Selv om utlånet hos Deichmanske skulle være gratis og for alle, krevdes det allikevel en sikkerhet av lånerne, og det var derfor lånerne måtte være pålitelige og betalingsdyktige borgere. Vi vet at lånerne hos Deichmanske gjerne var høyt utdannede menn, både embetsmenn, noen studenter og kjøpmannsfamilier. Hos Diurendahl har jeg ikke funnet noe utlånsregister å sammenligne med, men med utgangspunkt i de økonomiske begrensningene vil jeg påstå lånergruppen heller ikke her bestod av mange lesere fra de laveste lagene av befolkningen. Allikevel finner vi et utvalg bøker hos Diurendahl som henvender seg mer til bredere lag enn det vi finner ved Deichmanske, f.eks. *Lommebog for bønder*. Selv om de økonomiske begrensningene påvirket og utelukket enkelte lånere, kan det virke som om den sosiale terskelen var lavere her enn hos Deichmanske. I tillegg mener jeg at mange av bøkene som var til utlån hos Diurendahl hadde en klar appell til kvinnelige lesere, noe som kanskje kan tyde på at leiebiblioteket også hadde

kvinnelige lånere, mens dette ikke er like tydelig hos Deichmanske. Dette aspektet ved utlånet vil jeg også komme tilbake til senere i kapitlet.

Bøkene

Deichmans opprinnelige mål med testamenteringen av boksamlingen var for å gjøre bøkene tilgjengelige for folk, men sjangerfordelingen i bøkene han hadde samlet og det konkrete utlånet fikk ulik karakter. Mens utlånet ved biblioteket var preget av historisk litteratur og noe skjønnlitteratur, inneholdt opprinnelige samlingen mye teologisk og opplysende litteratur. Den faktiske bruken av biblioteket skiller seg derfor fra det Deichmans egentlige formålet. Innholdet hos Diurendahl kan kategoriseres som lett og underholdende, og med innslag av opplysende og praktiske verk som vi ikke finner i det populære utlånet ved Deichmanske bibliotek. Men i likhet med Deichmanske finner vi en del historisk litteratur hos Diurendahl, og underholdningsaspektet er helt klart til stede ved begge bibliotekene. Det vi derimot ikke finner noe særlig av hos noen av dem er religiøs litteratur. Årsakene til dette kan være mange, noe jeg vil komme nærmere inn på i neste kapittel.

Bokens alder og aktualitet var også en viktig faktor når vi ser på bibliotekenes utlån. Hos Diurendahl finner vi nesten bare bøker som er utgitt i siste halvdel av 1700-tallet, med mesteparten fra 1770-, 80- og 90-årene. Her ser vi tydelig at det er et krav om aktualitet, og Diurendahl har nok tilpasset seg etter kundenes preferanser etter mye erfaring med bokhandel. Det vi finner av opprinnelig eldre litteratur var enten folkebøker (som ble oversatt og utgitt på nytt på 1700-tallet, men som egentlig er fra middelalderen), eller romaner og andre verk som vi i dag ser på som tidløse klassikere, som f.eks. *Don Quixote* eller *Tusende og en Nat*. Hos Deichmanske var litteraturen noe eldre, men det kan ha å gjøre med at Deichman døde i 1785, og siden store deler av biblioteket var basert på hans bøker, var bøkene i utlånet naturligvis fra før denne tiden. Blant de mest populære bøkene i utlånet ved Deichmanske var de fleste av utgavene fra midten av århundret, men det fantes også utgaver fra tidligere på 1700-tallet. Mens Diurendahl hadde flest bøker utgitt etter 1770, var de fleste populære bøkene hos Deichmanske fra tiden før 1770.

Både på topplisten hos Deichmanske og i katalogen til Diurendahl finner vi bøker av både norske, danske og utenlandske forfattere. Vi finner allikevel ingen bøker som var skrevet på noe annet språk enn dansk, selv om vi vet at det i Deichmans private boksamling fantes en rekke verk på f.eks. tysk og fransk. Ved å tilby bøker på dansk, enten originale eller oversatte, ble bibliotekene mer tilgjengelig for en mye bredere lesergruppe. Diurendahl tilbød bøker på

dansk, og hos Deichmanske var det de danskspråklige bøkene som i første omgang ble lånt ut, og dette viser at lånerne i Christiania var interessert i å lese bøker på dansk. Jeg mener at vi med større sikkerhet kan påstå at bøkene som ble lånt ut faktisk ble lest, i motsetning til bøker man hadde stående hjemme og som det er mer usikkerhet knyttet til. Bibliotekene gjorde at ønsket litteratur ble mer tilgjengelig, og man kunne også finne bøker å lese på et forståelig språk. Bøkene kunne, som jeg fant i kapittel tre og fire, tjene som tidsfordriv i den forstand at lesning ble en mer populær og akseptert fritidssyssele, og leserne både etterspurte og krevde bøker til fordypning. Bøkene var ikke bare er til studier eller yrkessammenheng, og bibliotekene henvendte seg på denne måten ikke bare til embetsmenn, geistlige, vitenskapsmenn eller andre lærde menn, men også til vanlige folk. Jeg vil derfor påstå at dette kan være en årsak til at vi finner så mye litteratur av underholdende karakter i utlånene, og mindre vitenskapelig, teologisk eller opplysende bøker.

Når det gjelder leservennlighet var det ikke bare språket som er avgjørende, men også hvorvidt teksten var tung eller lettleselig. I kapittelet om Diurendahls leiebibliotek kom jeg frem til at bøkene her stort sett var lettfattelige og enkle å lese, og enkelte verk ble også sett på som lavverdig litteratur på grunn av sin form og innhold, som f.eks. folkebøkene. Noen av disse bøkene hadde dessuten gjerne en muntlig tone, og passet derfor til høytlesning. Bøkene hos Deichmanske vil jeg påstå hadde en annen karakter, uten at det var snakk om veldig tung litteratur her heller. I Deichmanskes mest populære utlån finner vi ikke de lette folkebøkene eller de korte morsomme fortellingene, men litteraturen hadde heller mer sofistikerte trekk og var preget av å være samlet av høytstående menn som Carl Deichman. Dette betyr ikke at bøkene hos Deichmanske var tunge og avanserte, men de var mer preget av å skulle være riktige og stemme overens med den *gode smaken* enn litteraturen hos Diurendahl, der enkelte av verkene kunne karakteriseres som laverestående. Vi finner også noen av de samme verkene i de to bibliotekene, og når det gjelder populære emner var det mange likheter. Hvilke temaer og hva slags litteratur som interesserte leserne ved de to bibliotekene skal jeg drøfte i de følgende avsnittene.

Underholdning, tidsfordriv og forlystelse

En av tingene jeg har sett etter hos bibliotekene er om bøkene var til underholdning eller opplysning. Med underholdning mener jeg da ikke nødvendigvis at litteraturen var morende eller komisk, og det er ikke synonymt med humor, selv om det også kan inkludere innslag av dette. I stedet vil jeg forbinde underholdende litteratur som tidsfordriv og lystbetont lesning, og kan på mange måter ligne på det vi i dag kaller skjønnlitteratur eller populærlitteratur. Det

er altså bøker som ikke er faglige, vitenskapelige eller opplysende, men jeg vil allikevel plassere mange historiske verk i denne kategorien fordi de gjerne hadde et underholdende preg og skjønnlitterære trekk. Betegnelsen skjønnlitteratur ble ikke brukt på 1700-tallet, men vi finner eksempler på skjønne bøker eller den skjønne litteraturen. Men denne bruken av begrepet inkluderte ikke litteratur som ble sett på som laverestående eller udannet, og som ikke var tegn på god smak. Idéhistoriker Ellen Krefting forklarer hvordan skjønnlitteraturen dermed ikke kunne omfatte f.eks. romanen «som i beste fall tjente som ren underholdning».³³⁷ Jeg vil av den grunn bruke begrepet underholdende litteratur, og skal i neste avsnitt se i hvilken grad vi finner dette ved de to bibliotekene. Selv om, som Ringdal påpeker, disse bøkene kanskje ikke regnes som underholdning i dag, må det ha vært en annen sak på 1700-tallet. For oss kan flere av disse bøkene føles enten tunge eller kjedelige etter dagens standarder, «Men bibliotekets lånere i 1790-årene må åpenbart ha betraktet disse bøkene som lettfattelig, spennende lesning»,³³⁸ skriver Ringdal. Bøker som vi i dag ser på som tung litteratur, kunne for 1700-tallsleseren representere noe mer lettlest, underholdende og lystbetont enn andre samtidige bøker.

Humor og satire

Hos Deichmanske fant vi en del titler av Ludvig Holberg, blant annet komediene hans. Dette er verk med mye humor og som skaper latter. Selv om det blir formidlet et moralsk budskap, er det allikevel morsomme karakterer og merkelige situasjoner som får leseren til å trekke på smilebåndet. Humoren i de underholdende verkene hos Deichmanske baserer seg ofte på å gjøre narr av eller å satirisere mennesker og samfunn. Selv om det er morende, ligger det gjerne noe mer bak. For noen lesere fungerte nok verkene enkelt og greit som tidsfordriv og atspredelse, men for dannede christianiaborgere var det muligheter for å hente mer ut av tekstene. Satire finner vi ikke bare i de rene komediene, men også i romaner og reiselitteratur. I *Yorricks følsomme Reise giennem Frankerig og Italien* er både romantikk og følelser i fokus, men det er en latterliggjøring av reiseskildringer og sentimentalitet som var populært i litteraturen på denne tiden. Om alle fikk med seg den ironiske tonen i verket er vanskelig å si og noen leserne tok kanskje verket for å være en ren underholdende fortelling. Når det gjelder rene romaner finner vi kun én på topplisten hos Deichmanske, men til gjengjeld er dette den mest populære boka i hele utlånet. *Don Quixote* er et verk som også er preget av mye humor,

³³⁷ Ellen Krefting, *Vestens idéhistorie. Bind 3: Modernitetens fødsel 1600-1800*, (Krisitansand: Cappelen Damm, 2012), s. 205

³³⁸ Nils Johan Ringdal, *By, bok og borger: Deichmanske bibliotek gjennom 200 år*, (Oslo: Aschehoug, 1985), s. 34

ironi og satire, der vi ler av karakterene og deres dumheter. Satiren finner vi også hos Diurendahl som fører noen av de samme verkene som Deichmanske, bl.a. *Comoedier* og *Don Quixote*, men vi finner også parodier og komiske romaner, som f.eks. *Philip Andrews*. Også den pikareske romanen med sine humoristiske og satiriske trekk finner vi eksempler av hos Diurendahl. Satiren er altså er trekk vi finner i litteraturen ved begge bibliotekene.

Det var ikke bare satiriske bøker som var underholdende hos Diurendahl. Litteraturen her kan karakteriseres som lett underholdningslitteratur, mener flere historikere, noe jeg også fant i min undersøkelse. Diurendahl tilbød en langt større andel populærlitteratur og folkelig litteratur enn Deichmanske, i den betydning av lettlest og lettforståelig litteratur som kun er til underholdning. Vi finner flere bøker til tidsfordriv som inneholder tekstsamlinger av korte og morsomme fortellinger. De kan ligne litt på dagens vitser, og ville helt klart vært til fornøyelse i kjedsomme stunder. I tillegg hadde de gjerne et poeng eller en moral, men det er den skarpe humoren og de vittige karakterene man legger merke til og setter pris på. Disse bøkene var uten tvil først og fremst for underholdningens og adspredelsens skyld. Jeg mener dette viser at leserne ikke bare var opptatt av opplysning, nytte og moral, men at de også ønsket å bli underholdt. Som det ble poengtert i selve verkene var ikke denne litteraturen for hvem som helst. Ikke alle forsto humoren og kunne dermed ta ting for bokstavelig eller fordype seg for mye. Det kan virke som utgiverne var redde for at folk skulle bruk for mye tid på denne litteraturen som ikke hadde noen praktisk nytte eller hensikt, og som man ikke lærte noe av. Allikevel var sjangeren helt klart populær, og det kan tyde på at folk ønsket å lese litteratur for underholdningens skyld, og ikke bare for fornuften.

Den satiriske humoren og de morsomme fortellingene ble allikevel ikke satt pris på av alle, og det var flere som mente at denne litteraturen ikke hadde særlig høy verdi. Noen var mer opptatt av den *gode smak*, som f.eks. i verket *Forsøg i de skønne og nyttige Videnskaber*. Selskapet som gav ut verket ønsket kun bidrag som fremmet den gode smaken, og skrev at «Nedrige Satirer og uanstændig Skiemt have vi med alle Veltenkende tildømt den visseste Foragt.»³³⁹ Det kan altså tyde på at denne typen humor ikke var allment akseptert som god litteratur. Tekstene som selskapet gav ut og som vi finner på Deichmanskes liste vil jeg karakterisere som mer sofistikerte, og uten gjøn og latterliggjøringer selv om de fremdeles er underholdende. Hos Deichmanske finner vi altså satiriske og morsomme tekster, men også mer sofistikerte tekster laget med tanke på å forbedre smaken. Det kan tyde på at lesergruppen

³³⁹ K. F. Plesner, *Det smagende Selskab: Selskabet til de skønne og nyttige videnskabers forfremmelse: 1759-1959*, (København: Gyldendal, 1959), s. 14

hos Deichmanske var interessert i humor i litteraturen, men de setter samtidig krav til at det skal være litteratur av høy kvalitet og med mening. Satire og ironi er noe de to bibliotekene har til felles når det gjelder humor i litteraturen, men mens listen hos Deichmanske inneholdt klassiske verk av Holberg og Cervantes, i tillegg til «Det smagende Selskabs» tekster, hadde Diurendahl en mye større grad av lettere litteratur med enklere humor og ren underholdning. På denne måten vil jeg si at det som ble lest hos Deichmanske hadde et mer sofistikert preg, mens Diurendahls leiebibliotek også kunne tilby lettere og mer folkelig litteratur.

Spenning og romantikk

Underholdning trenger ikke bare være humor og latter. Spenning var også et viktig trekk i den underholdende litteraturen. Et eksempel på dette er *Hamlet* som var å finne hos Deichmanske. Dette verket av Shakespeare er en tragedie, og det er altså ikke humor som står i fokus, men boken er allikevel underholdende med dramatisk og spennende vendinger.

Hos Deichmanske var 56 prosent av bøkene på topplisten innenfor sjangeren historisk litteratur, og en stor del av disse igjen var levnetsbeskrivelser, dvs. biografiske verk eller personalhistorie. Dette var bøker som inneholdt spennende fortellinger om sjøslag, kriger, heltegjerninger og gode dyder. Det er derfor fullt mulig at lånerne av disse verkene så på dette som interessant og fasinende lesning, og dermed mer underholdende og spennende enn man kanskje ville forvente av historisk litteratur. Som tidligere nevnt kan den historiske litteraturen på mange måter minne om historiske romaner, og ikke historievitenskap i dagens forståelse av sjangeren. Det legges heller ikke skjul på at også deler av historiene er fiksjon med oppdiktete dialoger og fortellinger. I flere av verkene finner vi eksempler på bruk av skjønnlitterære trekk for å gjøre leseropplevelsen enda bedre. I tillegg til helteskikkelser og spenning, ser vi også at følelser og romantikk finner veien til historiebøkene. Hos Diurendahl finner vi boken *Ynkaerne, eller Riget Perus Ødelæggelse*, der forfatteren også har flettet inn en kjærlighetshistorie for å gjøre det mer spennende og leservennlig. Jeg mener derfor at man kan si at den historiske litteraturen i stor grad var underholdningspreget, og at den på denne måten også kunne appellere til en større gruppe lesere. På mange måter lignet de historiske bøkene på romaner og folkebøker, og det kunne være vanskelig å skille de to uten å se nærmere på innholdet. Den historiske litteraturen var et kjennetegn ved begge bibliotekene, og jeg vil derfor påstå at dette er et fellestrekk ved lesningen i Christiania. Samtidig mener jeg at det ikke nødvendigvis er et tegn på historisk interesse, men like godt kan tyde på en interesse for spennende og underholdende litteratur.

Romanen er ikke veldig fremtredende på topplista hos Deichmanske, men den er godt representert hos Diurendahl. Romansjangeren hadde sitt store gjennombrudd på 1700-tallet, og dette ser vi tydelig hos Diurendahl, særlig med tanke på de engelske romanforfatterne som var populære på denne tiden, som Samuel Richardson og Henry Fielding. *Robinson Crusoe* og *Gullivers reiser* er også en del av disse underholdende romanene. Fortellingene er hendelsesrike, inneholder spennende utfordringer og eksotiske møter med fremmede folk og steder. Vi finner også flere brevromaner med romantisk og spennende innhold, noe som ikke er til stede ved Deichmanskes mest populære utlån. Romantikk er altså først og fremst noe vi ser i lesningen ved Diurendahls leiebibliotek. Hos Diurendahl dominerte dessuten folkebøkene med sine fortellinger fulle av spenning og eventyr. De var gjerne korte og lettleste, noe som kunne appellere til en bredere lesergruppe, og var helt klart egnet til tidsfordriv og forlystelse. Romantikk og kjærlighet var heller ikke ukjent i disse bøkene, og det ser vi også i eventyrsamlingene. Følsomhet var en ny tendens i lesningen på 1700-tallet som også viser seg i utlånet i Christiania. Litteraturen, og spesielt romanen, skulle romme skildringer av menneskets indre liv og følelser. Innholdet i bøkene hadde realistiske trekk som leseren kunne identifisere seg med. Brevromanene var en utmerket måte å formidle dette på, og kunne gi innblikk i karakterens tanker og følelser, og dermed også vekke sentimentaliteten hos leseren.³⁴⁰ Disse trekkene var typisk for slutten av århundret, og viser utviklingen mot romantikken på 1800-tallet.

Vi finner altså underholdende bøker både hos Deichmanske og hos Diurendahl, men hvis vi ser bort i fra den historiske litteraturen er det først og fremst hos Diurendahl vi finner bøker med spenning, eventyr og romantikk. Jeg mener dette kan tolkes dit hen at Diurendahl i større grad satset på bøker som skulle fenge og underholde, og jeg vil påstå at dette viser at Diurendahl var med i tiden og visste hva han burde satse på. Utover 1800-tallet kom det stadig mer av denne typen underholdende litteratur, og særlig med tanke på romansjangeren

Den opplyste leseren

Jeg har tidligere vært inne på opplysningstiden som periode og dens idealer. Hva er så opplysningslitteratur? For å forklare dette har jeg, på samme måte som Lis Byberg, valgt å bruke litteraturhistoriker Rolf. N. Nettums fire punkter for hva målsettingen med opplysningsarbeidet i Norge var. Opplysningsarbeidet skulle:

³⁴⁰ Helge Ridderstrøm, *Litteraturhistoriske tekstpraksiser*, (Kristiansand, Høgskoleforlaget, 2008), s. 110-123

1. gi elementærkunnskaper og fagkunnskaper, spesielt innen jordbruket, for å skape bedre materielle kår;
2. bidra til økt sedelighet, og skape gode borgere, motarbeide dorskhet, sløvhet, drukkenskap, betleri osv.;
3. motarbeide overtro, gamle fordommer o.l.;
4. ved å gi en innføring i naturforskningen – utbre ideen om Guds storhet.³⁴¹

Opplysning

Jeg fant svært få opplysningsskrifter på topplisten til Deichmanske. Det eneste rene opplysningsverket på listen var et naturvitenskapelig leksikon. Det jeg fant som kunne være av opplysende karakter ble dermed de historiske bøkene, som selv om de har en rekke skjønnlitterære trekk, tross alt tar for seg reelle historiske skikkelser og begivenheter. Ser man f.eks. på Guldbergs *Verdens Historie* kan man finne informasjon om både historie, steder og mennesker. Men om historiske bøker kan kategoriseres som opplysningslitteratur kan diskuteres. Historieskrivning ble ikke en egen vitenskap før på 1800-tallet selv om mange forfattere strebet etter vitenskapelighet i verkene sine også på 1700-tallet.³⁴² Dersom man ser på Nettums andre punkt kan de historiske verkene allikevel sies å være opplysende i den grad at de kan fungere som moralske forbilder, noe jeg vil komme nærmere inn på senere.

Hos Diurendahl derimot finner vi noen eksempler på typiske 1700-talls opplysningskrifter. Her tilbys det husholdningsbøker og kokebøker beregnet på husmødre, og vi finner praktiske bøker om både medisin, jus og jordbruk. Nettums første punkt passer derfor godt til denne litteraturen som skal være informativ og opplysende. På dette området finner vi altså en av de største forskjellene mellom bibliotekene. Selv om begge bibliotekene er godt representert med historiske bøker, og Deichmanske har ett naturvitenskapelig verk, er det kun Diurendahl som tilbyr opplysningslitteratur av mer praktisk karakter.

Religion og teologi

Når det kommer til bøker med religiøst innhold er bibliotekenes utlån ganske like. Jeg fant svært få religiøse bøker – faktisk ingen på Deichmanskes toppliste. Hos Diurendahl var det også lite med kun noen få katekismer og oppbyggelsesskrifter. Det jeg derimot fant var religiøse trekk eller antydninger til religionens plass i samfunnet i andre sjangre. I Ove Mallings bok om dydige handlinger var religion et av kapitlene og ble sett på som en viktig

³⁴¹ Rolf Nettum, gjengitt i Lis Byberg, «Boken som kunnskapsformidler og salgsobjekt i tidlig nytid,» i *Bibliis. Kvartaltidskrift för bokvänner*, 50, (2011), s. 22

³⁴² Krefting, *Vestens idéhistorie*, s. 179

dyd. Dette ser vi òg i Guldbergs *Verdens Historie* eller Bomares' naturvitenskapelige ordbok, der historie og vitenskap også inkluderte Gud. Syndefloden ble sett på som er en del av historien, og naturen var skapt av Gud. Dette kan knyttes til Nettums fjerde punkt som sier at opplysning kunne skje gjennom å «Utbre ideen om Guds storhet ved å gi innføring i naturforskningen.»³⁴³ I denne perioden økte den vitenskapelige kunnskapen stadig, og fra et historisk ståsted ble den kristne oppfatningen av tid og historie utfordret.³⁴⁴ Allikevel finner vi litteratur der bibelske personer og hendelser er like viktige i historien som andre begivenheter, eller der natur og vitenskap ikke utelukker religion, men tvert imot inkluderer den og setter den i sammenheng med Gud. Leserne som var interessert i vitenskapelige bøker, leste derfor også tekster med religiøst innhold. Opplysning kunne altså bety mer enn praktiske og informative bøker – religiøs opplysning var vel så viktig. Selv om vi ikke finner mye religiøs eller lærd teologisk litteratur, er religion likevel en viktig del av folks liv og dermed også deres lesning.

Dyd og moral

Et gjennomgående trekk i bøkene ved begge bibliotekene var det moralske budskapet og fokuset på dyder, enten det var seksualmoral, oppførsel eller heltmodige handlinger. Uansett sjanger fant jeg, i større eller mindre grad, en moralsk undertone i nesten alle bøkene jeg undersøkte. Som Rolf Nettum nevner kunne opplysning være med å øke sedeligheten og skape gode borgere. Jeg mener derfor, i likhet med Lis Byberg, at f.eks. bøker om kjente menn kunne fungere som forbilder for etikk og oppførsel, og dermed faller inn under dette punktet til Nettum.³⁴⁵ Et eksempel på dette er Holbergs helte- og heltinnehistorier. Krefting forklarer at de historiske personenes liv skulle «tjene som eksempler på allmenne moralske prinsipper» slik at leseren kan lære av dem og følge deres eksempel.³⁴⁶ På denne måten kunne altså mange av bøkene ved begge bibliotekene formidle et moralsk budskap og vise idealer på dydige mennesker og handlinger.

I den historiske litteraturen fungerte de mange levnetsbeskrivelsene over dydige helter og personer til moralsk forbilde for leserne. Hos Deichmanske finner vi til og med en egen bok av Malling dedikert til dette temaet, der en rekke ulike dydige handlinger er samlet. Det moraliseres også tydelig i Holbergs komedier, og til og med i de mest lettlestede og morsomme

³⁴³ Lis Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene. Leseselskapene i Kristiansands stift*. (Høgskolen i Oslo, 1998), s. 147

³⁴⁴ Krefting, *Vestens idéhistorie*, s. 177

³⁴⁵ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 148

³⁴⁶ Krefting, *Vestens idéhistorie*, s. 181

folkebøkene og i de spennende eventyrene ved Diurendahls leiebibliotek er det moralske budskap. I brevromaner som *Pamela* er dyden et viktig tema og midtpunkt for historien, og i fortellingen om Robinson Crusoe må etiske problemer løses. Karakterenes situasjoner, valg og dilemmaer i disse bøkene skal være til lærdom og nytte for leseren, men også i de medisinske håndbøkene finner vi spor av disse tankene. Usedelighet og kjønnssykdommer blir tatt opp, og dyd og uskyld blir fremhevet som viktig. Vi finner altså dyd og moral i alle slags sjangre noe som vitner om hvor viktig dette var for leserne, og hvor gjennomgående dette var i samfunnet. Uansett hva man leste var det lærdom å finne eller moral å følge. Bøker ble en måte å fremheve hvilke sider og hva slags oppførsel som var å foretrekke hos folk. Ved å gi moralske forbilder kunne man forebygge uønskete trekk, som f.eks. dorskhet, sløvhet, drukkenskap og betleri, slik Nettum nevner.³⁴⁷

Patriotiske følelser og eksotiske interesser

Kierlighed til Fædrelandet

Historiker Odd Arvid Storsveen forklarer at begrepet *allmennpatriotisme* på 1700-tallet kunne sies å tilsvare «god borgerånd» og at betydningen ble «brukt som en type æres- eller hederskarakteristikk av alle handlinger og idéer som gavnet allmenninteressen, eller mer presist: gavnet fellesinteressen i det samfunn man var borger av».³⁴⁸ I tillegg bruker han betegnelsen *nasjonal patriotisme* for å beskrive nasjonalånden som har med «naturlige, følelsesmessige eller historiske bånd» til sin egen nasjon.³⁴⁹ Når det gjelder patriotiske trekk i litteraturen vil det være interessant å se i hvilken grad det var snakk om en felles dansk-norsk patriotisme, eller om vi finner tendenser til norskpatriotiske tanker. På grunn av sensuren vil det allikevel være umulig å finne tydelige tendenser til tanker om norsk selvstendig, men man kan i stedet se etter interesse for Norge og det særegne norske i bøkene. Det er først om fremst den historiske litteraturen som er aktuell å se på når det gjelder patriotiske trekk. For det første ser vi om det er ekstra interesse for norsk historie, eller om det er den danske eller dansk-norske historien som ble lånt ut, noe som kan gi antydninger til hvor Christianias befolkning følte tilhørighet.

Det jeg fant, og som gjaldt ved begge bibliotekene, var at det var den dansk-norske historien som dominerte. Med unntak av Snorres kongesagaer og enkelte norsk-danske personer i levnetsbeskrivelsene, finner vi lite om norsk historie. Jeg vil kanskje si overaskende lite. Vi

³⁴⁷ Byberg, *Biskopen, Bøndene og Bøkene*, s. 147

³⁴⁸ Odd Arvid Storsveen, *Norsk patriotisme før 1814*, (Oslo: Norges forskningsråd, 1997), s. 16

³⁴⁹ Storsveen, *Norsk patriotisme før 1814*, s. 17

finner Holbergs *Dannemarks Riges Historie* i samlingene, men ikke *Dannemark og Norges Beskrivelse*, eller *Den berømmelige Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse* som var andre lignende verk av Holberg som tok for seg norske forhold. Jeg vil derfor påstå at Norge og norsk historie ikke var det som interesserte leserne mest, og jeg finner heller ingen tydelige tegn på norsk patriotisme eller tendenser til tanker om norsk selvstendighet i de andre sjangerne. Elisabeth S. Eide kommer med lignende resultater i sin forskning. Hun mener at det var overraskende få bokkataloger som «reflekterer anstrengelsene for å lage en innfødt kultur» i forhold til utviklingen i det norske samfunnet, og hadde forventet å finne flere bøker om norsk historie og kultur.³⁵⁰ I stedet finner vi en rekke verk med dansk historie og om danske personligheter. Hos Diurendahl finner vi f.eks. *Danske statshistorie* og hos Deichmanske finner vi Dyssels reiseskildring fra Danmark. Interessen for Danmark er altså til stede hos leserne i Christiania, noe som også kan bety at lojaliteten lå hos Danmark-Norge. I mange av verkene kommer det frem at patriotisme og troskap til kongen og fedrelandet var en dyd, og det fokuseres på hvordan man kan være en god borger av staten og hvordan patriotiske forfedre har tjent landet. Gjennom historiske skrifter kunne man forsterke den nasjonale patriotismen, og vi ser på denne måten hvordan litteraturen ble brukt som et redskap for å styrke lojaliteten til tronen, og for å fremme patriotiske følelser for nasjonen.

«De andre»

Interessen hos leserne begrenset seg ikke til Danmark-Norge, men strakk seg utover landegrensene til fjerne, eksotiske og fremmede strøk. Disse interessene viste seg ved begge bibliotekene, og det er spesielt i den historiske litteraturen og reiselitteraturen vi ser dette, men til dels også i skjønnlitterære sjangre. 1700-tallet var en periode der verden ble stadig mindre. Nye oppdagelser, erobringer og kartleggingen av stadig nye kroker av verden kjennetegnet tiden, og interesserte mange lesere. Vi ser at folk var nysgjerrige på fremmede mennesker og steder. I møtet med fremmede kulturer ser vi også hvordan det vestlige mennesket så på seg selv som overlegen, og hvordan andre folkeslag ble sett på som usiviliserte og primitive. Krefting skriver at «Europeerne så på eksotiske folkeslag som fremmede og motsatte av dem selv. Samtidig representerte de noe «opprinnelig», og på 1700-tallet ble de stadig oftere identifisert med et primitivt stadium på den utviklingens vei europeerne selv sto i andre enden av».³⁵¹ I erobringshistoriene ser vi eksempler på dette, men også i de oppdiktete historiene, som f.eks. *Robinson Crusoe* der kannibalen Fredag blir

³⁵⁰ Elisabeth S. Eide, «Reading Societies and Lending Libraries in Nineteenth-Century Norway», i *Library & Information History*, 26, 2, (Leeds: Maney Publishing, 2010), s. 134

³⁵¹ Krefting, *Vestens idéhistorie*, s. 161

Robinsons eiendom og underdanige. Synet på «de andre» er som forventet ganske nedlatende i litteraturen jeg har sett på ved hos Deichmanske og Diurendahl, og Henrik Horstbøll skriver at «Fremstillingen af de fremmede folkeslag og deres overhoveder tjente dog først og fremmest til at markere forskel og afstand til de «dannede nationer».»³⁵² Bibliotekene var ganske like på dette punktet, og jeg vil påstå at leserne viste en interesse for det som var nytt og spennende, og ikke minst eksotisk. Samtidig kommer det frem hvordan man brukte denne litteraturen til å posisjonere seg selv og sitt folkeslag.

Lesning for fruentimmer

Når det gjelder kvinnes lesning ved bibliotekene er det vanskelig å si noe helt sikkert, men jeg ønsker allikevel å ta med dette aspektet ved lesningen fordi litteraturens innhold, titler eller sjanger kan gi oss indikasjoner på om dette var bøker som først og fremst ble lest av kvinner. Bull skriver at «kvinnesmaken begynner å trenge seg inn i boksamlingene» på denne tiden, og jeg vil derfor argumentere for at de kvinnelige leserne begynte å gjøre seg gjeldene i denne perioden.³⁵³ På topplisten ved Deichmanske bibliotek fant jeg ingen bøker som henvendte seg direkte til kvinnelige lesere, uten at det trenger å bety at de *ikke* var lesere. Vi finner derimot verk som handler om kvinner, f.eks. Holbergs *Adskillige Heltinder* der viktige historiske kvinner blir satt på kartet. Denne boken er skrevet som en samling historiske biografier på samme måte som heltehistoriene og det er derfor ikke noe spesiell grunn til å hevde at denne kun appellerte til kvinner. Jeg vil allikevel anta at den i hvert fall kan ha bidratt til å trigge leserinteressen hos enkelte kvinnelige lesere.

Litteratur som handler om kvinner og deres historier finner vi også ved Diurendahls leiebibliotek, f.eks. Meiners *Qvindekiønnets Historie*. I tillegg til en rekke skjønnlitterære verk med kvinnenavn i titlene og kvinnelige hovedpersoner. Jeg mener ikke at dette er nok til å påstå at dette var litteratur spesielt for kvinner, men det viser i hvert fall en interesse for kvinner generelt, noe som kan ha lokket kvinnelige lesere til leiebiblioteket. Dessuten førte Diurendahl mye lettlest underholdningslitteratur med romantikk og spenning som kan ha appellert til kvinner. Krefting skriver at lesningens karakter endret seg på 1700-tallet. Bøker ble nå en forbruksvare og man leste i større grad for seg selv og inni seg.³⁵⁴ Det er først og fremst gjerne kvinnen som hadde tid til å lese, og dermed et «behov» for underholdende

³⁵² Henrik Horstbøll, *Menigmænds medie: Det folkelige bogtrykk i Danmark 1500-1840: En kulturhistorisk undersøgelse*, (København: Museum Tusulanums, 1999), s. 508-510

³⁵³ Francis Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun. Studier til norsk aands historie*, (Kristiania: Aschehoug, 1916), s. 28-29

³⁵⁴ Krefting, *Vestens idéhistorie*, s. 238

tidsfordriv.³⁵⁵ De sentimentale romanene kommer for fullt i perioden, og de ble populære blant kvinnelige lesere, og Bull skriver at «Den sentimentale retning i denne tids litteratur er sikkert blitt styrket ved den store utvidelse av lesekreten, da kvinnene kom med.»³⁵⁶

Ved Diurendahls leiebibliotek finner vi også bøker som er direkte rettet mot kvinnelige lesere. Her finner praktiske husholdningsbøker, medisinske bøker og bøker om oppførsel og moral. I tillegg finner vi serier og tidsskrifter som f.eks. *Bibliothek for det smukke Kiøn*. Denne litteraturen er uten tvil beregnet på kvinnelige lesere, og de fleste av verkene ville nok dessuten ha være ganske uinteressante for mannlige lesere. Dette viser at leiebiblioteket i stor grad også henvendte seg til kvinnene, men om de selv lånte bøkene eller om de fikk andre til å gjøre det for seg er umulig å gi noe sikkert svar på. Det jeg tør å påstå er at Diurendahl bevisst satset på kvinnelige lesere, og jeg vil da derfor også hevde at dette var bøker som var ønsket av lånerne.

Oppsummering

Lesningen ved de to bibliotekene hadde mange likhetstrekk, men jeg hadde forventet å finne enda større sammenfall av titler og sjangre enn det jeg gjorde. Av sjangrene var det først og fremst historisk litteratur som var felles for begge bibliotekene. I tillegg finner vi underholdende bøker hos begge to, men av ulik karakter. Romansjangeren og den lette underholdningslitteraturen var best representert hos Diurendahl, mens skuespill og tekster til forbedring av den gode smaken var å finne ved Deichmanske. Opplysningslitteratur var det lite av, sett bort i fra den historiske litteraturen, men Diurendahl hadde noen praktisk opplysende bøker. Vi finner få religiøse verk, men moralske holdninger var gjennomgående i litteraturen hos begge to. Vi ser også at leserne interesserte seg både for Danmark og fjernere strøk gjennom historiebøkene og reiselitteraturen. Begge bibliotekene satte økonomiske begrensninger for lånerne, men Diurendahls leiebibliotek fremstår som den mest tilgjengelige av de to på grunn av lengre åpningstider og nyere og mer lettlest litteratur. Diurendahl henvendte seg til en bredere lesergrupper, i tillegg til at han satset mer tydelig på kvinnelige lesere. Jeg vil derfor påstå at Diurendahls leiebibliotek i større grad enn Deichmanske har trekk som passer et folkebibliotek fordi det er lånernes egne interesser som står i fokus, og ikke den *gode smaken*.

³⁵⁵ Helge Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere. Opplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834*, (København: Dansk bibliografisk kontor, 1960), s. 417

³⁵⁶ Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun*, s. 28-29

I neste kapittel vil jeg ta et skritt videre, og skal sammenligne funnene for bibliotekene i Christiania med andre litterære institusjoner. Er tendensene her typiske for lesningen også andre steder i denne perioden?

6 – Litterære interesser i perspektiv

I forrige kapittel viste jeg at lesningen ved Diurendahls og Deichmanske hadde en rekke likhetstrekk, men også noen grunnleggende forskjeller. Det var mye underholdende skjønnlitteratur og historisk litteratur hos begge, men noe lettere lektyre hos Diurendahl enn ved Deichmanske. Formålet med dette kapittelet blir derfor å sette denne lesningen i sammenheng med andre litterære institusjoner og virksomheter. Jeg ønsker å sammenligne leserinteressene i Christianias biblioteker med andre steder og andre virksomheter fra samme tid for å se om denne lesningen var typisk for perioden, byen eller typen virksomhet. Ved å sammenligne mine funn med tendenser i lesningen som er oppdaget ved hjelp av andre kilder, ønsker jeg å oppnå et større og mer helhetlig bilde over lesningen i Norge, men jeg vil også trekke inn undersøkelser fra Danmark og Sverige. Skilte lesningen ved Deichmanske bibliotek og Diurendahls leiebibliotek seg fra lesningen ved andre litterære institusjoner og steder, eller var trekkene typisk for de litterære interesser på 1700-tallet?

Som grunnlag for sammenligningene vil jeg i stor grad bruke sekundærlitteratur og tidligere forskning på låne- og leiebiblioteker, leseselskap, skifter og bokauksjoner. Jeg har valgt å bruke den forskningen som allerede foreligger da det ville være for tidkrevende og omfattende å se på nytt materiale for de andre boksamlingene. Jeg kommer derfor ikke til å gå dypt inn i innholdet i bøkene, men forholder meg heller til hva titler og sjangerfordeling kan fortelle. Først vil jeg gjennomgå lånebiblioteker og leiebiblioteker, deretter vil jeg gå over til leseselskapene. Videre skal jeg se på hva slags bøker vi finner i privat eie hos bøndene, embetsstanden og borgerskapet ved hjelp av undersøkelser av skifter og auksjonsprotokoller, og til slutt vil jeg oppsummere og drøfte funnene.

Lånebibliotek

I Norge fantes det flere lånebibliotek på slutten av 1700-tallet, f.eks. Den frie matematiske Skoles bibliotek i Christiania eller biblioteker tilknyttet katedralskolene i landet. Foruten de to i Christiania som jeg har sett på, vil jeg presentere to til – ett på landsbygda for bønder og ett lærd bibliotek med høye ambisjoner i Trondheim.

Sivert Aarflots Frie Laane-Bibliothek

Jeg har tatt med Sivert Aarflots lånebibliotek av to grunner: fortegnelsen over bøkene er fra nøyaktig samme tid som boklistene fra Diurendahls leiebibliotek og Deichmanske bibliotek,

men det har en annen målgruppe enn bibliotekene i Christiania. Det vil derfor være interessant å se om bondeallmuens biblioteklån skiller seg fra christianiaborgernes. I sammenligningen vil jeg bruke en fortegnelse over Aarflots bøkene, i tillegg til andre forskeres funn og analyser. En av de mest aktuelle er her Johan Leif Olaisens hovedoppgave fra 1978 som bl.a. tar for seg bibliotekets historie frem til dagens folkebibliotek i Volda.

I 1797 opprettet bonden og læreren Sivert Aarflot et gratis lånebibliotek for bygdefolket i Ørsta. I følge Arne Apelseh mente Aarflot at det var for lite «opplysende kvaliteter» i litteraturen på bygda, og han skaffet seg en stadig større boksamling bestående av både religiøs, verdslig og opplysende litteratur.³⁵⁷ Opplysningstiden kom med ny litteratur og nye ideer, og Aarflot ønsket å gi dette tilbudet til folket. Han valgte derfor å tilby samlingen sin på daværende 84 bind til lån for allmuen, og denne ble utvidet til 114 verk to år senere. I et brev fra 1798 skrev Aarflot «hvad Læselyst det hos mange, som før havde næsten ingen Bøger, og hvad Oplysning det vil bidrage til, hos Unge og Gamle, synes allerede at glæde mig [...]»³⁵⁸ Han hadde altså et opplysningsformål med biblioteket og mente at forstanden kunne opplyses gjennom «[...] gode Skrifers flittige og eftertænksomme Læsning.»³⁵⁹ Olaisen understreker også dette og skriver at «Hovedmotivet var såleis at dei som ynskte å utvide sine kunnskapar skulle få høve til det ved fritt lån frå boksamlinga hans.»³⁶⁰ Dette var et opplysningsbibliotek, noe jeg også forvente å finne i da jeg begynte på arbeidet med denne oppgaven, men som i liten grad har vist seg i Deichmanskes og Diurendahls utlån. Aarflots lånebibliotek skilte seg dermed ut fra bibliotekene i Christiania som hadde lite av denne type litteratur i det populære utlånet. Aarflot ble dessuten premiært av Landhuusholdningsselskapet for opprettelsen av biblioteket. Selskapet premierte tiltak for opplysning, og forutsetningen for prisen Aarflot mottok var «...at et saadant Bibliothek skal bestaae i det mindste af 40 eller 50 gode Danske, eller paa Dansk oversatte Bøger».³⁶¹ Dette tyder på at bøkene hos Aarflot var godkjente av øvrigheten og sett på som god litteratur.

Biblioteket skulle være fritt; både utlån og medlemskap var altså gratis. Målgruppen for biblioteket var de lokale bøndene, akkurat som leseselskapene biskop Hansen opprettet i

³⁵⁷ Arne Apelseh, «Sivert Aarflots lånebibliotek frå 1797», i *Bok og bibliotek*, 1, (1998), s. 19

³⁵⁸ Arne Kildal, *Boksamlinga åt Sivert Aarflot 150 år*, (Oslo: Samlaget, 1948), s. 4-5.

³⁵⁹ Johan Leif Olaisen, *Volda folkebibliotek 1797-1900. Lokal kulturhistorisk samanheng, organisasjon, økonomi, bokbestand og utlån*, (Universitetet i Trondheim, 1978), s. 29

³⁶⁰ Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 29

³⁶¹ Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 17

Kristiansand stift, skriver Byberg.³⁶² I følge Olaisen fikk også husmenn lov til å låne, men de hadde ikke fulle rettigheter. Lånene var forutsatte at bonden kunne garantere.³⁶³ De få begrensningen som fantes med tanke på utlån gjaldt de medisinske bøkene. Disse ble kun lånt ut til de som var skikket til å lese dem og som kunne ha nytte av dem, antagelig fordi Aarflot ville «gardere seg mot ukyndig legedom,» skriver Olaisen.³⁶⁴ Samtidig mener han at det kommer frem at ungdom var særlig velkomne som lånerne, noe som har likhetstrekk med Deichmanske der vi vet at flere av lånerne var elever fra Katedralskolen. Med gratis utlån og få begrensninger på hvem som kunne låne, mener jeg at dette kan kalles et virkelig offentlig lånebibliotek. Biblioteket skiller seg derfor fra Deichmanske der kravet om økonomisk soliditet hadde betydning for lånergruppene selv om utlånet også der var gratis. Åpningstidene var også mer fleksible enn hos Deichmanske. Aarflot hadde utlån hver dag unntatt søndager og helligdager, med noen restriksjoner i så- og innhøstingstiden.³⁶⁵ Med lengre åpningstider og få krav til å være låner, var derfor biblioteket tilgjengelig for mange, og i følge Maurits Aarflot ble biblioteket flittig brukt etter åpningen.³⁶⁶ Om biblioteket også hadde kvinnelige lesere er vanskelig å si. Som Byberg påpeker kan det virke som Aarflot først og fremst henvender seg til menn da han bl.a. skriver «Mand» og «Husmænd». Det trenger allikevel ikke bety at kvinner ikke leste bøkene han lånte ut, men uten utlånsprotokollen og med lite litteratur som henvender seg direkte til kvinner blir det vanskelig å si noe om dette.

Selve boksamlingen bestod av mye religiøs litteratur. Hele 35 prosent av titlene i katalogen hadde religiøst innhold, som f.eks. *Gudelige Spørsmåal Bog* av Saxe, *Korte Betragtninger over Herrens Bøn*, og *Medelbyes Postille*. Ellers stod opplysningslitteraturen for en stor del med varierte titler. Her finner vi et av de få verkene som kan sies å være beregnet på kvinner; *Frugtsommelige og Barselkoners Levemaade og Pleie* av Manger. Av annen opplysningslitteratur finner vi *Klogskabs Regler for unge Mandfolk som ere i Begreb med at træde ind i Verden* av Chesterfield og Campe, og *Danske Heste- og Kvæg-Læge* av Abildgaard. Historiske, geografiske og biografiske bøker var godt representert, men også «landkort,» dvs. atlas, for Skandinavia, Europa og andre fjerne verdensdeler. I tillegg finner vi noe filosofi og etikk, og noen naturfaglige verk. Litteratur, kunst, språk og samfunnskunnskap derimot er dårligst representert med andeler på mellom 1,8 prosent og 5,3 prosent av

³⁶² Lis Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene: Leseselskapene i Kristiansands stift 1798-1804*, (Høgskolen i Oslo, 1998), s. 124.

³⁶³ Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 29.

³⁶⁴ Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 30.

³⁶⁵ Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 30.

³⁶⁶ Maurits Aarflot, *Sivert Aarflot og hans samtid*, (Volda: Aarflots prenteverks Forlag, 1951).

samlingen. Apelseth mener at den store andelen religiøs litteratur er et tegn på at denne type bøker hadde et mer tilgjengelig og lettfattelig innhold enn verdslige bøker, og ikke fordi Aarflot var spesielt religiøst motivert.³⁶⁷ I følge Byberg samsvarte denne emneprofilen med det man kan finne i skiftene på den tiden, og man kan derfor hevde at denne lesningen er representativ for lesningen på bygda.³⁶⁸

Kun fire titlene hos Diurendahl var også å finne hos Aarflot. Holbergs komedier var et av disse verkene, noe som dessuten var en av de få underholdende verkene hos Aarflot. Vi kan finne noen av de samme emnene selv om titlene ikke sammenfaller. Hypokondri var tema i bøker ved begge bibliotekene, i tillegg til at «Ildebrannen i København» var et populært emne. Dessuten var sangbøker representert hos begge. Historie var den sjangeren som gikk igjen hos både Aarflot, Deichmanske og Diurendahl, selv om den ikke var like fremtredende hos Aarflot. Religiøs og teologisk litteratur finner vi nesten ingenting av hos Diurendahls leiebibliotek og i Deichmanskes utlån, selv vi vet at lærd teologi var en del av Deichmans originale samling. Hos Aarflot var det religiøs litteratur, men ikke lærd teologi, som dominerte. I tillegg var Aarflots samling preget av mye opplysningslitteratur, noe som kun var representert hos Diurendahl i form av noen få håndbøker og husholdningsbøker.

Underholdende litteratur finner vi lite av hos Aarflot, mens dette kjennetegnet store deler av utlånet hos Diurendahl og Deichmanske. Olaisen påpeker allikevel at selv om Aarflot var religiøs var han «frilyndt og open mot alt nytt,» noe som vises i den historiske og opplysende litteraturen.³⁶⁹ Det var altså snakk om ganske ulike samlinger, selv om vi finner noen få likhetstrekk eller sammenfall av titler.

Funnene ved bibliotekene i Christiania og i Ørsta viser at boksamlingene kunne være svært forskjellige. Lesningen på bygda hadde et helt annet preg enn lesningen ved bibliotekene i Christiania. En årsak til dette kan være at tilgangen på bredere litteratur var større i byen, men det kan også ha noe å gjøre med lesergruppene. I Christiania var det borgerskapet som viste sine preferanser i boksamlingene, og de hadde andre interesser enn allmuen på bygda. Ved bibliotekene i byen ser vi større tendenser til ny litteratur og nye sjangre, som f.eks. romanen, noe som viser at lesningen på bygda ikke overraskende lå litt lengre bak i den litterære utviklingen.

³⁶⁷ Arne Apelseth, «Folkeleg lesing og boksamling. Tekstorientering og tekstorganisering 1750-1800,» i *Norsk tidsskrift for Bibliotekforskning*, 14, (2000), s.70

³⁶⁸ Lis Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde. Bokauksjonen i den norske litterære offentlighet 1750-1815*, doktorgradsavhandling, (Oslo: Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2007), s. 94

³⁶⁹ Asbjørn Øverland, gjengitt i Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 32; Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 32.

Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs bibliotek

Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs bibliotek var Norges første offentlige bibliotek, og på slutten av 1700-tallet var det også det største.³⁷⁰ I likhet med Deichmanske eksisterer biblioteket fremdeles i dag, og er en del av universitetsbiblioteket i Trondheim.³⁷¹ Siden biblioteket ble opprettet i en annen by enn Deichmanske og Diurendahls leiebibliotek, vil det være aktuelt å se om vi finner de samme trekkene for bybefolkningens lesning. Vi ser allikevel raskt at det er snakk om en annen type bibliotek enn de i Christiania. I følge Arild Stubhaug var biblioteket Norges første vitenskapelige institusjon, og jeg vil derfor anta at det er den opplysende og vitenskapelig litteraturen som dominerte der.³⁷²

Selskapet ble opprettet i 1760 med navnet Det Trondhiemske Selskab av Biskop Johan Ernst Gunnerus, rektor for katedralskolen Gerhard Schøning, og historikeren Peter Frederik Suhm. Med kongelig konfirmasjon i 1767 fikk selskapet navnet Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, og dette året ser vi også starten på boksamlingen.³⁷³ Gunnerus ønsket å etablere et bibliotek for selskapet som kunne «fremme vitenskapen».³⁷⁴ På denne tiden fantes det ikke noe universitet eller universitetsbibliotek, og selskapet var derfor den første norske institusjonen for vitenskap og forskning. Stubhaug skriver at det var tydelig at målet med selskapet var å «fremme vitenskapelig aktivitet og utbre kunnskap og opplysning i videre kretser».³⁷⁵

Etter planen fra 1767 skulle biblioteket være et offentlig bibliotek,³⁷⁶ men Byberg mener at selv om mange donerte bøker til offentlige institusjoner, ble de ikke nødvendigvis tilgjengelige for allmennheten. I stedet henvendte de seg til faglærte og lærde, og det Kongelige Norske Videnskabers Selskab var et eksempel på dette.³⁷⁷ Medlemskap i selskapet var åpent for alle som kunne vise «sin gode Indsigt» på en måte som «ikke overstiger

³⁷⁰ Helge Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere. Opplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834*, (København: Dansk bibliografisk kontor, 1960), s. 528; Ruth Hemstad, *Opplysning, vitenskap og nasjon: Bidrag til norsk bibliotekhistorie*, (Oslo: Novus forlag, 2011), s. 14

³⁷¹ Stubhaug, *Den lange linjen: Historien om Videnskabselskabet i Trondheim*, (Trondheim: Tapir, 2010), s. 23

³⁷² Stubhaug, *Den lange linjen*, s. 15

³⁷³ Monica Aase, «Vitenskap og nasjonsbygging: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim på 1700-tallet: Foredrag på Chr. Hansteen-symposium, Blindern, Oslo universitet, 26/10 2002,» i *Til opplysning*, 13 (2003), oppsøkt 04.04.2013. http://www.ntnu.no/ub/formidl/utgivelser/til_opplysning/to_nr13.php

³⁷⁴ Monica Aase, «Vitenskap og nasjonsbygging.»

³⁷⁵ Stubhaug, *Den lange linjen*, s. 22

³⁷⁶ Hans Midbøe, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs historie 1760-1960*, 1. bind, (Trondheim: DKNVS, 1960), s.208

³⁷⁷ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 6

fornuftige Udstuderedes Horizont», skriver Stubhaug.³⁷⁸ Selv om selskapet i prinsippet var åpent for alle, satte kravene til medlemskap allikevel begrensninger. I tillegg måtte medlemmene bidra til biblioteket med bokgaver og pengedonasjoner, og de ble oppfordret til å abonnere på tidsskrifter som de kunne gi til biblioteket etter bruk.³⁷⁹ Dette satt også begrensninger for medlemskap der kun de mest ressurssterke hadde muligheter til å betale. Selv om biblioteket var beregnet på selskapets medlemmer, pliktet også bibliotekaren at «Onsdag og Løverdags Eftermiddag fra Klokken 2 til 4 holde Bibliotheqvæt aabent for alle Studerende».³⁸⁰ Midbøe mener at det her kommer frem at biblioteket hadde to oppgaver; det skulle være både medlemmenes bibliotek, men også et offentlig bibliotek.³⁸¹ Selv om medlemskap kunne holde allmuen utenfor, var det altså muligheter for mer allmenn bruk av biblioteket.

1770 hadde bestod biblioteket av ca. 600 bind, men dette vokste raskt takket være gaver og donasjoner.³⁸² I 1780 donerte f.eks. Schøning hele 12 000 bind til biblioteket, og biblioteket var landets største på slutten av 1700-tallet. På grunn av den store samlingen har det ikke vært mulig for meg å gå så dypt i innholdet, men jeg vil allikevel prøve å gi et lite innblikk i hva slags litteratur som ble tilbudt ved biblioteket. Jeg har derfor brukt en fortegnelse fra 1808 av Rasmus Nyerup, i tillegg til sekundærlitteratur.

Nyerup deler samlingen inn i følgende grupper: *Theologie, Lovkyndighed, Medicin, Philosophie, Moral og Politik, Matematiske Videnskaber, Naturhistorie og Physik med Chemie, Oeconomiske Videnskaber, Philologie og skjønne Videnskaber, Historiske Videnskaber, og Litterairhistorie*.³⁸³ Teologi og historiske vitenskaper var de største kategoriene. Filologi og skjønne vitenskaper var også godt representert, mens resten av kategoriene var ganske jevnt fordelt. Sett under ett kan allikevel store deler av litteraturen kategoriseres som faglig eller vitenskapelig. Vi finner altså en ganske bred samling ved biblioteket som tar for seg så å si alle vitenskaper og fag. Hans Midbøe mener at denne bredden i samlingen «sprenger rammen for Gunnerus studiebibliotek, og gir en virkelig bok-

³⁷⁸ Stubhaug, *Den lange linjen*, s. 22

³⁷⁹ Monica Aase, «Vitenskap og nasjonsbygging.»

³⁸⁰ Midbøe, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs historie*, s.207

³⁸¹ Midbøe, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs historie*, s.207

³⁸² Stubhaug, *Den lange linjen*, s. 23

³⁸³ Rasmus Nyerup, *Catalog over Det Norske Videnskabersselskabs Samlinger, 1. Del, Böger og Haandskrifter*, (Kjöbenhavn: Schultz, 1808)

samling», samtidig som at lærdom fortsatt dominerer innholdet.³⁸⁴ Store deler av samlingen var dessuten på fremmede språk, og da særlig tysk, fransk og latin.

Vi finner noe underholdende litteratur, og det er særlig klassikere og romaner som dominerte. Folkebøkene og de korte historiesamlingene som vi fant hos Diurendahl var ikke tilbudt her, men i stedet finner vi en rekke av samtidens populære forfattere. Både Claus Fasting, Johan Herman Wessel og Charlotte Dorothea Biehl var representert, og Ludvig Holbergs komedier, i tillegg til andre komedier, var å finne. Andelen skjønnlitteratur var ikke overveldende, men det var nok til å vise at underholdningsaspektet også var til stede ved Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs bibliotek.

Innholdet i samlingen lignet noe på det vi fant i Christiania, og først og fremst med tanke på Deichmanske bibliotek. Ved Deichmanske fant vi underholdende litteratur av Holberg, og det var de historiske verkene som dominerte. Dersom vi hadde hatt hele bibliotekets samling som utgangspunkt ville nok likhetene vært enda større. Et spørsmål blir derfor hvordan Videnskabsselskabets bibliotek fungerte i praksis og hvilke bøker som faktisk ble lånt ut der. Ville emnefordelingen da sett annerledes ut, slik som hos Deichmanske? Sammenlignet med Diurendahl inneholdt samlingen mer vitenskapelig og faglig litteratur. Sett bort i fra den historiske litteraturen og noen håndbøker, manglet Diurendahls leiebibliotek slik litteratur i det hele tatt. Stort sett var det den morsomme og underholdende lesningen som dominerte hos Diurendahl, noe som i mindre grad var tilfelle ved Videnskabsselskabets bibliotek.

Aktualitetsaspektet er heller ikke like mye til stede som hos Diurendahl. Selv om Videnskabsselskabet satset på vitenskapelige og faglige verk som måtte være aktuelle og oppdaterte for leserne, var også store deler av samlingen eldre bøker. Den nye og moderne skjønnlitteraturen måtte vike for eldre religiøs og faglig litteratur. Dette bekrefter Midbøe når han skriver at biblioteket hadde en av Nordens rikeste samlinger av bøker gitt ut før 1700. I tillegg finner vi en rekke inkunabler, det vil si bøker som er trykt i boktrykkerkunstens første århundre, og en omfattende samling av 1500-talls litteratur.³⁸⁵ Biblioteket hadde derfor mer til felles med Deichmanske som også hadde samlinger med gamle bøker.

Sammenlignet med Diurendahls samling og Deichmanskes utlånsliste inneholdt Videnskabsselskabets bibliotek mye teologi, og faglig og vitenskapelig litteratur. Dette var sjangre som så å si var utelukket i utlånene ved bibliotekene i Christiania. Den historiske

³⁸⁴ Midbøe, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs historie*, s. 225

³⁸⁵ Midbøe, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs historie*, s. 220-221; 225

litteraturen derimot var et fellestrekk ved alle tre bibliotekene, det er usikkert om den var like underholdningspreget som hos Diurendahl og Deichmanske. Det kan se ut til at det var snakk om mer universalhistorie og statshistorie med mer faglig tyngde og seriøsitet, enn det var personalhistorie og biografier. Men dette er som sagt vanskelig å si uten å se nærmere på innholdet, og derfor blir dette bare en antagelse gjort ut i fra titlene. Når det gjelder de skjønnlitterære verkene dominerte de ikke samlingen hos Videnskabsselskabet, slik de gjorde hos Diurendahl, og til dels ved Deichmanske, men de er likevel representert. Disse bøkene har også flere likhetstrekk med Deichmanske enn med Diurendahl, siden det er snakk om klassikere og høyere litteratur, og ikke folkebøker og lett underholdningslitteratur til tidsfordriv.

Leiebibliotekene

Bokhandlere lånte ut bøker fra ladene sine mot betaling, og det var heller ikke uvanlig at privatpersoner lånte ut bøker fra sine boksamlinger. Haakon Fiskaa skriver at vi finner det første private leiebiblioteket i Trondheim i 1770, men det er først i 1785 at vi får landets først offentlige leiebibliotek hos bokhandler Diurendahl i Christiania.³⁸⁶ Siden dette også er det eneste leiebiblioteket vi finner i Norge før 1800, må jeg utvide avgrensningene mine for i hele tatt å ha et sammenligningsgrunnlag. Jeg velger derfor å utvide søket mitt til Sverige og Danmark for å se hva som kjennetegnet lesningen ved leiebibliotekene der. I tillegg vil jeg se på noen norske leiebiblioteker som kom senere på 1800-tallet for å se om litteratursammensetningen hadde endret seg.

Norge

I Norge slo leiebibliotekene gjennom for fullt på 1800-tallet. Det første leiebiblioteket som ble opprettet etter Diurendahl ble drevet av Morten Hartmann i årene 1809-1855, og han hadde i tillegg både bokhandel og antikvariat.³⁸⁷ I leiebibliotekets katalog fra 1825 finner vi over 3 000 bind. På grunn av begrenset tid har jeg ikke mulighet til å analysere innholdet i disse, men jeg har allikevel lest gjennom titlene i katalogen for å se hva slags bøker han kunne tilby, og hvilke titler som også var å finne hos Diurendahl. Det var stort sett den samme type litteraturen vi finner her som hos Diurendahl, men jeg vil hevde at den i enda større grad var lett og underholdende. Dette bekrefter også Ringdal som skriver at populærlitteraturen var

³⁸⁶ Haakon Fiskaa, «De gamle leiebibliotekene», i *100 år N.W. Damm & Søn 1843-1943. Et firmas historie*, red. Carl Just, (Oslo: Damm, 1947), s. 127

³⁸⁷ Fiskaa, «De gamle leiebibliotekene,» s. 137

enda mer aktuell her.³⁸⁸ I følge Fiskaa stod faglitteraturen kun for ca. 10 prosent av samlingen, mens underholdningslitteraturen hadde fått størst plass.³⁸⁹ Han skriver også at samlingen først og fremst bestod av danske bøker, inkludert en del oversettelser, og vi finner både danske, tyske, franske og norske forfattere.³⁹⁰

Sjangermessig var bøkene svært like Diurendahls tilbud. Vi finner fortellinger, eventyr, folkebøker og en rekke skuespill, og det er tydelig at litteraturen var til underholdning og tidsfordriv med titler som *Amalies Moerskabs-Timer* og *Fortællinger til Tidsfordriv*.³⁹¹ I tillegg var romaner populært, og vi finner en rekke titler som også var å finne hos Diurendahls leiebibliotek som *Robinson Crusoe*, *Gullivers reiser*, *Constans kuriøse Levnet*, *Don Quixote* og *Clarissa Harlowe*. Jeg vil hevde at det faktisk var enda mer av denne litteraturen der i 1825 enn hos Diurendahl i 1797, noe som kan tyde på at utviklingen gikk i retning av mer underholdende og lettlest litteratur. I tillegg finner vi en del historisk litteratur. Hvorvidt Fiskaa har kategorisert dette som faglitteratur eller underholdning er usikkert, men med et fokus på personalhistorie og levnetsbeskrivelser over menn som Napoleon og Ludvig 16. vil jeg hevde at disse var ganske like levnetsbeskrivelsene jeg fant hos Diurendahl, og som jeg vil kategorisere som underholdende selv om de også inneholdt historiske fakta. En annen likhet med Diurendahls katalog er henvendelsen til de kvinnelige leserne som vi finner i titler som: *Lommebog for Damer til deres Skjønheds Pleie* og *Læsning for det smukke Kjønn*. Moral og dyd var et gjennomgående tema hos både Diurendahl og Deichmanske, og dette ser vi også hos Hartmann med titler som *Louise, ulykkelige Følger af Letsind*, *Moralsk skildring af det daglige liv* og *Exempel paa ædle Handlinger*. Sjangermessig er altså de to første leiebibliotekene i Norge ganske like, men med utvikling mot enda mer lett underholdningslitteratur hos Hartmann. Det som derimot skiller dem er at vi hos Hartmann også finner bøker på tysk, fransk og svensk, noe som kan vise at leiebiblioteket hadde lånergrupper som var beleste nok til å beherske fremmedspråk.

For å sjekke at disse funnene ikke er enestående for Christiania vil jeg også ta med en katalog fra Hans Mennes leiebibliotek i Trondheim. I 1823 kunne han tilby 306 bind, altså ikke like stort som Hartmanns, men mer på størrelse med Diurendahls i 1797.³⁹² Blant sjangrene var det den lette underholdningslitteraturen som dominerte, akkurat som hos Hartmann og

³⁸⁸ Nils Johan Ringdal, *By, bok og borger: Deichmanske bibliotek gjennom 200 år*, (Oslo: Aschehoug, 1985)

³⁸⁹ Fiskaa, «De gamle leiebibliotekene,» s. 133

³⁹⁰ Fiskaa, «De gamle leiebibliotekene,» s. 133-134

³⁹¹ Morten Hartmann, *Fortegnelse over Bøgerne i M. Hartmanns Leiebibliothek*, (Christiania, 1825)

³⁹² H. Menne, *Fortegnelse over Bøgerne i H. Mennes Leie-Bibliothek*, (Trondhjem, 1823)

Diurendahl, med romaner, fortellinger og eventyr og titler som *Aladdin eller den forunderlige Lampe*, og *Moersomme og lærerige Eventyr*.³⁹³ Vi finner en rekke reiseskildringer, og ikke minst historisk litteratur, og da særlig biografier som f.eks. *Biographisk Lommebog eller Fremstilling af Mærkværdige Mennesker*.³⁹⁴ På bakgrunn av dette mener jeg å ha belegg for å si at Diurendahls samling var representativ for lesningen ved leiebibliotekene i Norge. Selv om vi finner lite opplysningslitteratur hos Harmann og Menne, var dette heller ikke store emnegrupper hos Diurendahl, kun noen enkelte bøker. Det som er gjennomgående hos alle leiebibliotekene er romanene, skuespillene og annen skjønnlitteratur, i tillegg til historiske bøker og biografier. Jeg mener derfor at Diurendahls samling viser begynnelsen på utviklingen av nye litterære interesser som beveget seg i retningen av mer underholdning og skjønnlitteratur.

Sverige

Litteraturforsker Margareta Björkman har undersøkt leiebibliotekene i Stockholm fra tiden 1783 til 1809. Det vil være interessant å se om lesningen der stemmer overens med lesningen ved Diurendahls leiebibliotek i Christiania. Björkman har sett på innholdet i flere kataloger, med særlig fokus på tre; Swederus, Cleves og Behns leiebiblioteker. Siden det var snakk om en kommersiell virksomhet måtte litteraturen være aktuell for leserne, og Björkman skriver at disse katalogene derfor kan si noe om leserens smak og interesser.³⁹⁵ Hun mener også at de høye låneavgiftene kan ha begrenset antallet lånere, men at man får «förutsätta att enskilda läsare hade en så stark läslust att de var beredda till ekonomiska uppoffringar för att få tillträde till lånbiblioteken.»³⁹⁶

I min undersøkelse av bøkene ved Diurendahls leiebibliotek og Deichmanske bibliotek har jeg vært opptatt av om litteraturen har vært til nytte eller underholdning. Björkman har også valgt å kategorisere boken i katalogene med utgangspunkt i om tekstene er underholdende eller ikke. I kategorien underholdende litteratur plasserer hun typisk skjønnlitteratur som romaner, noveller og skuespill, men hun inkluderer også biografier og reisebeskrivelser.³⁹⁷ Av ikke-underholdende litteratur regner hun håndbøker, lærd litteratur, religiøs oppbyggelseslitteratur, vitterhet, bøker for barn og ung, og periodika.³⁹⁸ Denne inndelingen ligner det jeg har brukt

³⁹³ Menne, *Fortegnelse over Bøgerne i H. Mennes Leie-Bibliothek*.

³⁹⁴ Menne, *Fortegnelse over Bøgerne i H. Mennes Leie-Bibliothek*

³⁹⁵ Margareta Björkman. *Läsarnas nöje. Kommersiella lånbibliotek i Stockholm 1783-1809*, (Uppsala: Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, 1992), s. 20

³⁹⁶ Björkman, *Läsarnas nöje*, s. 189

³⁹⁷ Byberg, *Biskopen, böndene og bøkene*, s. 132

³⁹⁸ Björkman, *Läsarnas nöje*, s. 205-206. Vitterhet er det samme som belles-lettres eller humanistisk vitenskap.

for kategoriseringen av bøkene hos Diurendahl og Deichmanske. Underholdningsaspektet stod sterkt i begge bibliotekene, og ikke bare i skjønnlitteraturen, men også i levnetsbeskrivelsene og reiselitteraturen. Dersom vi ser nærmere på leiebibliotekene Björkman har undersøkt finner vi mye fremmedspråklig litteraturen i motsetning til hos Diurendahl og Deichmanske der det kun var bøker på dansk som var populære. Dette viser at leiebibliotekets lesere var opplyste og hadde kunnskaper til å nyte bøker på fremmede språk. Når det gjelder innholdet i katalogene finner Björkman hos Swederus blant annet 39 prosent lærd litteratur, 15 prosent håndbøker, og 30 prosent underholdende bøker.³⁹⁹ Hun mener derfor at Swederus satset for mye på lærd litteratur i begynnelsen, siden de lærde var den minste lesergruppen ved leiebiblioteket.⁴⁰⁰ «Av all den lärdom, den nytta och det nöje som förmedlades via lånbiblioteket sågs snart tydliga tecken till att det var nöjet som skulle komma att slå ut lärdomen, medan nyttan kunde sägas hålla ställningarna,» forteller hun.⁴⁰¹

Hun viser at det var underholdning som var populært i utlånene, akkurat som hos Diurendahl. Selv om Swederus i begynnelsen hadde et bredt tilbud var det den underholdende litteraturen som var mest populær. Og i likhet med katalogen hos Diurendahls leiebibliotek finner vi romaner som *Peregrine Pickle*, *Robinson Crusoe* og *Gullivers reiser* i tillegg til titler av Fielding og Richardson.⁴⁰² Flere av disse titlene finner vi også ved Cleves leiebibliotek, og av nyskaffingene stod underholdende litteratur for 60 prosent.⁴⁰³ Her finner vi færre håndbøker, det er mindre lærd litteratur, og teologi mangler.⁴⁰⁴ Dersom vi går videre til 1801-1803 og Behns leiebibliotek har underholdningslitteraturen steget til 70 prosent av samlingen, og vi finner en rekke av de samme engelske romanforfatterne her, slik som hos Diurendahl. Jeg vil derfor konkludere med at underholdningsaspektet er det som tiltrekker leserne, både i Norge og Sverige.

Björkman skriver at de første leiebibliotekene satset på bredde, men at den store delen lærd litteratur ikke var like populær blant lånerne og at dermed satset leiebiblioteker på underholdning både i skjønn- og faglitteratur.⁴⁰⁵ Leiebibliotekene utviklet seg altså i en retning med mer underholdende litteratur, noe som også kan ligne på det vi ser i Norge med Diurendahl på slutten av 1700-tallet, og videre med Hartmann på begynnelsen av 1800 tallet.

³⁹⁹ Björkman, *Läsarnas nöje*, s. 221-223

⁴⁰⁰ Björkman, *Läsarnas nöje*, s. 236

⁴⁰¹ Björkman, *Läsarnas nöje*, s. 238

⁴⁰² Björkman, *Läsarnas nöje*, s. 224-227

⁴⁰³ Björkman, *Läsarnas nöje*, s. 250

⁴⁰⁴ Björkman, *Läsarnas nöje*, s. 247

⁴⁰⁵ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 132

Siden vi finner både mye av de samme emnene og sjangerne, men også titlene, vil jeg påstå at samlingen hos Diurendahl er ganske representativ for leiebiblioteker generelt, både i Norge og i Sverige. Selv om vi finner noe lærd litteratur hos noen av leiebibliotekene, er dette kun i begynnelsen og samlingene utvikler seg deretter med mer underholdning etter kundenes preferanser. Det som derimot skiller dem er språket. I Sverige, men også hos Hartmann og andre leiebiblioteker i Norge på 1800-tallet, finner vi flere utenlandske titler, mens hos Diurendahl er det kun snakk om danske. Jeg mener at dette kan si noe om hvilke lesergrupper det er snakk om, og Fiskaa skriver at litteratur på mange språk tyder på en «opplyst mellomklasse» og ikke de lavere samfunnsklassene slik man ofte tror på grunn av bøkene innhold.⁴⁰⁶ Han mener derfor at i tillegg til høy pris viser språket i bøkene at leiebibliotekene henvendte seg til skolerte mennesker og «dannede klasser».⁴⁰⁷ Om dette betyr at Diurendahl henvendte seg til bredere grupper er vanskelig å si siden det fortsatt er snakk om en betydelig leieavgift, men det gav i hvert fall mulighet til de som var interesserte å lese noe på et språk de faktisk forsto, og dermed ikke utelukker lavere klasser så lenge de var villige til å betale.

Danmark

Danske leiebibliotek hadde mange fellestrekk med svenske og norske, og også her dominerte den underholdende litteraturen. Romaner, skuespill og reiseskildringer var de største sjangrene hos de fire leiebibliotekene Helge Nielsen tar for seg i sin gjennomgang av danske leiebiblioteker. En av disse var bokhandler Iversens leiebibliotek i Odense fra 1785. Her finner han mange romaner, blant annet av Richardson. I tillegg var en rekke andre sjangre representert: skuespill, dikt, historie og biografier, reiseskildringer, pedagogikk, lover, samfunnsvitenskap og noen verk av Bastholm, som antagelig vil si religiøse bøker.⁴⁰⁸ Personalhistorie finner vi også ved *Det sønderborgske leiebliotek* der presten J.W. Thöming dessuten kunne tilby romaner, fortellinger, skuespill og reisebeskrivelser.⁴⁰⁹ Historie og biografier var sjangre vi også så hos både Diurendahl og Deichmanske, og var derfor ikke uvanlig å finne i bibliotekene på denne tiden.

Ved *Kjergaards* provinsbibliotek i Aalborg i 1834 og hos *Venninghausen* i København i 1780 og 1799 står underholdningsaspektet enda sterkere. Her finner vi i tillegg til romaner, skuespill og reiselitteratur, også folkebøkene representert.⁴¹⁰ Denne litteraturen som ofte ble

⁴⁰⁶ Fiskaa, «De gamle leiebibliotekene,» s. 129; 130

⁴⁰⁷ Fiskaa, «De gamle leiebibliotekene,» s. 130

⁴⁰⁸ Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere*, s. 426

⁴⁰⁹ Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere*, s. 426

⁴¹⁰ Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere*, s. 426-427

sett på som lavmåls, var altså populær lesning i leiebibliotekene også utenfor Norge både før og etter århundreskiftet. Venninghausen hadde dessuten rykte på seg for å låne ut usedelig «morskabslitteratur» under disken, så litteraturen var nok enda lettere og mer folkelig enn hva katalogen viser.⁴¹¹ Ved Kjergaards finner vi dessuten kriminalberetninger, en sjanger som helt klart er basert på spenning og underholdning.⁴¹² Hos Venninghausen nevner Nielsen også det han kaller høyere dansk litteratur av forfattere som Holberg, Ewald, Suhm og Rahbek, og han skriver at den faglige litteraturen ikke ble vektlagt.⁴¹³ Underholdning og skjønnlitteratur var godt representert, og dette stemmer godt overens med det jeg fant hos Diurendahl der både lettere litteratur med folkebøker og fortellinger var tilbudt sammen med borgerlige romaner og holbergske skuespill. I tillegg var historie og biografier populære sjangre, sammen med reiseskildringer og robinsonader, noe som gjør at vi kan konkludere med at emnefordelingen ved disse danske leiebibliotekene samsvarte med utvalget hos Diurendahl, men også til en viss grad med Deichmanske bibliotek. Det største skillet mellom Diurendahl og de danske leiebibliotekene ble, som med de svenske, språket i bøkene. Igjen ser vi at utenlandsk litteratur var populært med både tyske og danske titler hos Venninghausen, mens Det sønderborgske leiebibliotek kun kunne tilby tysk litteratur.

Leseselskapene

Leseselskap ble opprettet flere steder i landet i andre halvdel av det 18. århundre. Det tidligste vi finner er fra studentersamfunnet i Bergen i 1758, og deretter dukket det stadig opp flere, både på bygda og i byene.⁴¹⁴ Jeg skal se nærmere på virksomheter fra perioden; leseselskapene i Kristiansands stift og et leseselskap i Christiania.

Biskop Hansens leseselskap i Kristiansand stift

På slutten av 1700-tallet grunnla biskop Peder Hansen i Kristiansands stift en rekke «Selskaber til Oplysning og Gode Sæders Udbredelse», og var med det den første til å arbeide systematisk med å etablere folkebibliotek.⁴¹⁵ I 1799 hadde han 17 selskap, noe som økte til 41 to år senere.⁴¹⁶ Byberg forteller at hensikten med selskapene var at de skulle «bidrage til Menneskenes Uddrivelse fra Mørket til Lyset, og til at standse de skrækkelige Uordner, om

⁴¹¹ Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere*, s. 432

⁴¹² Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere*, s. 426

⁴¹³ Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere* s. 428

⁴¹⁴ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 90

⁴¹⁵ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 6

⁴¹⁶ Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 17

hvilke De med god Føie klager». ⁴¹⁷ Det var altså et tydelig opplysningsønske som lå bak opprettelsen av selskapene, noe som ikke er uventet i denne perioden.

Leseselskapene skilte seg fra bibliotekene i Christiania ved at det var bondeallmuen som var målgruppen, og ikke byens borgere. Samtidig ble det satt begrensninger for medlemskapet i leseselskapene. Byberg skriver at det var «de som er vittige, eller kyndige, kloke og forstandige, som vi ville si i dag, de som er motivert for å skaffe seg ny kunnskap» som var aktuelle som medlemmer. ⁴¹⁸ I tillegg henvendte selskapene seg til menn som bodde i sognet, og det ble det satt moralske krav: «Ingen kan antages i Selskabet, som er bekiendt for aabenbare Laster i eller uden for sit Huus, saasom: Drukkenskab, Trettekierhed, og deraf flydende Slagsmaal osv.» ⁴¹⁹ Det kostet i tillegg penger å være medlem så det var antagelig ikke småbønder og fattige som var medlemmer. I likhet med praksisen ved Christianias biblioteker virket nok den høye avgiften på 24 skilling ekskluderende på enkelte medlemmer. ⁴²⁰ Det var allikevel lagt opp til at bønder som ikke var medlemmer kunne låne mot avgift, dessuten kunne man tillate at fattige fikk låne gratis. ⁴²¹ Leseselskapene hadde derfor en mye mer åpen innstilling til allmuen generelt med tilbudet de hadde til ikke-medlemmer, i motsetning til Christiania der penger og økonomisk soliditet var avgjørende for utlån. ⁴²² Ingen av undersøkelsene jeg har sett på har kildemateriale som kan dokumentere at dette ble gjort i praksis, og jeg må derfor gå ut i fra at det først og fremst var mer velstående bønder som var medlemmer.

Biskopen hadde stor innflytelse på hvilke bøker som skulle kjøpes inn. Han lagde lister med litteratur som han anbefalte leseselskapene, og Byberg viser at det er «påfallende hvor ofte disse titlene forekommer på lister fra de enkelte leseselskapene». ⁴²³ Dessuten skriver hun at profilen på bøkene han anbefalte og bøkene som ble kjøpt inn i stor grad var de samme, og at de mest populære bøkene var om sedelære, berømte menn, jordens befatning, helse, jordbruk eller allmenne opplysningsbøker. ⁴²⁴ Det som overrasket Byberg i undersøkelsen var at det ikke var sterkere innslag av religiøs litteratur siden leseselskapene tross alt ble drevet av geistlige.

⁴¹⁷ Peder Hansen gjengitt i Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 55

⁴¹⁸ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 80

⁴¹⁹ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 83; 85

⁴²⁰ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 81

⁴²¹ Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 17

⁴²² Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 81

⁴²³ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 97

⁴²⁴ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 118

Byberg fant til sammen 132 ulike titler på biskopens og leseselskapenes lister, og har kategorisert disse etter sjanger. Den dominerende sjangeren er opplysningslitteratur som stod for 21 prosent av titlene, og legger vi til kategorien *Landhuusholdning* og *Til Helbredens Vedligeholdelse* (medisin) er vi oppe i over 35 prosent. Dette skiller seg dermed veldig fra bibliotekene i Christiania der opplysningslitteraturen i stor grad var utelatt. Av skjønnlitteratur i selskapene står romanene for 9 prosent av titlene, men disse er kun å finne hos ett av leseselskapene. Jeg mener derfor at det er for lite belegg til å si at romaner var et fellestrekk mellom leseselskapene og bibliotekene. Historie derimot var en populær sjanger ved begge virksomheter, og ved leseselskapene stod kategorien *Om Verdens Begivenheder* for over 8 prosent av titlene, og inkluderte blant annet Mallings *Store og gode Handlinger*. Et annet likhetstrekk finner vi i kategorien *Om Jordens Forfatning* som står for 6 prosent av titlene, og inneholdt blant annet reiseskildringer. Dessuten finner vi en del moralske skrifter, noe som også viste seg til en viss grad i hvert fall hos Diurendahl. Det vi derimot fant lite av i Diurendahls katalog eller på Deichmanskens toppliste, men som var representert med nesten 7 prosent av titlene ved leseselskapene var religiøs litteratur. I tillegg finner vi 6 prosent *Mathematik og Naturlære*, noe som heller ikke var å se ved bibliotekene i Christiania. Leseselskapene til Biskop Hansen hadde altså et stort fokus på opplysende litteratur og skilte seg dermed fra både Diurendahls leiebibliotek og Deichmanske bibliotek. Det eneste store fellestrekket var den historiske litteraturen, som også kan ses på som nyttig og opplysende litteratur, men som gjerne også kan være til underholdning.

Christiania Læse-Sælskab

I Christiania finner vi det første leseselskapet i 1784. Dette ble stiftet av Christian Schulze som mente at byen manglet offentlige virksomheter for lesning. Han lovet derfor

[...] et Læse-Sælskab af Nyheder i alle Materier. Smukke moralske Afhandlinger, udflydne fra en munter Satirisk Pen: Characteristiske Romaner, som pirrer Hiertet, og danner ædle Siæle-behagelige og muntre Blandinger: Comoedier, nyeste Original-Stykker. En af Mode-Almanakerne, for de yndede Læserinders Skyld: Physikalske Skrifter: De skønne Videnskabers Værker: Oeconomiske Mærkværdigheder: Periodiske Stykker etc: som kunde formodes, at ville interessere alle: Dogmatiske Værker i Mathematiken, Jurisprudentien og Medicinen kan ikke ventes.⁴²⁵

Samlingen begynte med 69 verk, og i følge Fiskaa bestod ca. halvparten av denne var lettere litteratur med romaner, morskapslesning, fortellinger og skuespill.⁴²⁶ Det var altså snakk om svært lettlest og underholdende litteratur som ligner veldig på det vi fant hos Diurendahl. Vi

⁴²⁵ Christian Ernst Wilberg Schulze, «Indbydelse», i *Nordske Intelligenz-Sedler*, 1, (1784), s. 4

⁴²⁶ Haakon Fiskaa, «Christiania læse-sælskab i det norske og tyske sprog: Et 150-års minne,» i *St. Hallvard*, 12, (1934), s. 43

fant også underholdende skjønnlitteratur og skuespill hos Deichmanske, men ingen ren morskapslesning eller like enkel litteratur som hos Diurendahl og Christiania Læse-Sælskab. Den andre halvdel av samlingen bestod av bøker med historisk, naturhistorisk og medisinsk innhold. Den historiske sjangeren går klart igjen både hos Diurendahl og Deichmanske, mens vi finner ett naturvitenskapelig verk hos Deichmanske og noen medisinske håndbøker hos Diurendahl. I tillegg finner vi emner representert ved leseselskapet som var ganske typiske for Deichmans originale samling, men som vi ikke finner igjen i det mest populære utlånet, som f.eks. teologi, filosofi og pedagogikk.⁴²⁷ På den ene siden var altså Schulze opptatt av opplysning og vitenskapelige nyheter, mens på den andre siden tilbød han flere skjønnlitterære sjangre og underholdende tekster. Rolf Nettum skriver at i følge planen var det først og fremst den underholdende litteraturen selskapet skulle satse på, og de vitenskapelige verkene som fantes der kom i annen rekke.⁴²⁸ Dette synet står også Fiskaa for og skriver at den lettere litteraturen helt klart ble vektlagt.⁴²⁹ På denne måten minner samlingen mest om bøkene hos Diurendahl, men det har også likhetstrekk med Deichmanske. Satire, moral og skjønne verk er representert hos begge, mens romanene og de lettere bøkene til tidsfordriv er først og fremst å finne hos Diurendahl.

Formålet med stiftelsen av selskapet var i følge Fiskaa at «medlemmene skulde få anledning til å stifte bekjentskap med tidens underholdende litteratur».⁴³⁰ Dette ligner mer på Diurendahls leibibliotek der fokuset lå på nye og moderne bøker og aktuell litteratur. Aktualitetsprinsippet stod sterkt hos begge. Fiskaa fremhever dessuten at denne litteraturen ikke kan ses på som et «uttrykk for den litterære smak og de boklige interesser» fordi materialet er for lite, og formålet var i denne omgang avgrenset til underholdende aktuell litteratur.⁴³¹ Schulze var opptatt av de stadige endringene og utviklingen som skjedde, og skrev i planen:

Hvor mange nye Ting har ey beriget Astronomien, Natur-Historien, Meteorologien, Oeconomien, Lægekunsten, Chymien, Mechaniken og Kunsterne. – Moralen, det Skjønne og Geniet selv har faaet en nye Skikkelse: Og hvem skulle ikke ønske at vide noget meere fuldstændigt om alt dette.⁴³²

⁴²⁷ Fiskaa, «Christiania læse-sælskab,» s. 43

⁴²⁸ Rolf Nettum, *Folkelig kulturarbeid: Det frivillige folkeopplysningsarbeidet i Norge*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1958), s. 49

⁴²⁹ Fiskaa, «Christiania læse-sælskab,» s. 43

⁴³⁰ Fiskaa, «Christiania læse-sælskab,» s. 43

⁴³¹ Fiskaa, «Christiania læse-sælskab,» s. 43

⁴³² Christian Ernst Wilberg Schulze, «Plan Til Christianiæ Læse-Sælskab i det Norske og Tydske Sprog», i *Nordske Intelligenz-Sedler*, 7, (1784), s. 5

Han henvendte seg derfor til nysgjerrige lesere som var opptatt av å følge med i tiden og kunne tilby dem «Nyheder i alle Materier». Det var viktig at litteraturen var ny og moderne, noe vi også kan se i hans anmodning om at bøker som ble foreslått til innkjøp ikke skulle være mer enn fire år gamle. I tillegg til at bokinnholdet i bøkene lignet det vi fant hos Diurendahl, vil jeg også påstå at leseselskapet lignet Deichmanske med tanke på lesergruppen. Siden det kostet penger å være medlem ble det satt en automatisk begrensning for hvem som kunne være medlem. Det kommer frem av medlemslisten at det stort sett var byens beste folk som var interessert i å være medlem, og det var særlig embetsmenn og borgerfamilier som Anker og Collett som var representert.⁴³³ Leseselskapet var dessuten delt inn i to klasser; én for dansk og én for tysk lesning, og henvendte seg derfor også til lesere som behersket tysk.⁴³⁴ Fiskaa beskriver medlemmene som «et lag av folket som var alene om interessen for kulturspørsmål – og som hadde tid og råd til å dyrke den».⁴³⁵ Disse medlemmene finner vi også igjen blant Deichmanskes låntagere, og det er derfor ingen overraskelse at leseselskapet ble lagt ned da Deichmanske åpnet i 1785. Deichmanske kunne tilby et mye større og bredere utvalg, og leseselskapet ble i utgangspunktet stiftet på grunn av mangelen på et skikkelig lånebibliotek.

Dersom vi ser på disse bibliotekene under ett; både leseselskapet, lånebiblioteket og leiebiblioteket, ser vi at det er underholdende litteratur som er gjennomgående, i tillegg til noe historie. Jeg ser på dette som et tegn på at Christianias borgere var interessert i lesning for fornøyelse, og ikke bare faglig eller yrkesrelatert. Det antydes også at det var det kvinnelige lesere ved selskapet når Schulze henvender seg til både «Damer» og «Læserinder»,⁴³⁶ og vi finner dessuten noen kvinner på listen over interessenter som er oppført i katalogen.⁴³⁷

Bøndenes, embetsstanden og borgerskapets bøker

Skiftene

Før Sivert Aarflot opprettet lånebiblioteket i Ørsta hadde han stilling som skoleholder, og vi finner en granskning fra 1785 over hvilke bøker de 85 familiene i skolekretsen hans i Ørsta eide. I følge Olaisen var det mest salmebøker, ellers var det bibler, huspostiller, bønnebøker, Pontoppidans forklaring og andre religiøse bøker. Det fantes også andre bøker, men de var fåtallige. Til sammen per husstand fant han i gjennomsnitt 3,91 bøker. Dette betydde likevel

⁴³³ Fiskaa, «Christiania læse-sælskab,» s. 42-43

⁴³⁴ Schulze, «Plan Til Christianiæ Læse-Sælskab,» s. 6

⁴³⁵ Nettum, *Folkelig kulturarbeid*, s. 50

⁴³⁶ Fiskaa «Christiania læse-sælskab,» s. 41

⁴³⁷ Lis Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 92

ikke at alle eide bøker da noen kan ha hatt mange verk, mens andre ingen, skriver Olaisen videre.⁴³⁸

Selv om det Aarflot vanligvis fant var «1 a 2 Salmebøger, en Pontopidans Forklaring og hos de fleste en Postil» finner han også mer enn bare religiøs litteratur.⁴³⁹ Han nevner også «Det andet Slags Bøger, som fik Namn af enten Krøniker eller Parabler».⁴⁴⁰ Dette kunne være folkebøker som «Holger Danske, Keiser Octaviani, Fortunati Pung og Ønskehat.»⁴⁴¹ Disse verkene finner vi også hos Diurendahl, og de ble gjerne sett på som lavmåls litteratur. Bøkene var gjerne enkle og spennende, og egnet seg godt til høytlesning, og de kunne dermed passe godt for bondeallmuens lesning. At vi også finner disse bøkene her viser at bøndene ikke bare var opptatt av sjelens frelse og dyrking av jorden, men at underholdning også var en del av lesningen, akkurat som i Diurendahls leiebibliotek.

En av de personene som har gjort mest for å avdekke bøndenes lesning er Jostein Fet. Ved å gå gjennom 16 000 skifter fra perioden 1690-1839 har han kommet frem til hvilke bøker som fantes i bondehjemmene på Møre, i Romsdal og i Øvre Telemark. Siden perioden er noe videre en min avgrensning vil ikke sammenligningsgrunnlaget være helt presist, men jeg velger allikevel å benytte meg av denne undersøkelsen da det er den nyeste og mest omfattende, i tillegg til at den er nøye og gjennomarbeidet. Ikke alle titlene han fant kunne identifiseres, men han har allikevel en fortegnelse på over 800 titler, hvorav 65 prosent var religiøs litteratur.⁴⁴² Ser man derimot på det totale antall bøker var den denne litteraturen oppe i over 90 prosent, og Byberg skriver derfor at dette helt tydelig viser at det var den religiøse litteraturen som dominerte boksamlingene på bygda.⁴⁴³ Fet fant to mulige årsaker til det store omfanget av religion i litteraturen. For det første var bøndene opptatt av sjelens frelse, og hadde derfor oppbyggelsesbøker til dette. Bøkene var altså kjøpt inn til et bruksformål. En annen grunn kan være det sosiale presset, og man hadde religiøse bøker stående for å vise fromhet.⁴⁴⁴ Fet mener dessuten at skiftene ikke nødvendigvis viser alt. Enkelte bøker og trykk kunne være utelatt av skifteforvalteren, som f.eks. folkebøkene som Aarflot fant i sine undersøkelser.⁴⁴⁵ Folkebøker og andre mindre skrifter var sjelden med i skiftene fordi de

⁴³⁸ Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 36

⁴³⁹ Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 37

⁴⁴⁰ Sivert Aarflot, gjengitt i Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 37

⁴⁴¹ Sivert Aarflot, gjengitt i Olaisen, *Volda folkebibliotek*, s. 37

⁴⁴² Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 125

⁴⁴³ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 125

⁴⁴⁴ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 126

⁴⁴⁵ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 125

gjærne var slitt og ødelagt av lesning, men Fet mener at de allikevel kan ha vært godt utbredt siden de var både rimelige og lette å frakte.⁴⁴⁶

Kategorien verdslig litteratur bruker Fet om både opplysningslitteratur, faglitteratur og skjønnlitteratur, og her finner vi sjangre som historie, folkebøker, medisin og landbruk, for å nevne noen. Den verdslige litteraturen stod for 12 prosent av titlene, mens en del av bøkene også var av uviss kategori. Dessuten var det få bøker per tittel i den verdslige litteraturen, med kun to eksemplarer for hver tittel.⁴⁴⁷ Prosentdelen av det totale antallet bøker blir derfor enda mindre med mellom 2,6 og 8 prosent av materialet avhengig av område.⁴⁴⁸ Av de verdslige bøkene var det samfunnsfag og historie som var best representert med henholdsvis 24 og 21 prosent av kategorien. Deretter kom praktiske fag, og så undervisning og språk. Folkebøker og skjønnlitteratur stod for nesten 10 prosent og det samme gjorde etikk og filosofi, mens tilslutt kom naturkunnskap og legevitenenskap med 7 prosent.⁴⁴⁹ Dersom vi ser bort i fra den religiøse litteraturen finner vi likhetstrekk med bibliotekene i Christiania først og fremst i den historiske litteraturen som var godt representert i denne kategorien. Her finner vi noen levnetsbeskrivelser, litt topografi og mye dansk og norsk historie. Av underholdende litteratur finner vi flere folkebøker, en del verk av Holberg, og noe reiselitteratur. I likhet med Diurendahls leiebibliotek finner vi også noen håndbøker i husstell, men det er mye mer opplysning og vitenskap i denne samlingen enn det er hos Diurendahl og Deichmanske. Vi kan allikevel ikke se bort i fra den store delen av religiøs litteratur som dominerte på bygda. Både i Fets undersøkelse av skiftene og hos Aarflots undersøkelse fra 1785 var det religion og teologi som var mest utbredt. Det lille vi finner av annen litteratur samsvarer mer mellom bøndenes bøker og bibliotekene i Christiania, men siden det er snakk om så lite omfang vil jeg konkludere med at vi ser ganske andre leserinteresser på bygda.

Jeg vil også ta med Francis Bulls undersøkelser for å få med lesningen blant høyere lag av befolkningen i tillegg. I forbindelse med doktorgradsarbeidet sitt så han på boksamlingene til embetsmenn og storborgerskapet i Norge på 1700-tallet, og han brukte både auksjonsprotokoller og skifteprotokoller til dette arbeidet.⁴⁵⁰ Han gjennomgikk over 70 kataloger med privateide bøker. I følge Byberg tilhørte over halvparten av disse den geistlige standen, og en snau tredjedel var verdslige embetsmenn og bestillingsmenn, mens resten av

⁴⁴⁶ Jostein Fet, *Lesande bønder: Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1995)s. 243

⁴⁴⁷ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 125

⁴⁴⁸ Fet, *Lesande bønder*, s. 254

⁴⁴⁹ Fet, *Lesande bønder*, s. 254

⁴⁵⁰ Byberg *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 127

katalogene tilhørte f.eks. skolefolk og forretningsmenn.⁴⁵¹ Bull lagde lister over de mest populære forfatterne og verkene, men dette er kun et utvalg og vi vet derfor ingenting om litteraturen som er utelatt, skriver Byberg.⁴⁵² Vi må derfor ta utgangspunkt i det han skriver om funnene av litteratur, men samtidig huske på at det også kan ha eksistert annen litteratur i samlingene. I listen over de oftest forekomne forfatterne av «nogen betydning» er det Holberg som med god margin troner på toppen. Av andre forfattere finner vi både norske, danske og utenlandske, og av forfattere som sammenfaller med Deichmanske og Diurendahls samlinger finner vi f.eks. Guldberg, Rothe, Richardson og Marmontel.⁴⁵³

Av «de væsentligste av de bøker som man oftest træffer igjen i katalogerne» finner vi tre verk av Holberg på første plass; *Danmarks og Norges Beskrivelse*, *Danmarks Riges Historie*, og *Kirkehistorie*.⁴⁵⁴ Den historiske litteraturen står altså sterkt med mer enn en fjerdedel av bøkene, og vi finner en rekke verk som fokuserer på norsk og dansk historie og beskrivelser, som f.eks. med Snorre.⁴⁵⁵ Holberg er i tillegg godt representert med sine moralfilosofiske verk, men hans popularitet stopper ikke med det. Så å si alle Holbergs mest kjente verk er representert blant de mest populære bøkene. Vi finner derfor noe underholdende litteratur med *Comoedier* og *Peder Paars*. I følge Bull gav dette «et sterkt inntrykk av Holbergs vældige betydning for den norske publikum. Ikke bare er han den mest læste av alle forfattere, men der er overhodet meget faa bokeiere i Norge, som ikke har ham i sine samlinger.»⁴⁵⁶ Holbergs popularitet sammenfaller til en viss grad med utlånet i bibliotekene i Christiania, men her er det først og fremst den historiske litteraturen og komediene som var populære, ikke moralfilosofien. Når det gjelder skjønnlitterære verk totalt var tallene lave og Byberg opererer med en andel på bare 4 prosent, men mener at de kan gjemme seg under rubrikker som filologi og estetikk.⁴⁵⁷ Ellers nevner Bull også at forfattere som f.eks. de engelske romanforfatterne Defoe, Smollet, Fielding og Sterne var å finne i katalogene, men også danske forfattere som Malling og Biehl, i tillegg til flere franske, svenske, italienske, tyske og ikke minst norske forfattere. En del av litteraturen vi finner er derfor ikke overraskende også fremmedspråklig. Det kan derfor tyde på at det fantes flere skjønnlitterære verk enn det Bulls toppliste røper, og samlingene kan dermed ligne mer på utlånet i Christiania.

⁴⁵¹ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 127

⁴⁵² Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 127

⁴⁵³ Francis Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun. Studier til norsk aandshistorie*, (Kristiania: Aschehoug, 1916), s. 234-235

⁴⁵⁴ Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun*, s. 236

⁴⁵⁵ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 128

⁴⁵⁶ Francis Bull, gjengitt i Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 128

⁴⁵⁷ Byberg, *Biskopen, bøndene og bøkene*, s. 129

Bokauksjoner

I doktorgradsavhandlingen *Brukte bøker til bymann og bonde* tar Lis Byberg for seg den litterære virksomheten bokauksjonene utgjorde på 1700-tallet. Hun har undersøkt 145 kataloger i Norge med til sammen nesten 140 000 bøker til salgs, og fant litteratur som henvendte seg til både overklassen og til bredere befolkningsgrupper.⁴⁵⁸ Byberg analyserte kjøperne ved å gå gjennom auksjoner i Trondheim, Melhus, Oppdal, Hokksund, Kristiansand og Oslo, og hun fant ut at selv om embetsstanden og borgerskapet dominerte blant kjøperne, var det også kjøpere fra andre sosiale lag av befolkningen som studenter, lærere, bønder og husmenn, i tillegg til tjeneste- og bestillingsmenn.⁴⁵⁹

Emnemessig var det stor variasjon, og Byberg fant både praktisk opplysningslitteratur og akademisk, vitenskapelig og yrkesrelaterte bøker.⁴⁶⁰ Denne litteratur var det derimot lite av hos Diurendahl og Deichmanske, som var mer preget av lesning til fritidsbruk.

Underholdningslitteraturen var derimot et fellestrekk. Både *Pamela* og *Anti-Pamela* går igjen i flere av auksjonskatalogene, i tillegg til levnetsbeskrivelser, skuespill, fortellinger og andre romaner.⁴⁶¹ Romaner var svært utbredt hos Diurendahl, og komedier fantes ved begge bibliotekene. Reiseskildringer er en annen sjanger Byberg nevner, og som var populær ved både Diurendahls leiebibliotek og Deichmanske bibliotek.⁴⁶² Oppbyggelsesbøker, teologisk og religiøs litteratur fant hun også en del av, men dette var ganske fraværende ved utlånene i Christiania.⁴⁶³ Den underholdende litteraturen var et fellestrekk, men sett bort i fra dette var det stor forskjell på det som ble auksjonert bort og det som ble lånt ut. I bokauksjonene finner hun mye mer faglig og opplysende litteratur enn hva vi har sett ved bibliotekene i Christiania.

Likheter og forskjeller

Ekkluderte lesere

Jeg har nå gjennomgått en rekke mer eller mindre åpne boksamlinger som var typiske for perioden. Når det gjelder leserne henvendte bokutlånene seg til ulike lesergrupper. Leiebibliotekene fantes hovedsakelig i byene, mens Aarflots lånebibliotek og leseselskapene i Kristiansand stift henvendte seg til bøndene. Kvinnelige lesere ser vi lite til utenom

⁴⁵⁸ Odd Letnes, «Nytt syn på den litterære offentlighet.» Oppsøkt 19.03.2013.

http://www.bokogbibliotek.no/index.php?option=com_content&view=article&id=67:nytt-syn-pen-litter-offentlighet&catid=13:nr-1-2008

⁴⁵⁹ Letnes, «Nytt syn på den litterære offentlighet.»

⁴⁶⁰ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 229-333

⁴⁶¹ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 231

⁴⁶² Skrede, «*Brukte bøker til bymann og bonde*,» i, s. 49

⁴⁶³ Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 232

leiebibliotekene og Christiania Læse-Bibliothek, men noen dukker også opp ved bokauksjonene. Her kunne imidlertid enkene stå som selgere for mannens boksamling, og var derfor ikke ensbetydende med kvinnelige lesere.

De fleste litterære institusjonene krevde en eller annen form for betaling eller medlemskap, noe som begrenset hvem som kunne lese bøkene. Utlån ved leiebibliotekene innbærte leieavgift og pant, mens Videnskabselskabet, Christiania Læse-Selskab og leseselskapene til biskop Hansen krevde medlemskap. Det fantes allikevel muligheter for de som ikke hadde råd til dette. Videnskabselskabets bibliotek hadde åpent noen timer i uken til offentlig bruk, og ved biskop Hansens leseselskap kunne ikke-medlemmer betale låneavgift, mens fattige fikk låne gratis. Allikevel var det gjerne sosiale begrensninger som gjorde at institusjonene ikke ble benyttet av allmuen, og det krevdes gjerne kunnskaper og et ønske om opplysning fra leseren. Aarflots lånebibliotek derimot var gratis for alle, og det ble også flittig brukt. I motsetning til hos Diurendahl og på Deichmanske finner vi en del fremmedspråklig litteratur ved de andre institusjonene, særlig tysk og fransk. Dette gjelder både leiebibliotekene, leseselskapene, vitenskapsselskapet og i embetsstandens og borgerskapets samlinger. Det kan derfor virke som disse bøkene først og fremst var aktuelle for byborgere og andre lærde personer, og at bøndene gjerne holdt seg til dansk, som hos Aarflot. Elisabeth S. Eide bekrefter dette og skriver at «Rundt 1800 var det få folk som kunne lese noe annet enn norsk på bygda. Dette reflekteres i boksamlingene og i situasjonen til den norske menigmann.»⁴⁶⁴ Diurendahls leiebibliotek skiller seg derfor ut siden det kun tilbød litteratur på dansk, og kan derfor tyde på at han henvendte seg til bredere lag enn andre litterære institusjoner i byene.

Religion, fag og fornøyelse

Religiøs litteratur finner vi nesten ingenting av i leiebibliotekene, men derimot mye av ved Aarflots bibliotek og i bondeskiftene. I tillegg finner vi noe i leseselskapene og på bokauksjonene, og en del teologi i Videnskabselskabet, mens hos Diurendahl og Deichmanske var det så å si ingen religiøse verk i utlånet. Hvorfor vi finner så lite av denne litteraturen ved bibliotekene i Christiania når vi vet at Deichmanske tilbød teologiske verk kan ha ulike forklaringer. Jeg mener at en årsak kan være at dette var litteratur som folk foretrakk å eie selv og dermed hadde i hjemmene sine. Religiøse bøker var gjerne brukslitteratur og ble derfor fort slitt ut. Folk eide bøkene av praktiske grunner, som f.eks. i forbindelse med konfirmasjon eller undervisning, da skole og religion hang tett sammen. Eide påpeker også

⁴⁶⁴ Elisabeth S. Eide, «Reading Societies and Lending Libraries in Nineteenth-Century Norway», i *Library & Information History*, 26, 2, (Leeds: Maney Publishing, 2010), s. 129

mangelen på religiøse bøker i byene, mens de var mer vanlig på bygda der religionen spilte en større del og kirken fungerte som en sosial møteplass.⁴⁶⁵

Faglig og vitenskapelig litteratur var det generelt lite av i samlingene, og vi finner det først og fremst ved Videnskabsselskabet. Dette er var antagelig fordi biblioteket her fungerte som et universitetsbibliotek for mange, i tillegg til at medlemmene gjerne var lærde personer. Vi finner også noe på bokauksjonene og i leseselskapene, og ved ett av leiebibliotekene.

Omfanget av lærd litteratur ved leiebiblioteket ble derimot sett på som en dårlig avgjørelse med tanke på utlån, og ble dermed erstattet av stadig mer underholdende litteratur etter hvert. Ved Deichmanske bibliotek og Diurendahls leiebibliotek finner vi ikke slik litteratur blant det populære utlånet. En mulig forklaring på dette kan være at folk eide denne litteraturen da bøkene gjerne var relatert til yrke eller faglige studeringer. Det kan også være dette bokauksjonene viser. Underholdningsaspektet stod sterkt i alle leiebibliotekene og det er det som i stor grad kjennetegner dem. Dette samsvarer også med funnene mine for Diurendahl og Deichmanske, i tillegg til Christiania Læse-Bibliothek, Videnskabsselskabet og Bulls undersøkelser. Vi finner derimot lite av dette ved Aarflots bibliotek, noe som også gjelder de fleste bondeskiftene. Dette kan derfor bety at underholdningslitteratur først og fremst var populært blant bybefolkningen, og at utviklingen mot mer underholdende litteratur og nye sjangre som romanen enda ikke hadde nådd bygda. Historie var den sjangeren som gikk igjen i de fleste undersøkelsene, og med unntak av bondeskiftene var det da gjerne også snakk om i ganske stort omfang. Historisk litteratur kunne bety mye, og hos mange ville dette si underholdende bøker om store bragder, sjøhelter og eksotiske steder, men det kunne også være faglig og belærende litteratur. Opplysningslitteraturen derimot ser vi først og fremst hos Aarflot og i Biskop Hansens leseselskap, altså institusjoner som henvendte seg til bondeallmuen.

Oppsummering

Kan vi dermed si at forskjellene i lesningen i Norge hadde å gjøre med geografi? Underholdende lesning finner vi mest av i Christiania og ved ulike institusjoner for bybefolkningen, mens bondeallmuens lesning kan karakteriseres som opplysende, enten av praktisk nytte eller religiøs karakter. Vi ser at det er et tydelig skille mellom by- og bygdelesning, men også når det gjelder institusjoner. Leiebibliotekene var preget av lett underholdning, mens lånebibliotekene inneholdt mer religion, opplysning og faglig litteratur.

⁴⁶⁵ Elisabeth S. Eide, «Reading Societies and Lending Libraries» s. 128

Jeg har lagt merke til at leserinteressene ved Deichmanske bibliotek og Diurendahls leiebibliotek i stor grad var preget av underholdning og historie, noe som ligner mest på leiebibliotekene. I tillegg har Christinaia Læse-Sælskab flere likhetstrekk med bibliotekene, mens lesningen på bygda ikke samsvarer med det jeg har funnet i mine undersøkelser. Jeg mener derfor at lesningen ved Deichmanske og hos Diurendahl var typisk for bylesningen, og var dessuten en forsmak på hva som kom senere på 1800-tallet, som f.eks. romanens utbredelse.

I neste kapittel, som er det siste og avsluttende kapittelet, skal jeg prøve å samle trådene litt med en oppsummering av funn og tolkninger. I tillegg vil jeg komme med en konklusjon på problemstillingen min.

7 – Konklusjon

I dette kapitlet skal jeg kort oppsummere de viktigste funnene fra oppgaven. Jeg vil særlig se på hvor tilgjengelig litteraturen var, hva slags bøker som ble lest og hvilke leseinteresser som fantes. Problemstillingen for oppgaven var *Hva kjennetegnet lesningen ved bibliotekene i Christiania i 1790-årene, og hva kan dette fortelle om interesser og holdninger i perioden?* Dette vil ha en sentral del av dette avsluttende kapitlet.

Oppsummering

I innledningskapittelet trakk jeg bl.a. frem Elisabeth S. Eides påstand om at litteraturen og lesevanene kunne være et spill på samtiden, og utviklingstrekk som sekularisering, informasjonstrang og ønske om underholdning kunne vise seg gjennom lesningen. Den tidligere forskningen har i stor grad dreid seg om utviklingen av leseferdigheter, bibliotekhistorie og litteraturstudier. Hva som faktisk ble lest og hva dette kunne fortelle oss om leserne var det derimot lite studier av, særlig med tanke på bøker til utlån, og jeg valgte derfor å se nærmere på lesningen ved to biblioteker i Christiania.

I kapittel to gjorde jeg rede for den litterære og kulturelle situasjonen i Danmark-Norge på 1700-tallet, og kunne vise at det litterære markedet var i sterk utvikling og nye litterære institusjoner vokste frem. Leseferdighetene ble stadig bedre, og man fikk nye lesergrupper i kvinner og barn. For befolkningen i Norge var det tungvint å få tak i nye bøker, siden det litterære sentrum lå i København, og det var her store deler av produksjonen fant sted. Bøker var dyre varer, og det dukket derfor opp alternative måter å gjøre litteratur tilgjengelig for folket. Leseselskap, kommersielle leiebiblioteker, offentlige lånebiblioteker og vitenskapsbiblioteker ble etablert på slutten av århundret, og ga folk muligheter til å ta del i den nye litterære offentligheten.

Jeg fant både likheter og forskjeller i undersøkelsene av Deichmanske bibliotek og Diurendahls leiebibliotek. Den historiske litteraturen var godt representert hos begge, og den kunne være både underholdende og opplysende, og historiske skikkelser fungerte ofte som moralske forbilder. Underholdningsaspektet kom også tydelig frem med både humor, satire, sentimentalitet og spenning i litteraturen. Religion og teologi fant jeg lite av, og opplysningslitteraturen er heller ikke særlig dominerende, med mindre man ser på den historiske litteraturen som en del av denne sjangeren. De litterære institusjonene i Norge

hadde ulike målgrupper, både bønder og borgere, men de fleste krevde enten medlemskap eller avgift for å låne bøker. Innholdsmessig fant jeg også forskjeller i by- og bygdelesningen. Underholdningsaspektet stod sterkt i de fleste institusjonene, men var ikke å finne hos Aarflot eller i bondeskiftene. Her var det heller den religiøse lesningen som dominerte. Faglig og vitenskapelig litteratur var det lite av, og fantes først og fremst ved Videnskabselskabets bibliotek. Leiebibliotekene var preget av lett underholdningslitteratur, og det var først og fremst her og ved Christiania Læse-Sælskab at jeg fant tegn til kvinnelige lesere. Ved de andre institusjonene har jeg ikke nok bevis for å kunne påstå at også kvinner var lånere, og ved enkelte tilfeller var kvinner dessuten utestengt som lånere.

Lesning – et speil på samfunnet?

Elisabeth S. Eide hevdet at lesningen og boksamlingene kunne reflektere andre sosiale utviklingstrekk, og denne oppfatningen støtter jeg. Opplysningstiden var blant annet preget av en verdsliggjøring av samfunnet der det ikke lenger bare var geistligheten som dominerte kulturlivet, men borgerne selv. Sekulariseringen viste seg i lesningen i Christiania der underholdende litteratur ble en viktig del av utlånet, og den religiøse og teologiske litteraturen var på retur. Dette kan peke fremover mot den videre utviklingen på 1800-tallet der romanen ble enda viktigere, og lesning til tidsfordriv og forlystelse ble enda mer utbredt. I bondeskiftene og i utlånet hos Aarflot fant jeg ikke disse trekkene like tydelig. Dette mener jeg viser hvordan utviklingen startet i byene, mens religiøs og praktisk opplysning fortsatt var det viktigste på bygda. Vi kan allikevel se hvordan den nye tidens tanker og litterære offentlighet også spredde seg dit. I bondeallmuens lesning vises det hvordan de f.eks. var opptatt av nye metoder til forbedring av jordbruket, i tillegg til at det ble opprettet institusjoner som skulle fremme opplysning og lesning blant de norske bøndene.⁴⁶⁶

Eneveldet brukte litteraturen for å styrke folkets lojalitet til fedrelandet, og vi kunne derfor patriotiske holdninger i bøkene. Interesser for det særegne norske var derimot mindre tydelig. Interessen for reiselitteratur ved bibliotekene hang sammen med at verden ble stadig mindre med nye oppdagelser og erobringer av fremmede steder. Rene opplysningsverk var dårlig representert ved bibliotekene i Christiania. Vi finner noen praktiske bøker hos Diurendahl og ett naturvitenskapelig leksikon ved Deichmanske, men utenom dette var det kun den historiske litteraturen som kunne sies å være noe opplysende. Siden vi vet at det fantes mer vitenskapelige verk tilgjengelig hos Deichmanske, og lesningen på bygdene inneholdt en del

⁴⁶⁶ Elisabeth S. Eide, «Reading Societies and Lending Libraries in Nineteenth-Century Norway», i *Library & Information History*, 2, 26, (Leeds: Maney Publishing, 2010), s. 133

opplysende og praktiske bøker, kan det tyde på at befolkningen i Christiania var mindre interessert i denne typen litteratur. Jeg mener at en mulig årsak til dette kan være at vitenskapelig og faglig lesning heller var knyttet til yrke, og derfor fantes hjemme hos folk. Samtidig kommer det frem hvordan fritidslesningen og kvinners lesning fikk større betydning i perioden. Vi begynner å bevege oss bort fra opplysningstidens fornuftsideal og nærmer oss romantikkens fokus på følelser og fantasi.⁴⁶⁷

Hva avgjør lesningen?

Innledningsvis i oppgaven spurte jeg hvilke aktører det var som avgjorde hvilke bøker som ble tilbudt ved de ulike litterære institusjonene. Var det typen institusjon, stedet eller grunnleggeren av institusjonen som hadde mest å si for lesningen? Gjennom oppgaven har jeg sett at både lånerne og utlånerne påvirket lesningen. Grunnleggeren av selskapet eller biblioteket hadde mye å si, og ofte lå det en opplysningstanke bak etableringen. Sivert Aarflot, som selv var bonde, åpnet et lånebibliotek for allmuen i Ørsta, noe jeg mener kan bety at han hadde innsikt i hva bøndene ønsket å lese om. Dette kan underbygges med resultatene av undersøkelsene av bondeskiftene fra denne tiden, der emnefordelingen er ganske lik Aarflots bibliotek. Grunnleggerens påvirkning på lesningen ser vi også ved leseselskapene i Kristiansands stift som biskop Peder Hansen opprettet. Hans formål var å bidra til opplysning blant bøndene, og gjennom lister med anbefalt litteratur hadde han stor innflytelse på hvilke bøker som ble kjøpt. Carl Deichman donerte sine bøker til offentlig bruk i Christiania og hadde mye teologi og vitenskapelig litteratur i samlingen. I det faktiske utlånet var det derimot historisk litteratur og skjønnlitteratur som var mest populært. På denne måten ser vi at lesernes interesser hadde stor innflytelse på utlånene, og det var ikke nødvendigvis samsvar mellom bibliotekets formål og den faktiske lesningen.

Bibliotekene og selskapene kunne også oppfylle publikums leserønsker. Bokmassen var i sterk vekst og institusjoner ble opprettet for å gjøre denne nye litteraturen mer tilgjengelig, som f.eks. leseselskapet i Christiania som ble stiftet for at medlemmene skulle bli kjent med tidens nye litteratur. Utgangspunktet var altså lesernes litterære ønsker. Et lignende tilfelle finner vi ved leiebibliotekene. Disse bibliotekene var avhengig av å være populære og lønnsomme, og måtte derfor ha litteratur som leserne faktisk var interessert i å betale for. Siden det ofte var bokhandlere som også drev med utleie, slik som Andreas Diurendahl,

⁴⁶⁷ Hans H. Skei, «Romantikken – litteratur.» Oppsøkt 28.04.2013. <http://snl.no/romantikken/litteratur>

hadde de god kjennskap til hvilke bøker leserne interesserte seg for. På denne måten var det lånerne og ikke utlånerne som avgjorde hvilke bøker som ble tilbudt i leiebibliotekene.

Samtidig ser vi at typen institusjon og beliggenhet hadde sammenheng med hva slags bøker som ble tilbudt. Leiebibliotekene satset på brede samfunnslag og lett underholdningslitteratur i byene, mens bygdelesningen var preget av opplysning og religiøse tekster. De litterære institusjonene i Christiania jeg har sett på kunne tilby bøker til tidsfordriv og forlystelse, mens faglig litteratur finner vi først og fremst i biblioteker knyttet til katedralskolene eller andre akademiske og vitenskapelige institusjoner. Offentlige lånebiblioteker og leseselskap hadde gjerne en opphavsmann med et klart formål, og lesningen ble dermed preget av dette.

I bakgrunnskapittelet nevnte jeg Tveterås' fire årsaker til lesning i dag: Fordrive tiden, kompensasjon for uoppnådde drømmer, faglig og belærende lesning, og litterær lesning. Etter å ha sett på hvordan lesningen utartet seg i Norge på 1700-tallet, mener jeg at vi til en viss grad kan bruke disse kategoriene på også denne perioden. Jeg fant at lesningen i Christiania i stor grad var preget av underholdning og forlystelse, altså lesning som tidsfordriv. I tillegg var spenning og eventyr vektlagt, særlig hos Diurendahl, men også i den historiske litteraturen hos Deichmanske. Dette faller inn under den andre kategorien som inkluderer f.eks. eventyrløst.⁴⁶⁸ Lesernes interesser for opplysende, nyttig og faglig litteratur som vi så spesielt på bygdene og i tilknytning til vitenskapelige miljøer passer inn i Tveterås' tredje kategori. Den siste kategorien finner vi mest av i romanene, og er også representert i 1700-tallets lesning, f.eks. i leiebibliotekenes sentimentale verk. Alle kategoriene til Tveterås er altså representert, men jeg savner en kategori for moral og den religiøse lesningen for sjelens frelse. Denne litteraturen kan gå inn under opplysende lesning, men jeg mener at man bør skille vitenskapelige og faglige bøker fra religiøs og moralsk litteratur. Jeg vil derfor heller dele inn i tre årsaker til lesning. Første kategori vil være lesning for underholdning og tidsfordriv som inkluderer både morskapbøker og høyere litteratur, mens andre kategori er lesning til nytte og opplysning og inneholder vitenskapelige, faglige, opplysende og praktiske bøker. Den siste kategorien vil inkludere moral og religion, der lesningen er preget av et ønske om sjelens frelse, vektlegging av dyder og det å være et moralsk bevisst menneske.

Konklusjon

Gjennom arbeidet med oppgaven har jeg sett hvordan lesningen har ulike trekk ved de forskjellige litterære institusjonene. Ulike lesergrupper viste seg i bøkene som ble tilbudt, og

⁴⁶⁸ Harald L. Tveterås, *Litteratur og lesning*, (Oslo: Aas & Wahls boktrykkeri, 1965), s. 9-10

ofte hadde grunnleggerne institusjonene innflytelse på det som ble lest. Ved bibliotekene som jeg har sett på i Christiania viste det seg derimot at leserne hadde stor påvirkning, og nettopp derfor ser vi også tendenser til mer underholdende litteratur enn andre steder der religion, vitenskap og opplysning var mer aktuelt. Selv om lesningen var preget av underholdning, var det også gjennomgående at litteraturen hadde et moralsk budskap, og fokuset på å være dydig var overveldende. I tillegg interesserte leserne i Christiania seg for eksotiske steder og oppdagelser, historiske helteskikkelser og satiriske verk. Lesningen ved Deichmanske bibliotek og Diurendahls leiebibliotek hadde flest likhetstrekk med leiebibliotekenes tilbud, men også med Christiania Læse-Sælskab. Jeg mener derfor at lesningen i Christiania ikke var representativ for resten av landet, men heller pekte fremover mot den litterære utviklingen på 1800-tallet.

Litteratur og kilder

Litteratur

- Aarflot, Maurits. *Sivert Aarflot og hans samtid*. Volda: Aarflots prenteverks Forlag, 1951.
- Andersen, Anton Fredrik. «Luksus og samfunnsånd – John Collett og opplysningstidens patriotisme.» I *Christianias handelspatrisiat. En elite i 1700-tallets Norge*. redigert av John Peter Collett og Bård Frydenlund. Oslo: Andersen & Butenschøn, 2008.
- Apelseth, Arne. «Folkeleg lesing og boksamling. Tekstorientering og tekstorganisering 1750-1800.» *Norsk tidsskrift for Bibliotekforskning*, 14, (2000), s. 38-77.
- Apelseth, Arne. «Sivert Aarflots lånebibliotek frå 1797.» *Bok og bibliotek*, 65, 1, (1998), s. 17-25.
- Appel, Charlotte. *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*. København: Museum Tusulanum, 2001.
- Asdal, Kristin. Red. *Tekst og historie: Å lese tekster historisk*. Oslo: Universitetsforlaget, 2008.
- Berge, Kjell Lars. *Å beskrive og forandre verden: En antologi tekster fra 1700-tallets dansk-norske tekstkultur*. Oslo: Norsk forskningsråd, 1998.
- Bjerke, Ernst. «Christiania katedralskoles bibliotek og Deichmanske bibliotek. To opplysningsbiblioteker og deres felles historie.» I *Opplysning, vitenskap og nasjon. Bidrag til norsk bibliotekhistorie*, redigert av Rut Hemstad. Oslo: Novus Forlag, 2011.
- Björkman, Margareta. *Läsarnas nöje. Kommersiella lånbibliotek i Stockholm 1783-1809*. Uppsala: Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, 1992.
- Boll-Johansen, Hans og Kurt Johannesson. *Verdens litteraturhistorie, Bind 3: 1450-1720*, redigert av Hans Hertel. Oslo: Gyldendal, 1986.
- Brøgger, Waldemar. *Boken om tusen og en natt: Norsk utgave ved Waldemar Brøgger*. 1. bind. Oslo: LibriArt, 1996.
- Bull, Francis. *Fra Holberg til Nordahl Brun: Studier i norsk aandshistorie*. Kristiania: Aschehoug, 1916.
- Byberg, Lis. *Biskopen, bøndene og bøkene. Leseselskapene i Kristiansands stift 1798-1804*. Høgskolen i Oslo, 1998.
- Byberg, Lis. «Bokens liv i 1700-tallets Norge.» *Fortid*, 8, 2, (2011), s. 61-63.

- Byberg, Lis. «Boken som kunnskapsformidler og salgsobjekt i tidlig nytid.» *Biblis. Kvartaltidskrift för bokvänner*, 50, (2011), s. 21-28.
- Byberg, Lis. *Brukte bøker til bymann og bonde: Bokauksjonen i den norske litterære offentlighet 1750-1815*. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2007.
- Byberg, Lis. «Den nye bokhistorien.» *Norsk tidsskrift for Bibliotekforskning*, 15 (2001), s. 50-70.
- Byberg, Lis. ««Jeg gikk i ingen Skole, havde min Frihed hele Dagen og Nøglen til hans Bogskap» - kvinners lesning på 1700-tallet.» *Historisk tidsskrift*, 90, 2, (2011), s.159-188.
- Byberg, Lis. «Leseferdighet og skolevesen 1740-1830: Pietister, «potetprester» og et ungt norsk Storting.» *Heimen*, 45, 1, (2008), s. 329-340.
- Byberg, Lis. «På sporet av 1700-tallets lesere.» I *Bokhistorie*, redigert av Tore Rem. Trondheim: Gyldendal Norsk Forlag, 2003.
- Eide, Elisabeth S. «Reading Societies and Lending Libraries in Nineteenth-Century Norway.» *Library & Information History*, 26, 2, Leeds: Maney Publishing, (2010), s. 121-138.
- Fet, Jostein. *Lesande bønder. Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Fiskaa, Haakon. «Christiania læse-selskab i det norske og tyske sprog. Et 150-års minne.» *St. Hallvard. Illustrert tidsskrift for byhistorie, miljø og debatt*. Oslo: Selskabet for Oslo Byes vel, (1934), s. 37-44
- Fiskaa, Haakon. «De gamle leiebibliotekene.» I *100 år N.W. Damm & Søn 1843-1943. Et firmas historie*, redigert av Carl Just , Oslo, Damm, 1947.
- Frydenlund, Bård. «Anker-familien og nye elitedannelser i Christiania på slutten av 1700-tallet.» I *Christianias handelspatrisiat. En elite i 1700-tallets Norge*, redigert av John Peter Collett og Bård Frydenlund, Oslo: Andersen & Butenschøn, 2008.
- Frøland, Aleksander. *Dansk boghandels historie 1482 til 1945. Med et kapittel om bogen i oldtid og middelalder*. København: Gyldendal, 1974.
- Gundersen, Trygve Riiser. «Den enfoldige leseren: Folkelesningens former på 1700-tallet» *Arr. Idéhistorisk tidsskrift*, 15,1, (2003).
- Heggelund, Kjell. *Verdens litteraturhistorie, Bind 4: 1720-1830*, red. Hans Hertel, (Oslo: Gyldendal, 1987)
- Hellerud, Synnøve Veinan og Jan Messel. *Oslo. Tusen års historie*. Oslo: Aschehoug, 2000.
- Hemstad, Ruth. *Opplysning, vitenskap og nasjon. Bidrag til norsk bibliotekhistorie*. Oslo: Novus forlag, 2011.

- Horstbøll, Henrik. «Formater, form og indhold – en boghistorik indfaldsvinkel på læsningens historie.» *Norsk Tidsskrift for Bibliotekforskning*, 15, (2001).
- Horstbøll, Henrik. *Menigmands medie: Det folkelige boktrykk i Danmark 1500-1840: En kulturhistorisk undersøgelse*. København: Museum Tusulanum, 1999.
- Jensen, Oddvar Johan. ««...lære deres Børn selv, ligesom de vare lærte.» Sjeleregistret som kilde til allmuens kunnskapsnivå før opprettelsen av allmueskolen.» I *Heimen*, 2, (1995), s. 85-90
- Kildal, Arne. *Boksamlinga åt Sivert Aarflot 150 år*. Oslo: Samlaget, 1948.
- Kildal, Arne. *Norske folkeboksamlinger. Fra leseselskapenes tid til bibliotekreformen av 1902. Utarbeidet på grunnlag av bibliotekkonsulent Karl Fischers etterlatte papirer*. Oslo: Aschehoug, 1949.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Krefting, Ellen. *Vestens idéhistorie. Bind 3. Modernitetens fødsel 1600-1800*. Kristiansand: Cappelen Damm, 2012.
- Midbøe, Hans. *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs historie 1760-1960*, bind 1. Trondheim: DKNVS, 1960.
- Nettum, Rolf. *Folkelig kulturarbeid: Det frivillige folkeopplysningsarbeidet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 1958.
- Nielsen, Helge. *Folkebibliotekernes forgængere. Oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834*. København: Dansk bibliografisk kontor, 1960.
- Olaisen, Johan Leif. *Volda folkebibliotek 1797-1900: Lokal kulturhistorisk sammenheng, organisasjon, økonomi, bokbestans og utlån*. Universitet i Trondheim, 1978.
- Owesen, Ingeborg W. «Ludvig Holberg – en tidligmoderne feminist.» *Norsk Filologisk Tidsskrift*, 1, (2010), s. 40-54
- Plesner, Knud Frederik. *Det smagende Selskab: Selskabet til de skjønne og nyttige videnskabers forfremmelse: 1759-1959*. København: Gyldendal, 1959.
- Tore Rem, *Bokhistorie*. Trondheim: Gyldendal Norsk Forlag, 2003.
- Ridderstrøm, Helge. *Litteraturhistoriske tekstpraksiser*. Kristiansand, Høgskoleforlaget, 2008.
- Ringdal, Nils Johan. *By, bok og borger. Deichmanske bibliotek gjennom 200 år*. Oslo: Aschehoug, 1985.
- Skrede, Ingjerd. «Brukte bøker til bymann og bonde.» *NB21*, 1, (2008).
- Statistisk sentralbyrå, *Norges første folketelling 1769*, Oslo: 1980.

- Statistisk sentralbyrå, *Folketeljinga 1801. Ny bearbeiding*. Oslo: 1980.
- Stenseth, Bodil. *Ekteseng og bordell. Om 1790-årenes seksualopplysning*. Oslo, Aschehoug, 1997.
- Sterne, Laurence. *En følsom reise gjennom Frankrike og Italia*. Oversatt av Morten Clausen. Oslo: Bokvennen forlag, 1992.
- Storsveen, Odd Arvid. *Norsk patriotisme før 1814*. Oslo: Norges forskningsråd, 1997.
- Stubhaug, Arild. *Den lange linjen: Historien om Videnskabselskabet i Trondheim*. Trondheim: Tapir, 2010.
- Tveit, Knut. «Lesekunne og undervisning før folkeskolevesenet,» i *Ur nordisk kulturhistoria. Mötesrapport/XVIII Nordiska historikermötet, Jyväskylä 1981. Bind 3: Läskunninghet och folkbildning före folkskoleväsenet*. Redigert av Mauno Jokipii og Ilkka Nummela. Jyväskylä: Jyväskylä yliopisto, 1981.
- Tveterås, Harald L. *Den norske bokhandels historie. Bind 1. Forlag og bokhandel inntil 1850. Med et bidrag av Valborg Sønstervold*. Oslo: Norsk bokhandler.medhjelper-forening, 1987.
- Tveterås, Harald L. «Norsk bokhandel gjennom 100 år», I *100 år N.W. Damm & Søn 1843-1943. Et firmas historie*, redigert av Carl Just. Oslo: Damm, 1947
- Tveterås, Harald L. *Litteratur og lesning*. Oslo: Aas & Wahls boktrykkeri, 1965.

Digitale kilder

Aase, Monica. «Vitenskap og nasjonsbygging: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim på 1700-tallet: Foredrag på Chr. Hansteen-symposium, Blindern, Oslo universitet, 26/10 2002.» *Til opplysning*, 13, (2003). Oppsøkt 04.04.2013.

http://www.ntnu.no/ub/formidl/utgivelser/til_opplysning/to_nr13.php

Beyer,Edvard. «Ludvig Holberg,» Oppsøkt 11.02.2013.

http://snl.no/Ludvig_Holberg

Bondevik, Jarle. «Hans Von Aphelen.» Oppsøkt 13.02.2013.

http://snl.no/.nbl_biografi/Hans_Von_Aphelen/utdypning

Bregnbø, Michael. «Ove Malling.» Oppsøkt 09.10.12.

http://www.denstoredanske.dk/Danmarks_geografi_og_historie/Danmarks_historie/Danske_historikere/Ove_Malling

Deichmanske bibliotek. «Historikk.» Oppsøkt 14.02.2013.

http://www.deichmanske-bibliotek.oslo.kommune.no/om_oss/historikk/

Den Store Danske: Gyldendals åbne encyklopædi, «Det komiske heltepos Peder Paars.» Oppsøkt 17.02.2013.

http://www.denstoredanske.dk/Dansk_litteraturs_historie/Dansk_litteraturs_historie_1/Oplysningen/Fornuftens_tid_1700-1770/Den_kritiske_fornuft_-_Ludvig_Holberg/Det_komiske_heltepos_Peder_Paars

Jansen, Herman Lundin. «Tusen og én natt.» Oppsøkt 13.01.2013.

http://snl.no/Tusen_og_%C3%A9n_natt

Letnes, Odd. «Nytt syn på den litterære offentlighet.» Oppsøkt 19.03.2013.

http://www.bokogbibliotek.no/index.php?option=com_content&view=article&id=67:nytt-syn-pen-litter-offentlighet&catid=13:nr-1-2008

Müller, Th. A. «Caspar P. Rothe.» Oppsøkt 12.02.2013.

http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kunst_og_kultur/Litteratur/Forfatter/Caspar_P._Rothe?highlight=casper%20peter%20rothe

Nordisk Forskningsintitutt, «Tristans kyske kærlighed. En dansk trivialroman fra det 18.

årgundrede på Island: Foredrag ved lektor Matthew James Driscoll, NFI, i Selskab for Nordisk Filologi.» Oppsøkt 28.04.2013.

<http://nfi.ku.dk/kalender/snf091210/>

Rian, Øystein. «Peter Griffenfeld.» Oppsøkt 12.02.2013.

http://snl.no/.nbl_biografi/Peter_Griffenfeld/utdypning

- Ridderstrøm, Helge. «Brevroman.» Oppsøkt 29.04.2013.
<http://home.hio.no/~helgerid/litteraturogmedieleksikon/brevroman.pdf>
- Skei, Hans H. «Roman.» Oppsøkt 17.02.2013.
<http://snl.no/roman>
- Skei, Hans H. «Romantikken – litteratur.» Oppsøkt 28.04.2013.
<http://snl.no/romantikken/litteratur>
- Skramstad, Per-Erik «Dødsdansen.» Oppsøkt 28.04.2013.
<http://www.skramstad.no/folkebok/homedktottanz.htm>
- Skramstad, Per Erik. «Hva er en «folkebok»?» Oppsøkt 28.04.2013.
<http://www.skramstad.no/folkebok/folkebokbegrep.htm>
- Smidt, Kristian. «Gullivers reiser.» Oppsøkt 01.05.2013.
http://snl.no/Gullivers_reiser
- Smidt, Kristian. «Hamlet.» Oppsøkt 05.02.2013.
<http://snl.no/Hamlet>
- Smidt, Kristian. «Samuel Richardson.» Oppsøkt 15.01.2013.
http://snl.no/Samuel_Richardson
- Sparre, Knut Enger. «Pícaro.» Oppsøkt 28.01.2013.
<http://snl.no/p%C3%ADcaro>
- Store norske leksikon, «Adressekontor.» Oppsøkt 27.04.2013.
<http://snl.no/adressekontor>
- Store norske leksikon, «Folio – stort bokformat.» Oppsøkt 26.04.2013.
<http://snl.no/folio/stort%20bokformat>
- Store norske leksikon, «Folkebok.» Oppsøkt 28.04.2013.
<http://snl.no/folkebok>
- Store norske leksikon, «Robinsonade.» Oppsøkt 29.04.2013.
<http://snl.no/robinsonade>
- Store norske leksikon, «Sensur – historikk.» Oppsøkt 27.04.2013.
<http://snl.no/sensur/historikk>
- Store norske leksikon, «Trykkefrihet.» Oppsøkt 27.04.2013
<http://snl.no/trykkefrihet>
- Store norsk leksikon, «Vademekum.» Oppsøkt 25.01.2013.
<http://snl.no/vademekum>

Teilmann, Peter Christensen. «Ludvig Holberg: Jeppe på Bjerget (1722). Tragikomisk tabernar eller selvironisk tabumester?» Oppsøkt 15.02.2013.

<http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/ludvig-holberg-jeppe-paa-bjerget-1722-tragikomisk-tabernar-eller-selvironisk-tabumester/>

Vinje, Eiliv. «Ludvig Holberg.» Oppsøkt 11.02.2013.

http://snl.no/.nbl_biografi/Ludvig_Holberg/utdypning

Trykte kilder

- d'Arvieux, Laurent. *Herr von Arviuex, hans efterladte mærkværdige Beretninger i hvilke han nøje og tilfordsfelig beskriver saavel sin reise til Constantinopel, i Asien, Syrien, det forjættede Land, Ægypten og Barbariet, utgivet paa fransk af Herr Labat og ny paa dansk af Nicolay Jonge*. Kiøbenhavn, 1759-1764.
- B*de, Anna Margaretha. *Den erfarne Raadgiverinde for huuslige Fruentimmer eller Anviisning til vigtige Kundskaber og Fordele i Huusholdningen, for saavel efter Skiønsomhed at vælge og anskaffe sig de til Kiøkken, Dragt og andre Bequemmeligheder hørende Ting som at bevare og forædle de dertil brugbare Produkter*. Kiøbenhavn: Soldin, 1796.
- de Bomare, Jacques-Christophe Valmont. *Den almindelige Natur-Historie i Form av et Dictionnaire*. Oversatt av Hans von Aphelen, bind 1. Kiøbenhavn: Borup, 1767.
- de Cervantes Saavedra, Miguel. *Den sindrige Herremands Don Quixote af la Mancha Levnet og Bedrifter*. Oversatt av Charlotta Dorothea Biel. Kjøbenhavn, 1776-1777.
- de Cervantes Saavedra, Miguel. *Don Quijote: Den skarpsindige adelsmand Don Quijote av La Mancha: Første del*. Oversatt av Nils Kjær og Magnus Grønvold. Kristiania: Cammermeyers Forlag, 1916.
- Collingwood, Francis. *Nye og fulstændig Huusholdningsbog eller grundig Anvisning til Huusholdningskunsten i Almindelighed*. Kjøbenhavn: Soldin, 1796.
- de Columna, Guido. *Bellum Trojanum: Det er en Historiske Beskrivelse om den Trojanske Krig fra Begyndelsen til Enden*. Kiøbenhavn, 1761.
- Defoe, Daniel. *Robinson Crusoes Liv og Hændelser af Daniel Defoe. Efter den engelske Orginal*. Christiania: Damm, 1874.
- Deichman, Carl. «Carl Deichmans Testament til Oprettelse af et offentlig Bibliothek i Christiania samt til Østre Porsgrunds Kirke- og Fattigkasse.» Porsgrund, 1780. I *Norske Stiftelser: Samling af Fundatser, Testamenter og Gavebreve, samt historisk-statistiske Efterretninger, vedkommende milde Stiftelser i Kongeriget Norge. Bind I*. Nicolay Nicolaysen, Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag 1858
- De 7 vise Mestre, hvorledes Pontianus, Keiseren i Rom, betror sin Søn Diocletian til de syv vise Mestre, for at undervise ham i de syv frie Konster, og hvorledes denne sidenefter ved sin Stedmoders Utroskab og ifølge hendes Lignelser syv Gange blev ført til*

- Galgen, hvergang frelstes ved de syv vise Mestres skjønnne Lignelser og bliver en vældig Keiser i Rom.* Bodø: 1882
- Dillenius, L.W.J. *Bidrag til Følsomhedens Historie: To Forelskedes Brevvexling oversat af Tydsk*, oversatt av Hans Christian Amberg. København, 1780.
- Diurendahl, Andreas. Annonse i *Norske Intelligenz-Sedler*, 12, (1785), s. 4
- Diurendahl, Andreas. *Fortegnelse over Endeel indbundne Bøger, Som ere til Leje hos Boghandler Diurendahl i Christiania, paa efterstaaende Conditioner.* Christiania, 1797
- Dyssel, Johann Arndt. *Forsøg til en Indenlands Reise: Forfattet i Aaret 1763 af Mag. Johan Arndt Dyssel.* København, 1774.
- En let og fattelig Lægemethode for dem af begge Kiøn, der hemmelig lide af Fødselslemmernes og Nervernes Svækkelse, samt de sørgelige Følger, der have sin Oprindelse af Onanie og andre Aarsager.* København, 1793.
- En lystig Historie om Fortunatus's Pung og hans Ønskehat*, i Carl Elbering *Danske folkebøger*. København: Forlagsbureauet, 1867.
- En tragoedisk Historie om den ædle og tappe Tistrand, Hertugens Søn af Burgundien, og den skjønnne Indiana, den store Mogul Keserens Daatter af Indien. Nu nyligen af Tydsk paa Dansk oversat.* Christiania, 1775.
- Fielding, Henry. *Historie Om Joseph Andrews Og Hans Vens Hr. Abraham Adams Eventyr, skreven Efter Cervantes, Autor til Don Quixote, Maade i det Engelske Sprog Af Henric Fielding, og Oversat paa Dansk, samt ziiret med Kaaberstykker i tvende Tome.* København: Groth, 1749.
- Forsøg i de skjønnne og nyttige Videnskaber. Ved et patriotisk Selskab.* København, 1764-1769.
- Guldberg, Ove. *Verdens historie*, København: Stein, 1768.
- Hartmann, Morten. *Fortegnelse over Bøgerne i M. Hartmanns Leiebibliothek.* Christiania, 1825.
- von Haven, Peder. *Peder von Havens reise udi Rusland.* København, 1743.
- Haywood, Eliza. *Anti-Pamela: or feign'd innocence detected; in a series of Syrena's adventures. A narrative which has really its foundation in truth and nature; Publish'd as a necessary caution to all yprung gentlemen.* London: Huggonson, 1741.
- Hedegaard, C.D. *Tanker over Moden og dens Følger.* Odense: Iversen, 1777.

- Holberg, Ludvig. «Adskillige Heltinders og navnkundige Damers sammenlignende Historier: Efter Plutarchs Maade.» I *Ludvig Holbergs udvalgte Skrifter. Ellevte del*, redigert av K.L. Rahbek. Kjøbenhavn: Schultz, 1807.
- Holberg, Ludvig. *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignende Historier og Bedrifter: Efter Plutarchi Maade*. Kjøbenhavn: Høpffner, 1739.
- Holberg, Ludvig. *Comoedier: Sammenskrevne For den Danske Skue-Plads; Ved Hans Mikkelsen Borger og indvaaner udi Callundborg; Med Just Justesens forbedrede Fortale; Iste Tome*. 2. udgave. Kjøbenhavn, 1724.
- Holberg, Ludvig. *Dannemarks Riges Historie: Delt udi 3 Tomer*. Kjøbenhavn: Høpffner, 1732.
- Holberg, Ludvig. *Den Danske Skueplads: Deelt udi 5 Tomer*. Kjøbenhavn: Høpffner, 1731.
- Holberg, Ludvig. *Peder Paars*. Kjøbenhavn, 1770.
- Holck, Hans. *Det Kongelige Konst-Kammer paa Christiansborg Slot samt Rosenborg Slots Inventarium fra Høystsalign Kong Christian den Femtes Tiid*. Kjøbenhavn: Simmelkiær, 1775.
- Hviid, Andreas Christian. *Udtog af en Dagbog holden i Aarene 1777-1780 paa en Reise igienem Tyskland, Italien, Frankrige og Hollad af Andreas Christian Hviid*. Kjøbenhavn: Popp, 1787-1788.
- Høst, Jens Kragh. *Lommebog for Fruentimmer. En nytaarsgave*. Kjøbenhavn: Liunge, 1796.
- Jonge, Nicolai. *Den Danske Vice-Admiral Just Juels Liv og Levnets-Beskrivelse*. Kjøbenhavn: Horrebow, 1755.
- Kort og fuldstændig Beskrivelse af den veneriske Syge og dens Følger, tilligemed en Anvisning og Midler til sikker Forebyggelse og Kuur uden en Læges Hielp. Af Forfatteren til den tydske Sundheds Tidende. Oversat af det Tydske*. Kjøbenhavn: Liunge, 1796.
- Lagerbring, Swen. *Nya Stats-Historien i Sammandrag: Til Svenska Ungdomens tjenst..., 1. Delen, som handlar om Dannamark*. Stockholm, 1777.
- Liebeskind, Dorothea Margaretha. *Om den Delicatesse, som anstaaer det smukke Kiøn; tilligemed nogle Grundsætninger til at befordre unge Jomfruers Lyksalighed i og uden for Ægtestanden. En Nytaars-gave for Damer*. Kjøbenhavn: Liunge, 1795.
- Malling, Ove. *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere: Samlede ved Ove Malling*. Kjøbenhavn: Gyldendal, 1834.

- Marmontel, Jean-François. *Ynkaerne, eller Riget Perus Ødelæggelse*, oversatt av Christen Pram. Kiøbenhavn: Gyldendal, 1783.
- Meiner, C. «Qvindekjønnets Historie.» *Bibliothek for det smukke Kiøn*, bind 5. Kiøbenhavn, 1784-1790.
- Menne, H. *Fortegnelse over Bøgerne i H. Mennes Leie-Bibliothek*. Trondhjem, 1823.
- Munk, Pors. *Lommebog for Bønder, hvori findes paalidelig Veiledning til de almindeligste Grundregler i Henseende: Veirligets Indflydelse i Agerdyrkningen, Agerdyrkningen i sig selv, Mergelens Brug, Bester, Fæe og Faars Rygte og Behandling m.m., Pileplantingen, korte o gnyttige Regner for Bondestanden*. Aalborg, 1792.
- Nyerup, Rasmus. *Catalog over Det Norske Videnskabersselskabs Samlinger, 1. Del, Böger og Haandskrifter*. Kjöbenhavn: Schultz, 1808.
- Jacobsen, J.P., R. Paulli og Jørgen Olrik. «Kong Edvard af England,» i *Danske Folkebøger fra 16. og 17. Århundrede*. Bind 5. København: Gyldendal, 1921.
- Paus, Hans. *De Danske og Norske Dronningers Levnets-Beskrivelse, af den Danske og Norske Historie Summarisk uddragen og samlet Af Hans Paus*. Kiøbenhavn: Lynow, 1751.
- Prahl, Niels. *Greve Johan Friedrich Struensee, forrige Kongelige danske Geheime-Cabinets-Minister og Maitre des Requettes, Hans levnets-beskrivelse og skiebne udi de sidste aaringer i Dannemark*. København, 1772.
- Pontoppidan, Erik. *Den Danske Atlas eller Konge-Riget Dannemark: Med dets Naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Væxter, Dyr og andre Affødninger [...]*. Kiøbenhavn: Godiche, 1763-81.
- Gunvor, Rasmussen. «Katalog over bøger, kart, plansjer og håndtegninger,» i *Katalog over cancelliraad Carl Deichmans Bibliotek: Skjenket Christiania by 1780*. Oslo: Deichmanske biblioek, 1976.
- Richardson, Samuel. *Miss Clarissa Harlowes Historie i en Samling Breve af Samuel Richardson*. Oversat af Engelsk. Kiøbenhavn: Hoecke, 1783.
- Richardson, Samuel. *Pamela, eller Den belønnede Dyd, først skrevet i Engelsk og nu i Dansk oversat af L.* [i.e. Barthold Johan Lodde]. Kiøbenhavn: Groth, 1743.
- Rothe, Casper Peter. *Forsøg til navnkundige danske Mænd Livs og Levnets Beskrivelser. Andet stykke Indeholdende Den Danske Söe-Heldt og Vice-Admiral Peder Tordenskiolds omstændelige Livs og Heldte-Levnets Beskrivelse*. Kiøbenhavn, 1747.
- Rothe, Casper Peter. *Forsøg Til Navnkundige Danske Mænds Livs og Levnets Beskrivelser, Første Stykke. Indeholdende Danmarks forrige Riigens Stoore Cantzlers Peder Græve Af Griffenfelds, Liv og Levnet, Tilligemed Alt hvad sig med Hannem haver*

- tildraget. Korteligen samlet og sammenskrevet Af Casper Peter Rothe. København: Groth, 1745.*
- Salzmann, C.G. *Constants Kuriøse Levnetshistorie og besynderlige Fataliteter. En Bog for menig Mand, især for unge Haandverkere, af C.G. Salzmann oversat af P.H. Haste. København: Poulsen, 1791.*
- Schmidt, Jacob Christian og Niels Prael, *Almindelig Historie over Reiser til Lands og Vands; eller Samling af alle Reisebeskrivelser, som hidindtil ere udgivne i adskillige Sprog af alle Folk [...]. Bind 1. København: Møller, 1748.*
- Schulze, Christian Ernst Wilberg. «Indbydelse.» *Nordske Intelligenz-Sedler*, 1, (1784), s. 4
- Schulze, Christian Ernst Wilberg. «Plan Til Christianiæ Læse-Sælskab i det Norske og Tydske Sprog.» *Nordske Intelligenz-Sedler*, 7, (1784), s. 5
- Shakespeare, William. *Hamlet, Prinz af Dannemark: Tragoedie af Shakespear. København: Hallager, 1777.*
- Smidth, Jens. *Lommebog for Historie og Selskabelighed. København, 1796.*
- Smollet, Tobias. *Peregrine Pickles Tildragelser, oversat af Engelsk. København: Proft og Størch, 1797.*
- de Solis, Antonio. *Historie om Conqveten af Mexico, eller Om Indtagelsen af det Nordlige America Bekiendt under Navnet af Nye Spanien, oversatt av Birgitte Lange. København: Godiche, 1747.*
- Stunzer, Johann Kaspar. *Over Forholdet i Hypokondrie og Nervesygdomme for Uerfarne i Lægevidenskaben. København: Liunge, 1793.*
- Sturleson, Snorre. *Heimskringla edr Noreg Konga-Sögor, Norske Kongers Historie Historia regum Norvegorum conscripta. Havn: Schøning, 1777-1826.*
- Suhm, Peter Frederik. «Om slette nye Bøgger», i *Trondhiemske Samlinger: Udgivne af Philaletho. Bind 1. Trondhiem: Winding, 1762.*
- Swift, Jonathan. *Gullivers Reise til Kjæmpernes Land. Ugeskriftet «for Ungdommens» Præmie-Bog. Christiania: Gundersen, 1870.*
- Sybillas Spaadom, og Kong Salomons Viisdom, om hvad Underligt der forhen er skeet, og hvaad der skal skee før den yderste Dag. Christiania: Abelsted, 1849.*
- Tode, Johan Clemens. *Forsøg til en Sundheds-Catechismus, efter det Tydske, af B.C. Faust, heelt igiennem omarbeidet og mangfoldigt forøget af Johan Clemens Tode. København: Nitschke, 1794.*
- Trenck, Friedrich von der. *Baron Friedrich von der Trencks mærkværdige Levnetsbeskrivelse, 1-2 Deel, Efter den anden Berlingske Udgave oversat af Tydsk. København, 1787-88.*

- Tusende og en Nat: Hvorudi paa en fornøielig Maade fortælles allehaande selvsomme Arabiske Historier og forunderlige Hændelser, saa vel som behagelige Elskovs Begivenheder, tillige med de Østerlandske Folkes Cerimonier og Sædvane: Først af det Arabiske Sprog i det Franske ved Galland. Kiøbenhavn, 1757-1758.*
- Tusinde og En Dag, hvorudi paa en fornøielig Maade fortælles allehaande selsomme Persianske Historier og forunderlige Hændelser, saavel som behagelige Elskovs Begivenheder, tilligemed de Østerlandske Folkes Ceremonier og Sædvne, Først af det Persianske i det Franske oversat ved Petis de la Croix men nu efter mange Elskeres Begiering paa Dansk udgiven. Kiøbenhavn, 1759.*
- Tusinde og Een Fierdedeel Time, bestaaende af Tartariske Historier, hvorudi paa en meget lystig og behagelig Maade fortælles mange forunderlige Hændelser og Elskovs Intriguer- Af det Tydske i det Danske oversat. Kiøbenhavn, 1755.*
- Undervisning for unge Fruentimmer, som selv ville besørge deres Huusholdning, og have Opsigt med Kjøkken, Kjelder og Spisekammer, af egen Erfaring meddeelt af en Huusmoder. Kiøbenhavn, 1795-99.*
- Vade mecum til Tidsfordriv. Kiøbenhavn, Proft, 1781.*
- Vinter-Afteners Tidsfordriv ved en fornøuelig og lærerig Læsning af Historier og Fortællinger, samlede for de 6 Vintermaaneder. Kiøbenhavn: Thiele, 1780.*
- Voltaire. Keiser Peter den Stores Liv og Levnet, som indbefatter det Russiske Riges Historie udi hans Regierings-Tid. Kiøbenhavn, 1766-1769.*
- Voltaire. Kong Karl den Tolvte af Sverrig: Hans Liv og Levnet, skreven paa fransk af hr. Voltaire, og efter den nyeste forbedrede Edition oversat paa Dansk med Anm. forøged af Fabien Breve. Kiøbenhavn, 1761.*
- Walpurger, Johann Gottlieb. Andæktige og Christelige Betragtninger over de vigtigste Under og Sandheder i Naturens og Naadens Rige Til Deres Glorverdigste Stifteres Herliggjørelse, Til Vantorens Beskæmmelse, Til almindelig Opbyggelse. Oversatt av Ole Berg. Christiania: Schwach, 1770.*

Vedlegg 1

Utlånstopper i 1790-årene ved Deichmanske bibliotek

	Antall utlån
Miguel Cervantes: <i>Don Quixote af la Mancha</i>	63
<i>Almindelig Historie over Reiser til Lands og Vands</i>	58
Jaques Valmont de Bomare: <i>Naturhistorie</i> , flere bind	51
<i>Forsøg i de skjønne og nyttige Videnskaber</i> , flere bind	50
Ludvig Holberg: <i>Comoedier</i>	46
Erik Pontoppidan: <i>Det danske Atlas</i> , flere bind	45
Ludvig Holberg: <i>Peder Paars</i>	41
Ludvig Holberg: <i>Den danske Skueplads</i> , flere bind	40
Tyge Rothe ⁴⁶⁹ : <i>Peder Greve af Griffenfeldt</i>	39
Tyge Rothe: <i>Søerøveren John Norcross</i>	39
Hans Paus: <i>Corfitz Uhlefeldts Lifs och Lefnets Historie</i>	37
Tyge Rothe: <i>Vice-Admiral Tordenskiold</i>	37
Snorre Sturlason: <i>Norske Kongers Historie</i>	34
Ove Malling: <i>Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere</i>	33
Ludvig Holberg: <i>Adskillige Hetinders Historie</i>	29
William Shakespeare: <i>Hamlet</i>	29
Laurence Sterne: <i>Yorichs sentimentale Reise</i>	29
Ludvig Holberg: <i>Dannemarks Riges Historie</i>	27
Det Kongelige Konstkammer paa Christiansborg Slot	27
Nicolaj Jonge: <i>Just Juels Liv og Levnet</i>	27
Ludvig Holberg: <i>Adskillige store Heltes Historie</i>	25
Antonio de Solis: <i>Historien om Conqvesten af Mexico</i>	24
Ove Høegh Guldberg: <i>Verdenshistorie</i>	23

Kilde: Nils Johan Ringdal, tabell «Utlånstopper i 1790-årene,» i *By, bok og borger*.

Deichmanske bibliotek gjennom 200 år, (Oslo: Aschehoug, 1985), s. 34

⁴⁶⁹ Oppføringene av Tyge Rothe som forfatter er ukorrekt. Det riktige navnet skal være Casper Peter Rothe. Tyge Rothe var hans halvbror.

